

ŽIROVSKI OBČASNIK

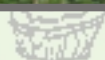
ZBORNİK ZA VSA VPRAŠANJA NA ŽIROVSKEM, LETNIK XXXIV (2013), številka 43

Žiri

Žiri

ŽIROVSKI OBČASNIK

ZBORNİK ZA VSA VPRAŠANJA NA ŽIROVSKEM

Žiri 2013

UVODNIK

Miha Naglič

Z dediščino v prihodnost

Zadnja leta smo v Žirovskem občasniku zmeraj povabili enega izmed uglednih Žirovcev in Žirovk k pisanju uvodnika. To pot je nanoslo, da takega ni, bomo pa s to prakso še nadaljevali. To, kar sledi, je zgolj uredniški pregled vsebine tega zvezka, ni »programski« članek. Na začetku se zvrstijo trije pogovori s tremi zelo različnimi osebnostmi. Prvi je **dr. Jure Leskovec**, doma iz Šentjošta, sicer pa profesor računalništva na znameniti univerzi Stanford v Kaliforniji, eni vodilnih v svetu. Ko je hotel rojakom v Šentjoštu razložiti, kaj pomeni Stanford, je uporabil nogometno primerjavo. »Počutim se kot nogometaš, h kateremu pride Real Madrid in ga povabi v svoje moštvo. Če si resen fuzbaler, ne moreš reči: 'Ne, jaz bom raje igral doma v prvi slovenski ligi.'« Na Jureta Leskovca, ki se ukvarja predvsem z analizami velikih količin podatkov, me je opozoril uredniški kolega in muzejski sodelavec Lojze Demšar, univerzitetni profesor, ki je ugotovil, da bo naš znanstvenik junija v Ljubljani, in mi predlagal, da z njim narediva intervju. Jure je povabilo sprejel in tako smo se vročega 20. junija sestali na Inštitutu Jožef Stefan in posneli, kar lahko zdaj berete v ŽO. Posebnost univerze Stanford je med drugim ta, da ni nekje nad oblaki, ampak je ustvarjalno povezana z okoljem, sodeluje z velikimi in malimi podjetji, ki so prav v vrhu razvoja na svojem področju. Gotovo je vznemirljiv občutek, če veš, da lahko s svojim delom do neke mere usmerjaš razvoj. Ta občutek je Jure izrazil tudi v naslednjem odgovoru na vprašanje, ali kaj sodeluje z industrijo. »Seveda. Zdaj delamo pri velikem projektu s Volkswagnom. Zanima nas, kako socialna omrežja pripeljati v avto in narediti vožnjo bolj zanimivo. Kako voznike med vožnjo spodbujati k vožnji po predpisih, k bolj varčni vožnji. Dobili smo golfa, vanj instalirali računalnik, sledi demonstracija v Nemčiji. Delamo tudi s Facebookom, Twitterjem in z LinkedInom, socialnim omrežjem za zaposlovanje. Trenutno delamo tudi s pravniki. Imamo podatke o več kot dveh milijonih sodnih primerov, ki jih analiziramo, da bi videli, kako dobro se sodniki odločajo. Radi bi sodnikom pomagali, da bi bile njihove odločitve pravičnejše in še boljše. Tu se že pogovarjamo, da bi naš sistem začeli uporabljati sodniki v zvezni državi New York. Delamo tudi z zdravniki. Računalniško obdelujemo sedemnajst milijonov zdravniških kartotek. Radi bi razumeli, kakšni so medsebojni vplivi raznih bolezni in zdravil in kakšne nevarne stranske učinke imajo posamezna zdravila. Analiziramo več kot dva milijona ljudi, tako bomo opazili še tako majhne in neverjetne stranske učinke ... Sponzorira nas Boeing, za katerega delamo analizo socialnih medijev. Zanimivo je tudi vprašanje, ki spominja na socialni inženiring: kako v neko okolje uvesti sistem nagrajevanja, ki bo spodbujal ljudi k lepemu obnašanju. Kar koli že

pomeni 'lepo'. V neki spletni skupnosti nekateri sprašujejo, drugi odgovarjajo. Vprašanje je, kako v tem početu nagraditi tiste, ki postavljajo prava vprašanja, in tiste, ki dajejo dobre odgovore. V teh rečeh se dogaja velika revolucija.« – Zanimivo, mar ne! Pogovora s tem mladim, nadarjenim in obetavnim znanstvenikom nismo naredili samo zaradi aktualnosti in pomena njegovega znanstvenega dela, ampak tudi zato, ker je v njem tudi malo Žirovca; njegova stara mama Jožefa Bogataj (»Anžonova Pepa«) je bila Anžonova iz Račeve, poročila se je s Smrekarjevim Francem iz Smrečja, njun sin Franc Leskovec je Juretov oče ...

Drugi med našimi sogovorniki je **Janez Žakelj**, žirovski župan. Sprenevedal bi se, če ne bi priznal, da sem ga k pogovoru povabil tudi zato, ker je Občina Žiri glavni podpornik Žirovskega občasnika. Torej iz hvaležnosti. Predvsem pa zato, ker je človek, ki je bil veliko po svetu in ve marsikaj zanimivega povedati. Presenetil me je tudi s svojo duhovitostjo. Vprašal sem ga: »Šola je ena prioritetenih nalog občine, pa najbrž ne zato, ker sta ravnatelj in župan brata?« Na to nekoliko provokativno vprašanje je odgovoril: »Sedaj lobiram, da bi premestili še brata duhovnika, potem bo pa kot v dobrih starih časih ...« Na vprašanje, kateri je po njegovem največji junak v žirovski zgodovini, pa je odgovoril: »Župnik Vidmar, ki je vztrajal desetletja, da je Žirovce prepričal, da je tudi desna stran Sore žirovska.« Ta odgovor lahko razumemo dobesedno, v kontekstu dogajanja ob gradnji nove cerkve pred dobrimi sto leti, lahko pa tudi metaforično. Po drugi svetovni vojni smo, denimo, rabili 45 let, da smo ponovno priznali, da je tudi »desna« stran Žirovcev žirovska (v političnem in duhovnem smislu), da ni »leva«, »avantgardna« stran nič boljša od desne, konservativne – kakor so si nekateri umišljali. Naš tretji sogovornik je **Jože Stanonik**, letnik 1919, žirovski veteran, eden najstarejših moških med Žirovci. K pogovoru, ki ga je zapisala Jožica Kacin, urednica Žirovskih stopinj, smo ga povabili, ker je mož že dolgo na svetu, ima zelo dober spomin in zna kot živa priča povedati marsikaj o ljudeh in dogodkih, ki jih že zdavnaj ni več, on pa jih je poznal ali bil zraven. Če bi uporabili prej navedene in komentirane županove besede, bi lahko rekli, da je z desnega brega, pred vojno je bil pri orlih, med vojno pa pri partizanih in v nemškem taborišču. Kot partizan je bil tudi ranjen. In kdo ga je zdravil? »Obiskovala in zdravila me je Mihaela Škapin, ki je nosila partizansko ime Drina. Štiri dni zatem, ko sem se po okrepanju pridružil borcem v Novi Oselici, je padla v hajki na Žirovskem vrhu, blizu našega doma. Postavili so ji spomenik. Na dan mrtvih še vedno položijo venec in prižgejo svečo v njen spomin in spomin vseh, ki so se bojevali v teh krajih. Vsako leto sem povabljen tudi na spominsko slovesnost, ki jo v njeno čast pripravijo domačini z Velikega Polja pri Sežani, kjer je bila Drina rojena.« Pri Grogcu v Žirovskem Vrhu ga je torej zdravila Kraševka, ki je bila po vojni razglašena za narodno herojinjo. Po vojni je čevljar Jože delal v Alpini, bil je cenjen delavec, povabili so ga, da je sodeloval pri polaganju temeljnega kamna za novo tovarniško dvorano, tisto veliko, ki je bila slovesno odrta 1977, ob 30-letnici tovarne. Boli ga, ker zdaj z Alpino ni tako, kot so želeli tisti, ki so jo ustanovili in gradili. »Pridno smo delali in se odrekli delu zaslužka, saj so nam govorili, da moramo vlagati v razvoj, zato da nam bo nekoč bolje. Toda danes vidimo, da so bile to le besede. Vem, da so tisti, ki so nas prepričevali o boljši prihodnosti, verjeli, da bo tako, in tudi mi smo mislili tako. Toda časi se spreminjajo. Danes vidimo, da Alpina ni več to, kar je bila. Upam, da bo ostala in da bo še naprej dajala kruh vsaj nekaterim Žirovcem ... Alpina je še vedno moje podjetje in še vedno me zanima,

kako jim gre. Ne zdi se mi prav, ker je zaposlenih vedno manj domačinov. Včasih ni bilo hiše, kjer ne bi kdo ali pa celo vsi delali v Alpini, zdaj ostaja le še peščica. Pa smo mislili, da delamo za naše otroke in vnuke, da bodo imeli službe v domačem kraju. Vem, da se je podobno zgodilo tudi drugod, pa mi je vseeno žal.«

Poseben razdelek namenjamo Dnevom evropske kulturne dediščine (DEKD), ki smo se jih letos v Žireh udeležili s štirimi prireditvami. Povzel sem jih v članku, sodelavka dr. Petra Leben-Seljak je svojega namenila stari župni cerkvi. Ko je najina članka brala najina sourednica in naša lektorica Tončka Stanonik, se je spomnila na pismo, ki ga hrani v svojem osebni arhivu. Rojak Anton Žakelj (po domače Balčkov Tone), ki je takrat živel v Clevelandu, ZDA, ji je odgovoril na njeno vprašanje, ali se spomni klekljarske učiteljice Leopoldine Pelhan. »Gospodične Pelhan se spominjam, da je bila režiserka verskih iger v Prosvetnem domu in je vselej za konec igre prižgala bengalski ogenj (alegorija). Leta 1916, ko smo se pripravljali za birmo v Idriji, čez 700 (?) birmancev je birmal goriški nadškof Frančišek Sedej, je Pelhanova vprašala učenke v šoli, katere gredo k birmi. Moja sestra Julka je pri tem bruhnila v jok. Pelhanova je vprašala, zakaj joče. K birmi bi rada šla, pa nimam botra. Pa bi vzela mene za botro? Seveda! Tako sva šla oba k birmi. Sestra je dobila od botre tudi piškote, ki so se meni zdeli vredni več kot 10 kron, ki sem jih dobil jaz, pa zanje nisem mogel nič kupiti.« Navedeno priča o srčni dobroti učiteljice, zdaj pa pride tisto, kar prispeva k razkritju tragičnih okoliščin, v katerih je umrla stara župna cerkev. To je od župnije kupil inženir Ignacij Pelhan (»Nace«), brat učiteljice Leopoldine, in jo predelal v parno žago. »Da bi ne bilo treba delati strehe na cerkvi, je mislil zaliti s cementom kar obstoječi obokani strop. Da bi mu zvonik ne delal pri tem kakih težav, ga je hotel podreti. Da bi padel proč od cerkve, ga je privezal v breg strmega Žirka. To operacijo sem videl na prvi dan prve velike povodnji v Žireh 1925. V Žirku so nastajali usadi: z brega je brizgal velik gejzir, nato se je pa zemlja odprla in zgrmela navzdol. Med tem sem zaslišal močen pok: miniranje zvonika (?). Toda namesto da bi zvonik padel v breg, se je sredi svoje višine prelomil, padel na cerkveni obok in ga je zrušil. Najbrž je bila te nesreče (vsaj delno) vzrok Nacetova finančna polomija. O izginotju gdč. Pelhanove mi ni nič znano.« Beseda »izginotje« v citiranem pismu se nanaša na dejstvo, da je zaslužna klekljarska učiteljica, ki je dolga leta poučevala klekljanje, pozneje, več let po opisani nesreči, dejansko »kar čez noč« zapustila Žiri. Tončka Stanonik je v svojih klekljarskih raziskovanjih ugotovila, da njen nenadni odhod ni bil povezan z nesrečo njenega brata, ampak je šlo za druge razloge, ki pa danes niso več preverljivi in so bolj intimne narave, zato jih tu ne moremo razkrivati. Ko sem prebral Tončkino e-pismo, v katerem mi je navedla odlomek iz Žakljevega klasičnega pisma (pošiljal jih je tudi meni, na ovojnico je zmeraj nalepil izbrane ameriške znamke), se mi je zdelo potrebno, da z njim seznanim sotrudnike v operaciji DEKD, in sem jim emajliral naslednje sporočilo: »Gotovo vas bo zanimalo tole izjemno pričevanje o stari cerkvi, ki mi ga je posredovala Tončka, ko je prebrala Petrin govor. Neverjetno, večplastna katastrofa, biblijski prizor: povodenj, iz Žirka bruha gejzir (Lintvern?), istega dne se zvonik zruši na cerkev, novi lastnik (»Nace«) bankrotira in se pozneje v Dalmaciji ubije z motorjem ... Počasi bom začel verjeti, da so se takratni Žirovci zamerili Bogu samemu in jih je štrafal? Zaradi opustitve božjega hrama?« Na mojo e-repliko se je s svojo odzval dr. Lojze Demšar: »Pisanje Antona Žaklja in Mihe Nagliča spodaj je skupaj pravo apokaliptično branje ... Nato elektrika ponoči ugasne, najbolj hude

slutnje o podrti elektrarni se zjutraj izkažejo za resnične. Naenkrat so vsi poroki pred bojem za svoj obstoj ...« Tragično, res. Kulturno dediščino strokovnjaki delijo na snovno in nesnovno. Stara cerkev je bila del snovne dediščine Žirovcev, zgodbe, ki so nastajale ob njenem umiranju, sodijo v nesnovno. Od snovne so ostali le zidovi prezbitarija, zgodbe pa živijo naprej; ko jih obujemo, se razpletajo in dodatno razjasnjujejo. Okoliščine, v katerih je umirala cerkev, so res apokaliptične: njen novi lastnik konča v prometni nesreči s smrtnim izidom, najbolj podjetni Žirovci zaradi katastrofe elektrarne na Fužinah bankrotirajo, dotlej obetavnemu gospodarskemu razvoju kraja je zadan velik udarec ... O vsem tem bomo morali še marsikaj napisati, pozabljene usode in zgodbe se hočejo izpovedati. Svojo zgodbo in v njej veliko malih zgodbic ima tudi Šinkovčeva hiša na Ledinici. O njej piše dr. Živa Deu, profesorica na Fakulteti za arhitekturo; izpostavi njeno lepoto in arhitekturne kvalitete in namigne, da bi bila posebna kvaliteta tudi živeti v taki hiši, če bi jo seveda primerno obnovili ...

Socialna katastrofa, ki so jo Žirovci doživeli v letih po 1925 in jo je povzročila dvojna povodenj kot naravna katastrofa, ni tako davna, naš intervjuvanec Jože Stanonik je bil takrat star že šest let. A kaj je šest ali sto let v primerjavi z 250 milijoni let! Tudi iz tistih pradavnih časov imamo na Žirovskem ohranjeno prvovrstno pričevanje. Pri Lukačku v Jarčji Dolini. Tja sem zahajal že kot otrok z bratrancem Tonetom, tu je bil namreč doma njegov oče Lojze Kristan. Poznal sem tudi Tončko in Janeza, ki sta nazadnje živela v tej hiši, zdaj je prazna. A kdo bi vedel, kaj se skriva v zemlji zraven hiše. V času med starim in srednjim zemeljskim vekom, med paleozoikom in mezozoikom, pred okoli 250 milijoni let se je zgodilo eno največjih izumiranja v zadnjih 550 milijonih let zemeljske zgodovine. Tedaj je po nekaterih podatkih izginilo 96 odstotkov vseh morskih vrst organizmov in 70 odstotkov vrst kopenskih vretenčarjev. Tedanji dogodki so bili za življenje na Zemlji pogubnejši od izumiranja ob koncu srednjega zemeljskega veka pred 65 milijoni let, ki sta ga povzročila padec meteorita in obsežna vulkanska aktivnost in je znano predvsem po izginotju dinosavrov. »Danes raziskovalci še vedno nimajo povsem enakega mnenja o tem, kaj vse se je dogajalo ob koncu starega zemeljskega veka, zlasti ne glede vseh vzorcev izumiranja in časovnega sovpadanja izumiranja v morju in na kopnem in glede nekaterih sprožilnih mehanizmov. Zagotovo je bila za svetovno živalstvo in rastlinstvo usodna izrazito povečana vulkanska dejavnost, vključno z enim največjih izbruhov bazaltne lave v zemeljski zgodovini na območju današnje Sibirije ...« Tako avtorja članka, geologa dr. Tea Kolar-Jurkovšek in dr. Bogdan Jurkovšek. Na njun članek nas je opozoril Viktor Žakelj, pri Muzejskem društvu Žiri pa ju vabimo, da nam na kraju samem razkažeta, za kakšno pričevanje gre. Geologi namreč znajo brati iz kamnin. Pri Lukačku sta imenovana razbrala tole: »Ker so plasti v profilu Lukač nastajale v morskem okolju, so se dogajanja ne meji med starim in srednjim zemeljskim vekom v morskih karbonatnih kamninah izjemno lepo zapisala. V profilu s pomočjo fosilov opazamo bujno življenje ob koncu starega zemeljskega veka, nato prazno obdobje in ponovni razcvet življenja v srednjem zemeljskem veku. V preparatih apnenčevih plasti, ki ležijo v mejnem intervalu med starim in novim zemeljskim vekom, smo našli štiri nove vrste mikrofosilov. Poimenovali smo jih po Žireh (*Multidiscus zhiriensis*), Dinaridih (*M. dinaridicus*), po profilu Lukač (*Globivalvulina lukachiensis*) in po Sloveniji (*Lingulonodosaria slovenica*).« Avtorjema ne zamerimo napačnega zapisa imena domačije, povzela sta

ga po napačnem zapisu na karti specialki. Tem bolj smo jima hvaležni, da sta dva od mikrofosilov poimenovala po našem mestu in po domačiji: »Multidiscus zhiriensis« in »Globivalvulina lukachiensis«. Bi ju radi spoznali?

Zdi se, da v tem zvezku ŽO končno dobivamo tudi bolj znanstveno razlago o izvoru imena Žiri. Doslej smo mislili, da izvira iz bukovega žira, nihče pa ni znal tega prav dobro razložiti oziroma utemeljiti. Letos se je s tem izzivom soočila dr. Petra Leben-Seljak, ki po rodu sploh ni Žirovka, pač pa v našem mestu in v bližnji Jarčji Dolini že dolgo »žiruje«, hkrati pa dobro obvlada znanstveno metodologijo, s pomočjo katere se vedno najde še kaj novega. Na pravo sled so jo popeljale besede, ki jih je že leta 1931 v svojih Imenoslovnih črticah zapisal dr. Viktor Steska, umetnostni zgodovinar: »Žiri so vas in župnija nad Škofjo Loko. Navadno se izvaja ime od žira. Ali pa more iz Žir, Žira nastati oblika Žirí? Ljudstvo govori: Žirí, iz Žiróv, v Žiréh. Zato razlaga iz žira ne more biti prava. Na pomoč nam prihaja ruščina, ki pozna besedo žirí, žiróv v pomenu: preplavljeni svet, luža, lokva (Booch etc.: Russisch-deutsches Wörterbuch, str. 200). Ta pomen se popolnoma sklada s krajevnimi lastnostmi v Žiréh. Kraj je zelo vlažen. Kjerkoli koplješ, precej dokoplješ do vode. Ob deževju je vas zelo preplavljena.« Petra je za mnenje o smiselnosti te razlage povprašala jezikoslovca in zdaj vodilnega slovenskega etimologa dr. Marka Snoja in od njega dobila naslednji odgovor: »Zamisel Steske, ki je nisem poznal, je vsekakor vredna upoštevanja, čeprav imam ob tem en resen pomislek. Ruska beseda žirý je namreč izvorno množinska oblika besede žír v njenem prvotnem pomenu 'živež' – torej iste besede, iz katere se je razvil naš žir v danes prevladujočem pomenu 'sadež bukve' in ruski žír v danes prevladujočem pomenu 'maščoba'. Take mlake so na Ruskem tako poimenovali zato, ker so bile bogate z ribami in torej vir hrane. Izvajanje našega krajevnega imena iz iste pomenske podstave bi pomenilo, da je bil ta pomen množinske besede žirý znan že v praslovanščini in da se je do danes ohranil le v ruščini, pri nas pa v krajevnem imenu. Nemogoče to ni, dokazljivo pa tudi ne, zato menim, da Steskovo razlago lahko uvrstimo med možne etimološke rešitve. Hvala za opozorilo, ki ga bom upošteval v drugi izdaji ESSZI, ko in če bo do nje prišlo.« Na nadaljnje vprašanje, ali bi naše Žiri morda lahko imele kakšno zvezo tudi s češko vasjo Žirov, v bližini katere se nahaja precej mlak in ribnikov, pa je dr. Snój odgovoril: »Češka vas Žirov je skoraj gotovo iz osebne imena Žir. To dokazuje pripona -ov, ki skoraj vedno kaže na osebnoimenski izvor (pri nas navadno v srednjem spolu kot Stankovo, Brankovo, Frankolovo, tj. 'Stankovo selo' ipd.). Sklanjatev našega imena Žiri je običajna za množinske samostalnike moškega spola s premičnim naglasom in enozložno osnovo. Ali je to prvotno množina osebne imena Žir (torej 'Žir in njegovi ljudje') ali 'področja z gozdno pašo' ali po Steski 'zastajajoče mlake z ribami', pa ostaja odprto vprašanje – kot še toliko drugih v našem imenoslovju.« Petrin sklep: »In ta misel dr. Marka Snoja, ki v enem stavku povzame bistvo dosedanjega razglabljanja, je nadvse primerna tudi za zaključek pričujoče razprave, ki je naslednji. Žiri so nedvomno dobile ime po žiru, le da ne vemo, zakaj, saj je imela beseda v stoletjih več pomenov. Glede na to, da je krajevno ime nastalo pred letom 1291, lahko drugotne pomene besede žir (bukov žir ali želod) zanemarimo, prav tako verjetno tudi mlake (bogate z ribami). Izhajati moramo iz prvotnega pomena besede, ki je »živež, hrana«. Morda bi prišla v poštev tudi še »gozdna paša, živinska krma«, kar pa je odvisno od tega, kdaj je vas nastala in dobila ime. Če je krajevno ime nastalo na začetku freisinške načrtne kolonizacije,

v 11. ali 12. stoletju, bi lahko pomenilo 'kraj, kjer se krmi prašiče'. Prav tako pa bi lahko izhajalo iz osebne imena Žir (oslav) in bodisi kazalo na sistematično hkratno kolonizacijo nenaseljenega območja z Žirovo rodovno skupnostjo ali pa morebiti že na predhoden obstoj slovanske vasi oziroma župe, ki je bila kasneje vključena v fevdalni hubni sistem.«

Ključni je Petrin stavek: »Žiri so nedvomno dobile ime po žiru, le da ne vemo, zakaj, saj je imela beseda v stoletjih več pomenov.« Možnih pomenov je torej več: »živež, hrana«; »gozdna paša, živinska krma«; »kraj, kjer se krmi prašiče«; kraj, kjer biva »Žiro(slavo)va rodovna skupnost«. Kakor koli že obrnemo, so Žiri kraj, kjer še danes živi in se hrani žirovska skupnost. Tu lahko končam, a me mika, da bi dodal: V to skupnost pa poleg Žirovcev že od nekdaj sodijo tudi prašiči (kako bi brez njih naši predniki preživeli božični in predpostni čas!) in ni čudno, da je prejšnji prvi mož naše župe izjavil (bil sem zraven za mizo, na kateri smo obredno uživali pokojni primerek), da je zanj kralj živali prašič (in ne lev, le kaj bi z njim). Kar škoda se mi zdi, da sta Petra in dr. Snaj zavrgla možnost, da so Žiri od »žirý«, ruske besede za mlako, bogato z ribami. Še iz mojega otroštva pred 1965 se spomnim, da je po vseh potočkih v žirovski kotlini kar mrgolelo rib, te pa so najbrž ostale še iz jezera, kjer jih je bilo gotovo še več. Jesti ribe je bolj zdravo kot jesti svinjino. Kombinirati oboje, ribe in svinjino, pa je tako rekoč optimalno. Jejmo torej spet več rib. In ne nazadnje: so tisti trije žiri v žirovskem grbu še upravičeni? Naj ostanejo, čeprav žir prvotno pomeni živež, bukov žir pa je le ena od njegovih oblik in živež za prašiče. Žirovci pa imamo raje klobase in ribe. A teh menda ne bomo dajali v grb in na zastavo?

Del ekipe, ki piše in ureja ŽO, je bil tudi jedro ekipe, ki je zasnovala in postavila novo stalno razstavo v Muzeju Žiri: Žiri in Žirovci skozi čas, odprli smo jo na Prešernov rojstni dan, 3. 12. 2012. To je že četrta razstava v novem muzeju. Radi bi, da naše delo oceni tudi kdo iz poklicnih muzejskih krogov. Našemu vabilu se je odzvala dr. Bojana Rogelj Škafar, direktorica Slovenskega etnografskega muzeja. Ko je njen članek prebral dr. Lojze Demšar, eden od soavtorjev razstave, mi je napisal: »Napisala je kvaliteten, poznavalski in naklonjen prispevek, ki vse, ki smo sodelovali pri pripravi zbirk v žirovskem muzeju, poboža po duši.« Res. »Po vsem zapisanem ugotavljamo, da je Muzej Žiri tista družbena ustanova na Žirovskem, ki z razstavnimi projekti v okviru danih razstavnih prostorov preiščeno, domišljeno in izčiščeno nastavlja ogledalo žirovski družbeni stvarnosti od pradavnine do danes. Z izbranimi temami riše značilne in pomembne poteze družbenega razvoja ožje in širše lokalne skupnosti, ki jih v obliki medija razstave naglaša z izbranimi predmeti. Temeljna sporočila posreduje v publikacijah in na spletni strani. Hvalevredno početje in rezultati skupine posameznikov, žirovskih intelektualcev iz Muzejskega društva Žiri, od katerih nihče ni profesionalni muzealec, jim pa, kot na primer mag. Tita Porenta iz Muzejev radovljiške občine pri razstavi o čevljarstvu, priskočijo na pomoč kolegi iz muzealskih logov.« Ugledna gostja se ozira tudi v prihodnost našega muzeja. »Za nadaljnji razvoj muzeja bo morda odločilno reševanje njegovega statusa. Opciji sta dve: ustanovitev občinskega muzeja ali oblikovanje dislocirane enote večjega muzeja. Glede na dosedanje dosežke in prizadevanja si profesionalizacijo nedvomno zasluži in le ureditev statusa bo lahko prispevala k nadaljnjemu načrtnemu razvoju muzeja, da bi lahko zaživel kot polnokrvna muzejska ustanova, ki zbira, dokumentira, hrani, restavrira in komunicira snovno in nesnovno dediščino.« Upamo, da v občinski in širši skupnosti najdemo sogovornike in to vprašanje skupaj

rešimo. Ne pozabimo, da v muzejih ne rešujemo le preteklosti. Tako mislijo tisti, ki bi radi preteklost pozabili, sedanost zgolj preživel, prihodnosti pa najraje ubežali. Dr. Bojana Rogelj Škafar trdi drugače: »Kajti dediščina z modrostjo preteklosti in stvarnost sedanosti odpirata vrata prihodnosti.«

Razdelek Domoznanstvo in spomini prinaša najprej zanimiv članek Marije Gantar, hčere Ivana Potočnika, »Johana Potočnkovega«, posestnika z Dobračeve, čigar dragocene zapise smo objavljali v prvih zvezkih ŽO. Očitno je, da je hči podedovala in ohranja očetov dar. Napisala je, kako je bilo včasih, ko so pokojniki do pogreba ležali doma, potem pa jih je bilo treba na čelu pogrebne sprevoda prepeljati do pokopališča. Temu so služili mrliški vozovi, in to je njihova zgodba, hkrati z njo je Marija opisala tudi celotni pogrebni ritual, s kakršnim smo včasih pospremili umrlega na njegovo zadnjo pot. Letos mineva sto let od rojstva dr. Viktorja Volčjaka, legendarnega zdravnika, ki je ustanovil Partizansko bolnico Franjo, ta pa je danes zgodovinski spomenik svetovnega slovesa, vpisana je tudi na poskusni seznam svetovne dediščine pri Unescu. Danes je med Žirovci le še malo takih, ki vedo, da je bil doktor Volčjak nekaj let tudi žirovski zdravnik in da je v partizane odšel iz Žirov. O tem pišem v članku Žirovska leta doktorja Viktorja Volčjaka (1941–1943). Alfonz Zajec pa je napisal zgodbo, s katero obujamo spomin na Volčjakovega naslednika na položaju žirovskega zdravnika – na doktorja Karla Bernika, čigar stoletnica rojstva je minila lani, a smo nanjo pozabili.

Sledita kultura in umetnost. V razdelku Stoletnika Vlasto Kopač in Igor Torkar se spominjamo teh dveh žlahtnih mož, ki sta imela veliko skupnega. Bila sta prijatelja, oba rojena leta 1913, skupna jima je tudi dachavska usoda, oba sta bila v taborišču Dachau in obsojena na dachavskih procesih. Torkarjeve zadnje knjige so izšle pri založbi Pegaz International Ljubljana, ki jo vodi Ignac Naglič in je tudi založnik ŽO. »Na Pegazu« smo se večkrat srečali. O svojih očetih pišeta hčeri, obe po imenu Mojci: Mojca Kopač o očetu Vlastu, Mojca Šuklje o očetu Igorju. Sledi šest pesmi Igorja Torkarja, ki so tu prvič natisnjene. Objavljamo odlomek iz še neobjavljenega dela pisateljice Tončke Stanonik, iz rokopisnega mladinskega romana Hudooo! Agugičarovnija; navdih za to (po njenih besedah prvo nedekliško) fantovsko domišljijsko zgodbo je med drugim črpala tudi iz rodne okolja. Predstavljamo štiri nove knjige, ki so izšle v zadnjem letu in so tako ali drugače povezane z Žirovskim in Žirovci. V Prispevkih za žirovsko kulturno kroniko objavljamo najprej nadvse zanimivo fotografijo, ki jo je pri Kreku v Novi vasi našel Alfonz Zajec – zastor za oder, ki ga je leta 1910 poslikal slikar Franjo Kopač, bodoči oče Vlasta, takrat še študent v Pragi. Zastor se ni ohranil, pozneje so ga prodali sokolom na Sovodnju za njihov dom, nemški vojaki, ki so imeli med vojno v njem postojanko, pa so ga razrezali v material za copate. No, ohranila se je črno-bela fotografija in zdaj imamo vsaj to. Spet eno res dragoceno pričevanje. Spominjamo se tudi letos umrlega Jožeta Peternelja - Mausarja, slikarja, pisatelja in častnega občana, bil je tudi naš sodelavec. Objavljamo govor, s katerim se je na pokopališču Dobračeva od njega poslovil sosed Viktor Žakelj. Predvsem pa dragoceno pričevanje, v katerem o sodelovanju z njim poroča Tončka Stanonik. Napisala je, kako je sestavljala njegovo bibliografijo, opravila je delo, za katero je treba veliko časa in natančnosti, ceniti pa ga znajo, žal, le tisti, ki te reči poznajo.

V razdelku Odmevi in polemika si še naprej ugovarjata Alfonz Zajec in Stane Primožič. Marija Velikonja dopolnjuje svoj lanski članek o svojem tastu, gradbenem

mojstru Gabrijelu Velikonji. Ob tem naj vas spomnim, da je letos umrl njegov sin Stane, po rodu Žirovec, dolgoletni glavni direktor firme Trimo Trebnje, bil je tudi naročnik ŽO. S svojimi pogledi na žirovske reči se tudi letos oglašča Viktor Žakelj, njegov zapis sem namenoma uvrstil v rubriko Polemika, prav zato, ker upam, da bo dejansko sprožil razpravo o žirovskih rečeh, iz tega pa bi, upamo, nastala tudi kakšna dobra rešitev.

Stane Kosmač, ki je naš oblikovalec in tehnični urednik, se je letos opogumil in predlagal, da v likovni prilogi objavimo njegove umetniške fotografije. Da se z njimi ukvarja že dolgo, intenzivneje pa zadnji dve leti, nismo vedeli, zdaj so prav v »galeriji« Žirovskega občasnika prvič na javni ogled. Souredniki čestitamo!

In ne nazadnje. Rednemu zvezku tudi letos prilagamo knjigo iz zbirke Knjižnica ŽO. To pot so to Žirovski žigi Franca Temelja. Dolgo jih je zbiral, veliko dela je imel z njimi, zdaj so na ogled v našem katalogu. Prava paša za oči in dragoceno zgodovinsko pričevanje! V komplet ŽO za leto 2013 dodajamo tudi brošuro (O)živela kultura, izdali smo jo marca 2013 ob sklepu istoimenskega projekta treh partnerjev. V tem projektu je bila s podporo EU in Občine Žiri omogočena postavitvev prej omenjene razstave Žiri in Žirovci skozi čas. Žiri in Žirovci smo še vedno tu, čas pa teče. In mi z njim. Da bi bilo še dolgo tako.

INTERVJU

DR. JURE LESKOVEC IZ ŠENTJOŠTA, PROFESOR RAČUNALNIŠTVA NA STANFORDU

Alojz Demšar, Miha Naglič

Internet je velikanski teleskop za opazovanje družbe in zakonov v odnosih med ljudmi

Dr. Jure Leskovec (rojen 1980), doma v Šentjoštu nad Horjulom, je od leta 2009 profesor na fakulteti za računalništvo univerze Stanford v Kaliforniji. Ta fakulteta velja med strokovnjaki za vodilno na svetu, saj so iz nje nastala podjetja, kot so Google, Yahoo in Hewlett-Packard. Jure Leskovec se ukvarja z analizo velikih socialnih in informacijskih omrežij, njihovim razvojem ter razširjanjem informacij prek njih. Doktoriral je leta 2008 iz umetne inteligence na univerzi Carnegie Mellon v nekdanjem železarskem Pittsburgu (zvezna država Pensilvanija), na enoletnem podoktorskem izpopolnjevanju je bil na univerzi Cornell v Itaki (zvezna država New York). Diplomiral je leta 2004 na Fakulteti za računalništvo in informatiko Univerze v Ljubljani. Od leta 1998 sodeluje z Inštitutom Jožef Stefan (IJS). Za svoje delo je prejel več nagrad, ima tudi tri patente. Z njim sva se srečala dr. Alojz Demšar in Miha Naglič, pogovarjali smo se na Inštitutu Jožef Stefan 20. junija 2013, magnetofonski zapis pogovora prepisal in uredil Miha Naglič.

Jure, vaš sedANJI obisk v Evropi in doma (junija 2013) je bolj službena pot profesorja s stanfordske univerze v Kaliforniji kot pa počitniško potovanje. Hvala, da ste našli čas za pogovor za Žirovski občasnik. Začnimo na začetku, z vašim poreklom. Doma ste iz Žirem bližnjega Šentjošta. Toda vaše rodovne korenine segajo nam še bližje, v Račevo in Smrečje ...

Res je, moji stari starši po očetu so bili z vašega konca, stara mama Jožefa je bila Anžonova iz Račeve (roj. Bogataj, 1927), stari oče Franc Leskovec (1914–1980) pa

Jure Leskovec

Smrekarjev iz Smrečja. Stavbo, v kateri zdaj živimo, je moj praded Smrekar zgradil zato, da bi bil v njej sedež tedanje občine Šentjošt, v katero je sodilo tudi Smrečje. Ta račun se ni izšel, hiša je ostala prazna in vanjo so se vselili moji stari starši. Zdaj v tej hiši, kjer se reče »pri Smrekarju v Šentjoštu«, še vedno živi stara mama, mi smo pa zraven.

Kje in kako se je začela vaša dolga šolska pot?

V Šentjoštu. V razredu nas je bilo le pet, tudi sicer nas je bilo prva štiri leta vseh skupaj le za dva razreda. V začetku sem imel kar nekaj težav z učenjem branja. Starši pravijo, da sem stavek »Moja pot v šolo« prebral kot »Moja pte u šelo«. Pa še levičar sem bil in bolj grdo pisal. Začetki torej niso bili najbolj spodbudni. Po četrtem

razredu smo s šolo nadaljevali v Polhovem Gradcu in kmalu sem se začel ukvarjati z računalništvom. Oče je imel podjetje in sva se zmenila, da prvi računalnik kupiva skupaj. Imel sem prihranjenih sto mark, in to je bil moj vložek, očetov pa seveda precej večji. Ko je šla mama na roditeljski sestanek, sem jo zmeraj nagovarjal, naj vpraša, kdaj bomo začeli z računalniškim krožkom. In kmalu se je ta res začel, učil nas je učitelj tehnike, bil je res super. Kmalu sem začel s programiranjem in se udeleževal regijskih in državnih tekmovanj. V osmem razredu sem na državnem tekmovanju iz računalništva tudi zmagal. To je botrovalo odločitvi, da grem po osnovni šoli na Gimnazijo Bežigrad, v matematični razred. Oče enega od sošolcev je delal tukaj na Stefanu, kjer so že takrat iskali mlade talente za te reči. Pa sem se jim javil. V oddelku za umetno inteligenco sta me naklonjeno sprejela Marko Grobelnik in Darko Zupanič. Že brž po osnovni šoli sem začel hoditi na poletne prakse, najprej na Hermes Softlab v Štepanjskem naselju. Zaslugek je bil skromen, doma so mi morali še dodati, da je bilo dovolj za avtobusno vozovnico in malico. Sem se pa zato veliko naučil. Nadaljevanje je bilo zelo 'naravno', z gimnazije sem šel na fakulteto in hkrati delal na IJS, ta pot pa je naposled privedla do doktorata. Že kot gimnazijec sem dvakrat zmagal na državnih tekmovanjih, nagrada sta bila dva meseca poletne prakse v Ameriki. Tam pa je okolje še bolj spodbudno. Vse naokrog so kot nekakšna mitološka bitja kraljevala računalniška podjetja z znanimi imeni – Yahoo, Google, Microsoft ... Ko greš zvečer v kino, pred filmom ni reklam za pralne praške, ampak vrtijo oglase, da iščejo računalniške programerje. Pridite! Gledano iz Slovenije, je bilo vse to zelo daleč, tam pa tako rekoč čez cesto. Že na letališču v San Franciscu prevladujejo oglasi za računalniške reči ... To je bila ta pot. Bistveno je, da sem zgodaj začel, nadaljeval pa z majhnimi, a vztrajnimi koraki.

Vaša odločitev za študij računalništva je bila torej samoumevna ...

Tako je. Zgodilo se je čisto organsko, samo od sebe. Hvaležen sem staršem in drugim, ki so me pustili, da sem hodil svojo pot, in me niso silili oziroma usmerjali na kako drugo.

Doktorirali ste leta 2008 iz umetne inteligence na sloviti Carnegie Mellon University (CMU) v nekdanjem železarskem Pittsburghu (zvezna država Pensilvanija). Tu je bilo nekoč veliko Slovencev. So še?

So, ampak jaz jih kaj dosti nisem srečal, živijo bolj ven iz mesta. Jaz sem bival prav v Pittsburghu in bil sem brez avta. Slovenci so pa kake tri ure vožnje iz centra navzven. Sčasoma so se ti naši ljudje sami preselili na obrobje in tam nekje imajo tudi shajališče, kjer se dobivajo. Moj svet je bil pa v Carnegie Mellon, to je manjša zasebna univerza, kjer pa je računalništvo zelo poudarjeno. Imajo šest različnih fakultet za vsa različna področja računalništva. Kakih tristo profesorjev se ukvarja samo z računalništvom in povezanimi tematikami. Tu sem torej doktoriral in se po štirih letih bivanja v Ameriki odločil, da si tu poiščem še službo.

Vaše iskanje službe najbrž ni bilo tako dolgotrajno in travmatično, kot ga danes doživljajo mnogi mladi diplomiranci ...

Ne, bilo je spet zelo organsko. Moje vodilo v življenju je, da dobro delam to, kar res želim, vse drugo je le posledica tega. Velikokrat sem se v svoji mladosti in naivnosti kam prijavil in večkrat mi je uspelo. Hvala bogu!

Kako pa se je zgodilo tisto z Microsoftovo štipendijo?

Po mojem gre za to, da sem vse začenjal zelo zgodaj. Veliko sem programiral in stvari sem znal dobro narediti, hkrati sem znal tudi razmišljati. Imamo ljudi, ki veliko razmišljajo, a ne znajo delati, in druge, ki veliko delajo, a se jim ne ljubi preveč razmišljati. Moja sreča je v tem, da sem relativno dober v obojem. Prvo poletje doktorskega študija sem šel na poletno prakso v laboratorije podjetja Hewlett-Packard in se pri delu izkazal. Ob koncu sem si upal vprašati šefa, ali bi mi dal za »popotnico« enega ta velikih računalnikov. »Bomo videli,« je rekel. Čez en mesec pa: »Tukaj imaš petdeset tisoč dolarjev, pa si izberi, kateri računalnik bi rad. Največji, najdražji ...« In tega so poslali za menoj. S pomočjo tega računalnika sem se lahko začel ukvarjati z analizo velikih baz podatkov. Takrat je bilo področje analize podatkov zelo mlado, danes pa je to eno najhitreje razvijajočih se področij računalništva. Naslednje poletje sem šel na prakso k raziskovalcem na Microsoft. Zanimala so me družbena omrežja, šel sem do mentorja in mu povedal, da bi rabil ustrezen računalnik, spet za analizo velikih količin podatkov. Ker ga v hiši niso imeli, smo najprej kupili ustrezno opremo, potem pa sem začel z analizo omrežij, z vprašanjem šestih stopenj ločenosti ...

A to je tisto famozno vprašanje: koliko poznanstev loči dva poljubna Zemljana?

To je ena sociološka teorija, zelo premeten poskus iz 60. let. Sociolog Milgram je dal 60 kmetom v Nebraski vsakemu po eno pismo in jih prosil, naj ga po svojih znanjih pošljejo naprej tako, da bo to pismo čim prej doseglo nekega Janeza Novaka, ki je borzni posrednik v Bostonu. In res: vsak od teh ljudi je svoje pismo poslal prijatelju, ta prijatelj naprej drugemu prijatelju in izkazalo se je, da je v šestih korakih doseglo ciljnega naslovnika, ki ga tisti kmetje kot prvi pošiljatelji sploh niso poznali. Zato ta izraz: šest stopenj ločenosti.

Je to zakonitost?

Je, lahko rečemo, da je to fizikalna zakonitost človeških omrežij. Mi smo jo namesto na 60 pismih preizkusili na 240 milijonih ljudi po vsem svetu in prišli do podobne meritve: 6,6. Kar je res zanimivo! Dve reči sta tu. Prva je ta, da so poti v omrežju tako kratke. Druga pa ta, da ljudje znamo to omrežje navigirati. Prvi kmet ni vedel, kako bo njegovo pismo potovalo, kdo se tam nekje v Chicagu pozna z naslednjim naslovnikom, pa je znal pismo kljub temu pravilno usmeriti.

Nismo še na cilju, a že je tu vaša Itaka ...

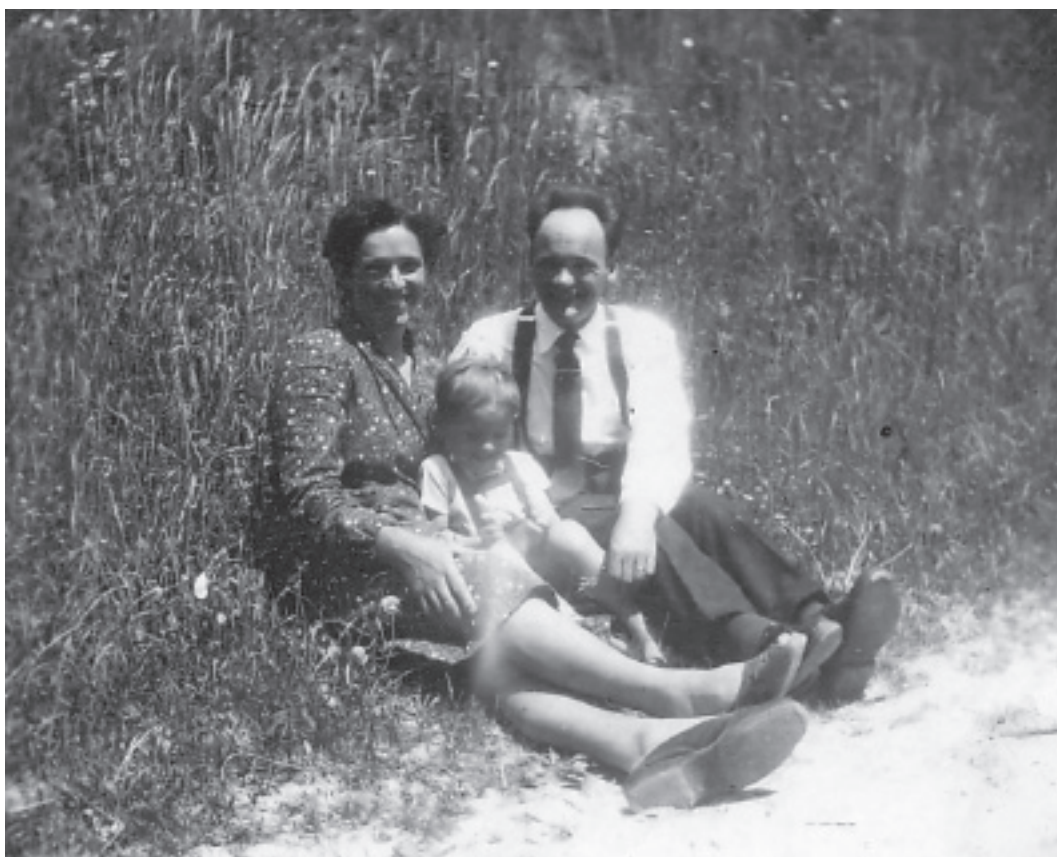
Aja, ha, ha. Univerza Cornell v Itaki, v zvezni državi New York. Ko sem dobil profesuro na Stanfordu, sem jo odložil za eno leto in šel na Cornell na »postdoc«. Tisto leto, ko iščeš službo, si ves čas na razgovorih za delo. Vsak razgovor traja tri dni, prideš tja, se srečaš z vsemi profesorji, narediš javno predavanje, peljejo te na večerjo, da vidijo, ali se znaš obnašati. In tistega pol leta, ko hodiš na te razgovore, je težko resno delati. Po tem napornem obdobju sem šel na postdoc v Itako, kjer sem »zagnal« svoj raziskovalni stroj, začel ponovno učiti in bil mentor.

Kakšen pa je način dela na Stanfordu?

Tu imamo dva tipa profesorjev. Prvi so raziskovalno-pedagoški, podobni slovenskim. Drugi so učiteljski profesorji, ki so pedagogi in predvsem učijo nižje

Juretova stara starša Jožefa Bogataj, Anžonova iz Račeve, in Franc Leskovec, Smrekarjev iz Smrečja, na poročni sliki.

Juretova stara starša s sinom Francem, ki je postal oče Jureta Leskovca.

letnike dodiplomskega študija. To so ljudje z doktorati, ki pa sami ne raziskujejo, niso mentorji doktorskim študentom, so predvsem pedagogi. Študent rabi na začetku učitelja, ki ga bo dobro izučil v temeljnih predmetih, matematiki, kemiji ... Naša fakulteta za računalništvo je razmeroma majhna, ima le 35 profesorjev. Pet je učiteljskih, trideset pa nas je raziskovalno-učiteljskih profesorjev. Vsak od nas uči po en doktorski predmet na semester, vsak profesor ima ne glede na rang svojo raziskovalno skupino, financirano iz raziskovalnih projektov. Od nas se pričakuje, da relativno dobro učimo, preboji, ki jih delamo, pa so v mentorstvu doktorskih študentov in raziskavah. Pravijo nam takole: »Tvoje učenje ne sme biti preveč slabo in hkrati ne predobro. Če je predobro, pomeni, da za priprave porabiš preveč časa, pojdi raje raziskovat.«

Kateri predmet torej učite?

Imamo tri semestre in tako učim tri različne predmete. Analiza socialnih omrežij ima dvesto študentov. Analiza velikih podatkovnih baz čez tristo študentov. Tretji predmet je manjši seminar, kjer trideset študentov v sodelovanju s podjetji iz Silicijeve doline dela pri projektnih nalogah. Vse te predmete sem začel sam. Na začetku sem imel le trideset študentov, potem vsako leto več. Naj povem: 95 odstotkov vseh stanfordskih študentov ne glede na fakulteto posluša vsaj en računalniški predmet, vsi, torej tudi zgodovinarji, anglisti, sociologi ...

Kako pa ste organizirani?

Trik je v tem, da nismo (smeh). Hierarhije tako rekoč ni. Imamo samo vodjo fakultete (kot pri nas dekana) in trideset medsebojno enakih profesorjev, nekateri so starejši, drugi mlajši, formalno pa ni nobene strukture, nobenih kateder in formalnih laboratorijev. Vsak profesor je svoj laboratorij – ko profesorja ni več, tudi laboratorija ni več. Vsak profesor je v svojem početju zelo avtonomen. Univerza nam daje devet mesecev profesorske plače, vse ostalo (oprema, laboratoriji, študenti, raziskovalci) pa je treba financirati iz raziskovalnih projektov. Vsakemu študentu je treba plačati šolnino in štipendijo, kar zneso okrog sto tisoč dolarjev na leto, sam si moram financirati tri mesece plače. To pomeni, da moramo biti zelo aktivni na raziskovalnem oziroma industrijskem trgu. Financiranje ni vnaprej zagotovljeno, ampak je treba zanj kandidirati na razpisih.

Dobite le devet mesecev plače?

Na leto profesor na Stanfordu poučuje devet mesecev in za to učenje dobi devet mesecev plače z univerze. Poleti ne učimo in za to nas univerza ne plačuje. Takrat lahko počnemo druge reči, kar pomeni, da predvsem raziskujemo. Še ena velika razlika je v primerjavi s Slovenijo. Ko zaposlijo mladega profesorja, ima univerza prazno redno profesorsko mesto. Potem delaš sedem let kot konj in po sedmih letih pogledajo, kaj si v tem času naredil. Vprašajo kakih petnajst profesorjev in raziskovalcev po vsem svetu, kaj si mislijo o tvojih raziskavah; ti ljudje (nekateri predlagam jaz, druge fakulteta) napišejo priporočilna pisma in na podlagi teh petnajstih mnenj se fakulteta odloči: ali postanem redni profesor ali pa moram univerzo zapustiti. Tretje možnosti ni. Univerza se mora odločiti, ali me hočejo še naprej ali pa moram jaz oditi. To je fino, ker prisili fakulteto oziroma univerzo, da ne menca, ampak se odloči, ali te hoče za stalno ali pa ne.

Jure Leskovec

Se vam to sedmo leto že bliža?

Se, čez tri leta. So pa že zdaj vprašali pet profesorjev, naj mi svetujejo, kaj bi lahko popravil in izboljšal, pa so vprašani rekli: »Vse je OK, samo tako naj dela še naprej.« In to je kar dober znak. (smeh)

Ste bili v teh prvih štirih letih kdaj pod stresom?

Ne, ne vem, kaj je to stres. Sem pa res veliko delal. V moji raziskovalni skupini je več kot petnajst ljudi, bili smo zelo uspešni pri pridobivanju finančnih sredstev. Sem mentor desetim doktorskim študentom, trem postdoc, v skupini delata tudi dva Slovenca. Eden je raziskovalec, doktoriral je v ZDA, bil je profesor v Avstraliji in tehnični direktor v svojem podjetju. Je nekako moja desna roka, vodi raziskovalne projekte, se pogovarja z raziskovalnimi agencijami, hodi na sestanke in tako razbremeni mene, da se lahko osredotočam na raziskave in mentorstvo. Potem imam še enega Slovenca, sošolca s faksa, ki skrbi za naše računalnike. Moja glavna naloga je voditi raziskovalno skupino, skrbeti za raziskovalni program in hkrati svetovati doktorskim študentom. Kar pomeni pri vsakem: ga izbrati, mu biti mentor in z njim delati pet ali šest let, nakar študent doktorira in sam postane profesor ali pa se zaposli v industriji.

Veliko sodelujete z industrijo?

Seveda. Zdaj delamo pri velikem projektu s Volkswagnom. Zanima nas, kako socialna omrežja pripeljati v avto in narediti vožnjo bolj zanimivo. Kako voznike med vožnjo spodbujati k vožnji po predpisih, k bolj varčni vožnji. Dobili smo golfa, vanj instalirali računalnik, sledi demonstracija v Nemčiji. Delamo tudi s Facebookom, Twitterjem in z LinkedInom, socialnim omrežjem za zaposlovanje. Trenutno delamo tudi s pravniki. Imamo podatke o več kot dveh milijonih sodnih primerov, ki jih analiziramo, da bi videli, kako dobro se sodniki odločajo. Radi bi sodnikom pomagali, da bi bile njihove odločitve pravičnejše in še boljše. Tu se že pogovarjamo, da bi naš sistem začeli uporabljati sodniki v zvezni državi New York. Delamo tudi z zdravniki. Računalniško obdelujemo sedemnajst milijonov zdravniških kartotek. Radi bi razumeli, kakšni so medsebojni vplivi raznih bolezni in zdravil in kakšne nevarne stranske učinke imajo posamezna zdravila. Analiziramo več kot dva milijona ljudi, tako bomo opazili še tako majhne in neverjetne stranske učinke ... Sponzorira nas Boeing, za katerega delamo analizo socialnih medijev. Zanimivo je tudi vprašanje, ki spominja na socialni inženiring: kako v neko okolje uvesti sistem nagrajevanja, ki bo spodbujal ljudi k lepemu obnašanju. Kar koli že pomeni »lepo«. V neki spletni skupnosti nekateri sprašujejo, drugi odgovarjajo. Vprašanje je, kako v tem početju nagraditi tiste, ki postavljajo prava vprašanja, in tiste, ki dajejo dobre odgovore. V teh rečeh se dogaja velika revolucija.

Kaj pa, če se pokaže, da je mogoče neki rezultat vaših raziskav direktno komercializirati?

Zelo enostavno se ustanovi podjetje. Univerza zelo spodbuja podjetništvo in celotna Silicijeva dolina je nastala kot posledica zavestne odločitve Univerze Stanford, da bo spodbujala profesorje in študente k podjetništvu. Tako učinkovitega in dobronamernega odnosa med univerzo in industrijo ni nikjer drugje na svetu.

V novem laboratoriju. Z leve: Jure, Alfred Spector (šef raziskovalnih laboratorijev na Googlu), Alan Eustace (podpredsednik za engineering na Googlu) in prof. Hector Garcia-Molina, profesor na Stanfordu. Njegova študenta Lary & Sergey sta ustanovila Google na podlagi raziskovalnih projektov, ki so jih delali skupaj.

Ob odprtju novega laboratorija dr. Jureta Leskovca na Stanfordu, 8. novembra 2011. Laboratorij je sponzoriral Google. V sredini je Albert Yu, svoj čas eden od podpredsednikov družbe Intel.

Drug drugemu pomagamo, da nekaj dobrega naredimo. Tu nastaja nova kultura; tisto, kar spremeni svet v dobrem, se resnično ceni. Tako najbolj spoštovani ljudje niso tisti z največ denarja, ampak tisti z izdelkom, ki je najbolj transformiral in spremenil svet. Google, Yahoo, Facebook so vsi posledica te mentalitete, kjer se ne išče, kako nekaj narediti za deset centov ceneje, ampak kako narediti nekaj fundamentalno novega in zanimivega – nekaj, česar prej sploh nismo poznali. V Silicijevi dolini nastaja poseben poslovni ekosistem, od ideje do podjetja, z diskretno vlogo bankirjev in investorjev, ki se ne vtikajo, ampak pomagajo. Neuspeh ni tragedija, ampak priložnost za nov začetek. Pravila so jasna, kdor jih izigra, nima tu več kaj iskati.

Neuspeh torej ni nujno neuspeh?

Neuspeh ni neuspeh, ampak pomeni predvsem to, da si dobil nove izkušnje. Neuspeh ne pomeni delanja škode. Pomeni: aha, tole smo naredili, pa ni šlo, zdaj pa poskusimo nekaj drugega. Uspe le enemu od desetih podjetij. Sta dve poti za majhna podjetja. Ena je ta, da zraste in postane veliko in samostojno, nekatera so primeri ogromnih uspehov: čez cesto je Facebook, Google je nastal iz Stanforda, Yahoo, Nvidia, Cisco ... Druga pot je ta: imaš novo idejo, narediš malo podjetje in zelo dober izdelek, potem pa pride veliko podjetje, kot je recimo Google, in te kupi in potem izdelek preko svoje mreže ponudi celemu svetu. Redno se dogaja, da nekdo, ki je v nekem podjetju prišel na novo idejo, to podjetje zapusti, tvega vse in ustanovi svoje podjetje, ko stvar začne uspevati, pa ga nazaj kupi matično podjetje. Google tako kupi eno podjetje na teden. Išče nove ideje, ki jih potem izboljša in ponudi vsemu svetu. Recimo: Gmail, Gtalk in Youtube so primeri, ko je Google kupil malo podjetje skupaj z delavci in iz tega naredil svetovno uspešnico.

Pa še konkurenco onemogočiš že vnaprej tako, da jo kupiš ...

Drži. Ampak veliki ne kupujejo zato, da bi nekaj ubili, ampak zato, da bi to še bolj zraslo. Tudi naša univerza je zelo povezana s temi podjetji. Naše študente jim pošiljamo na poletne prakse, podjetja so zainteresirana, da jim vzgojimo kompetentne »delavce«. Že na fakulteti izobražujemo študente za tiste reči, ki jih naša lokalna industrija rabi. Mi sami jih sprašujemo, kaj rabijo in v čem jim lahko pomagamo. To je pravzaprav naša naloga: izobraževati ljudi, da bodo dobili dobre službe. To je devetdeset odstotkov tega, kar delamo.

Dostikrat so tudi ta podjetja sama v konici razvoja in raziskovanja ...

Ja, to dosežejo s kombiniranjem raziskovalcev in inženirjev. Množica malih podjetij rabi res dobre inženirje. Nekateri bodo znanstveniki, a teh je malo. Biti dober inženir je zelo pomembno in častivredno. Naš predmetnik je tako fleksibilen, da omogoča razvoj tako inženirjem kot znanstvenikom ...

Ostalo nam je samo še dvajset minut ...

Ja, ob treh moram biti na fakulteti za računalništvo ljubljanske univerze. Dogovarjamo se, da bi enega od predmetov, ki ga učim na Stanfordu, poslušali tudi slovenski študentje. Vse je posneto na videu in to lahko gledajo, iz Slovenije poslušajo stanfordski predmet ...

Torej izobraževanje na daljavo?

Ja. V Ameriki se dogaja prava revolucija na področju izobraževanja. Na Stanfordu imamo predmete, ki jih posluša preko interneta več kot sto tisoč ljudi. Naš klasični doktorski predmet umetna inteligenca razsekamo na dvajsetminutne videoposnetke in jih damo brezplačno na internet, to gledajo ljudje z vsega sveta, rešujejo naloge, imamo asistente, govorilne ure, spletne forume, s pomočjo katerih lahko pridejo ljudje zastonj do stanfordske izobrazbe. To se je začelo pri nas, že čez pol leta sta Harvard in MIT začela nekaj podobnega. Ni še jasno, kaj bo iz tega, a tektonski premik se že nakazuje: kvalitetno izobraževanje narediti dostopno za vsakega. Pri vsem tem je veliko zanimivih računalniških problemov. Na primer, s podjetjem Coursera (z naše fakultete), kjer se ukvarjajo s takimi on-line predavanji, sodelujemo, kako spodbujati študente, da bodo čim bolj študirali, da ne bodo padali na izpitih in se izpisovali. Gre za iskanje sistema nagrajevanja »čebelic« in »zvezdic«, ki spodbuja študij.

Kakšna pa je dejansko kvaliteta takšne izobrazbe?

Ni še jasna. Je pa dejstvo, da za magisterij iz računalništva Stanford študentom zaračuna 70 tisoč dolarjev. Georgia Tech (Georgia Institute of Technology), ki je zelo dobra univerza, je nedavno ponudila magisterij za sedem tisoč dolarjev, kar je desetkrat ceneje. Ideja je narediti izobraževanje bolj dostopno in hkrati znižati

Fakulteta za računalništvo Univerze Stanford. Tu uči in raziskuje prof. dr. Jure Leskovec.

stroške. Vprašanje pa je, koliko se ljudje na ta način naučijo. Mene je presenetilo, ko je naša univerza on-line način sploh dopustila, ker univerza od teh predmetov živi. Po drugi strani pa je jasno, da na ta način ne moreš biti deležen nekaterih prednosti rednega študija, kot so: okolje, sošolci, socialna omrežja, vrednote, poznanstva, dogodki, stiki s profesorji – vse to je tisto, kar nas na Stanfordu dela za najboljšo univerzo na svetu. Kljub vsemu je tudi on-line način za nas neke vrste promocija; in za študente, ki se ga poslužujejo, tudi ne more biti slabše, lahko je kvečjemu boljše. Če lahko nekdo v Afriki zastoj posluša in uspešno opravi študijski predmet s Stanforda, je to super. Na koncu smo vsi na boljšem. Mi populariziramo naše tematike, študenti nas spoznajo, tisti, ki bi radi več, lahko pridejo na Stanford ... V glavnem, vsi bomo na boljšem. To pa je tisto, kar hočemo.

Bodimo še malo dnevno aktualni, v zvezi z afero Edward Snowden in NSA; zadnje čase se znova izkazuje, kako Big Brother/Veliki brat dejansko vidi vse, kar počnemo. Včasih je veljalo, da le Božje oko vse vidi, zdaj pa to zmore že zemeljski vladni aparat ... Je to razkritje presenetilo tudi vas?

Pravzaprav ne, to je bilo jasno. Nas pa lahko zelo skrbi, da imata vlada in policija dostop do tega in brez sodnega naloga in utemeljenega suma vohljata za ljudmi. Sicer se zdaj to že nekoliko spreminja, je pa vsekakor strašljivo.

Sicer pa vse, kar se pojavi na spletu, nekje pusti svojo digitalno sled. Vi pa to raziskujete ...

Res je. Načeloma se vsak klik nekam shrani. Po navadi ne poznamo imen in priimkov, le vemo, da je uporabnik z zaporedno številko X naredil določeno akcijo. Taki podatki so v svoji osnovi občutljivi. Vendar je vse anonimizirano, nikjer ni nobenih imen, nobenih telefonskih števil, to vržemo stran, ker nas to sploh ne zanima. Drugo, kar je pomembno, je, da podatkov ne gledamo mi, raziskovalci. Podatke zmeraj gleda računalniški algoritem. Mi napišemo program, ta pa gleda podatke in iz njih razbere neko povprečno vrednost, povprečno obnašanje. Tretje: za vse, kar delamo, dobimo soglasje naše etične komisije. Tako komisijo imajo vse ameriške univerze. Postopek, ki ga moramo prestati, preden lahko analiziramo človeške podatke, je ravno tak, kakršnega imajo medicinci, ko hočejo preizkusiti novo zdravilo. Vnaprej je treba preveriti etično dimenzijo raziskav, ugotoviti, ali bodo kakšni škodljivi učinki ... V moji skupini nas zanima, kako se obnaša neka družbena skupina kot celota, in ne, kako iz nje štrli ta ali oni. Kar sicer zanima vojsko in policijo. V Ameriki podjetjem zaupamo bolj kot vladi. Eno je, če nekaj zbirajo podjetja, kot sta Facebook ali Google, drugo pa, če to počne vlada, ki ima za seboj policijo in zapore. Konkretno so pri Facebooku in Googlu zelo pazljivi pri hranjenju in dostopanju do teh podatkov. Teh podatkov je toliko, da je težko priti do posameznega človeka. Lahko dostopaš do sto tisoč ljudi hkrati in se tako veliko naučiš tudi o določenem posamezniku.

Zdi se, da v Ameriki tudi sicer niso tako občutljivi do teh reči kot v Evropi?

Evropa je zelo centralizirana in zbirokratizirana, vse nekako poteka z vrha navzdol, kjer odločajo uradniki. V Ameriki je to nekoliko drugače: veliko bolj organsko in od spodaj navzgor. V Ameriki si gospodar na svoji zemlji, nekaj je tvoje, vzameš puško in odženeš vsakega, ki bi te hotel na tvojem ogroziti. Tako se država

in demokracija gradita iz posameznikov, ki se zavestno in prostovoljno združujejo v občine, pokrajine in na koncu v državo. Pri nas nam to ni jasno. Meni se zdi ta demokracija, ki poteka iz ljudi navzgor, bolj zdrava, kot so tiste, v katerih se ljudi z vrha dol tlačijo. Podobna ureditev kot v Ameriki je tudi v Švici. Država poskrbi za skupno valuto, zunanjo politiko in vojsko; vse drugo se dogovarjajo na lokalni ravni, v kantonih. Ljudje si v vsakem kantonu uredijo predpise in davke, kot jim ustrezajo. Lokalni in prostovoljni dogovori so učinkovitejši od ukazov iz glavnega mesta. Tako je Amerika tudi glede zasebnosti bolj pragmatična. V Evropi je ta zaskrbljenost nad elektronskim nadzorovanjem bolj načelna, posamezniki pa so ravno tako pragmatični kot v Evropi. Lep primer tega se nam je zgodil v Sloveniji. Fiasko informacijske pooblaščenke s temi »piškotki«, ko neka uradnica brez pravega poslušanja naredi problem tam, kjer ga sploh ni. Piškotki so dobra in utečena tehnologija, ki omogoča, da so servisi Googla, Facebooka, Twiterja in ostalih zastoj. In tako se z eno uredbo ogrozi obstoj mnogih slovenskih podjetij. Tujih podjetij, ki še vedno delajo po starem, pa seveda ta uredba ne zajame. Tako se zdi, kot da hoče informacijska pooblaščenka pomagati tujim internetnim podjetjem in še povečati njihov tržni delež v Sloveniji. V glavnem: vse to bi se dalo urediti na lažji in veliko boljši način.

Kaj se v družbenih omrežjih dogaja zdaj, nastaja kaj podobnega, kar je bil svoj čas Facebook?

Veliko se dela na področju pametnih telefonov. Ti so postali kar naši osebni spremljevalci. Lahko nam na primer pomagajo v prizadevanjih za več zdravja. Merijo ti srčni utrip, število korakov, stopnjo stresa, lahko fotografiraš hrano, ki jo uživaš, in telefon ti pove, koliko kalorij si pojedel ... Skratka; naše življenje se da meriti na nove načine. Druga reč, ki se dogaja, zadeva področje analize podatkov. Podjetja so vse bolj računalniško vodena, vse, kar počnemo kot ljudje in v podjetjih, generira neke baze podatkov, v katerih se skriva veliko znanja o tem, kako optimizirati proizvodne procese, narediti boljše izdelke, razumeti uporabnikove želje ... Tako sedaj tudi neračunalniška podjetja in organizacije dojemajo, da se v njihovih podatkih skriva veliko »znanja«, ki ga je treba še »izkopati«.

Napisali ste, da svetovni splet zbira vse, kar človeštvo dela, misli in zna. Vi s svojimi raziskavami spleta poskušate razumeti družbo. Katere možnosti v tej smeri splet odpira?

Ja, lahko povem en lep in nov primer. Zanimalo nas je, kako človek postane del neke nove skupnosti in kaj se pri tem dogaja z njim in s skupnostjo, v katero vstopa ali jo zapušča. To se nam v življenju dogaja kar naprej. Zamenjate službo in se morate prilagoditi novi skupnosti. Nekdo se oženi v drugo vas, kjer imajo druge navade, govorijo drugo narečje in se jim mora nekako prilagoditi. Mi smo izbrali spletno skupnost, ki obsega petdeset tisoč ljudi, ti pa se že deset let pogovarjajo o pivu. Poizkusili so že deset tisoč vrst piv, za vsako znajo povedati, kakšno je, itn. Na primeru te skupnosti se da lepo izmeriti, da bolj ko postaja uporabnik del tega pivskega omrežja, manj govori o sebi in več o pivu. Neizkušeni člani veliko govorijo, da so bili v tej in tej restavraciji in počeli to in to. Medtem ko izkušeni uporabniki govorijo bolj o tem, kakšno je neko pivo, kakšen mora biti kozarec in temperatura, kolikšna je vsebnost hmelja, višina pene itd. Debata postaja vse bolj tehnična in

ekspertna. Tudi način, kako se razglablja o pivu, se s časom spreminja. Na primer, v zadnjih petih letih se za opisovanje piva uporabljajo »sadne« besede: To pivo ima okus po limoni, jagodah, grejpfrutu, pomarančah ... Bolj ko so pivci eksperti, bolj tehnično govorijo. Ljudje se spreminjajo in njihove skupnosti prav tako. Jezik človeka se s časom vse bolj približuje jeziku skupnosti, se ji prilagodi. Preden pa človek neko skupnost zapusti, se ta razdalja v jeziku spet poveča. Mogoči sta dve razlagi tega fenomena. Prva je, da človek začne govoriti drugače kot skupnost, zato nastane razkorak in človek jo zapusti. Druga je, da se človek neha prilagajati, ostane na istem nivoju in skupnost gre stran. Izkaže se, da je pravilna druga razlaga: človek ostane v preteklosti, medtem ko se skupnost razvija naprej. To je zelo podobno kot pri našem staranju. Zakaj imajo naše stare mame v današnjem svetu težave? Ne zato, ker bi se stare mame spremenile, ampak zato, ker se je svet spremenil. Stare mame so še ravno take kot leta osemdeset, svet pa ne. To se da lepo izmeriti in napovedati, koliko časa bo uporabnik ostal v neki skupnosti in kdaj jo bo zapustil. Vse to je mogoče računalniško ugotoviti na podlagi tega, kako se jezik uporabnika spreminja skozi čas. Pri vsem je zanimivo tudi to, da smo odkrili nekaj fundamentalno novega o jeziku in ljudeh. V jezikoslovju so zelo natančno preučevali, kako se nekdo nauči novega narečja, ko se preseli v drugo vas. Tudi če hočeš postati del pivske skupnosti, se moraš naučiti pivskega žargona, učiš se ga, kot bi se učil novega narečja. Medtem ko so jezikoslovci na »roke« preučevali le ducat ljudi, jih mi z računalnikom petdeset tisoč. To je lep primer, kako računalništvo in internet omogočata nova odkritja in preboje v drugih neračunalniških znanostih.

Pa tega niste počeli računalničarji sami?

Ne, delali smo skupaj z jezikoslovci in sociologi. Njih ta vprašanja zanimajo vsebinsko, mi pa skupaj z njimi razvijemo novo računalniško metodo, nov

Panoramski pogled na stavbni kompleks Univerze Stanford v Kaliforniji

metodološki pristop. Tako dobimo čisto nov pristop, spremljaš lahko petdeset tisoč ljudi, ko se iz dneva v dan pogovarjajo o neki stvari, in lahko zelo natančno izmeriš, za kaj gre ...

To verjetno zanima tudi tiste, ki pivo izdelujejo ...

Seveda. Opazovali smo tudi, kako se spreminja okus uporabnikov v času. Nekdo, ki ni poznavalec piva, še heinekena in corone ne loči, poznavalci pa gredo v detajle, za njih so najboljša grenka piva, ki so za nepoznavalce tako grenka, da jih morda sploh ne bi pili. Tu gre potem za vprašanje, kako uporabniku priporočati izdelke in ga počasi razviti v eksperta. Ne le pri pivu, tudi pri filmih, knjigah, vinih, viskiju, sirih, čokoladi ...

Bog ve, kako bi bilo s tem v Sloveniji, kjer se lahko še pri pivu politično razdelimo na svetle in temne ...

Ha, ha, ne vem ... Na to temo trenutno tudi, kako ljudje komentirajo časopisne članke in kako to vpliva na njihov volilni okus. Zbrali smo sedemsto milijonov komentarjev s CNN, Fox News, New York Times ... Zanima nas, kako se ustvarjajo diskusije, oblikujejo mnjenja, nastaja polarizacija; ta je značilna tudi za Ameriko, ki je zelo bipolarna (republikanci – demokrati), in to bi radi računalniško zmodelirali. Pri večini mojih raziskav gre za to, da bi opisne družboslovne teorije prevedli v matematične modele in enačbe, v neke vrste fizikalni zakon. To nam omogoča internet, ki je velikanski teleskop in senzor za opazovanje družbe oziroma »fizikalnih« zakonov človeštva.

Vsi si domišljamo, da so naše odločitve zelo individualne. Vendar vaše raziskave kažejo, da je družba, kadar ne gre za prelomne čase, precej predvidljiva. Splet naj bi

nudil kar precej podatkov, ki omogočajo predvideti obnašanje družbe v prihodnje. Ali pa bi morda pomagali izgladiti trenja, še preden se pojavijo?

Za zdaj smo še zelo daleč od tega. Nekateri pravijo, da bolj ko se družba približuje nekemu previsu, bolj kaotična in nepredvidljiva postaja. Ko so stvari normalne, jih je zelo lahko predvideti, ko so nenormalne, je to nemogoče. Težava je tem, da so anomalije po definiciji redke in jih je zato toliko težje opaziti, kaj šele modelirati.

Kaj pa, če pogledamo nazaj in se vprašamo, koliko sta Facebook in Twitter spremenila odnose med ljudmi?

Vsekakor sta dodala novo kvaliteto, omogočila nov nivo komuniciranja, ki ga prej sploh nismo poznali. Izkazalo se je, da te nove načine komunikacije ljudje radi uporabljajo. Inovativna podjetja se sproti učijo, kaj uporabniki od njih hočejo, uporabniki pa se sproti učimo, kako te nove reči pravilno uporabljati. Na začetku je bilo zelo nejasno, čemu je Facebook sploh namenjen, kaj se na njem sme in kaj ne, kaj se spodobi in kaj ne. Pa smo se vsega tega s časom kar lepo naučili. Na Facebooku smo v nekih šibkih poznanstvih in ji uspevamo ohranjati. Resna hipoteza je, da je lahko človek v resnih stikih z največ 150 ljudmi hkrati; na Facebooku smo lahko v stiku s petsto ljudmi, vsaj toliko, da vemo, kaj se z njimi dogaja. Na koncu je pa še najbolj pomembno, da se srečamo tako kot zdajle mi trije ...

Ne nazadnje: kako je videti vaš prosti čas?

Pogovarjal sem se s kolegom profesorjem. Zatrdil je, da ima teden zanj dvanajst delovnih dni. V nadaljevanju je to razložil: čez teden je en delovni dan dopoldne, od osmih do opoldne, eden zvečer od sedmih do dveh ponoči; čez teden to ponoviš petkrat, čez vikend imaš pa samo dva delovna dneva, enega v soboto in enega v nedeljo ... To je anekdota, a ni daleč od resnice. Delamo res veliko, jaz naredim kakšnih deset delovnikov na teden. Po drugi strani imamo kljub temu veliko prostega časa in veliko svobode. Veliko potujemo, v glavnem službeno, a se najde čas tudi za kaj bolj zasebnega. V Kaliforniji je zelo lepo. Vreme je super. Sredozemska klima in vsak dan sonce brez oblakov. Pozimi veliko smučam nad Lake Tahoe, kjer so velika smučišča, le tri ure vožnje do tja. Tudi morje je blizu, parki, v njih velike smreke (sekvoje), možnosti za pohodništvo ... Prosti čas je in ga lepo zapolnim. Kljub vsemu pa v tujini manjkajo družina, stari prijatelji in dolga nedeljska družinska kosila. V Sloveniji se še vedno zelo dobro živi, ljudje pa so med seboj bolj povezani.

Vaše sovaščane v Šentjoštu gotovo zelo muči tisto staro in predvidljivo vprašanje: kdaj se bo pa kaj oženil, a ima katero tam v Ameriki?

Ha ha, ja, tega res nikoli ne pozabijo vprašati in prav je tako. Jaz pa pravim: bo, ko bo.

Kako pa se iz Stanforda, ki je res pojem zase, vidi en Šentjošt, ene Žiri ali pa naša Ljubljana? Se vam zdi, da sledimo vsemu temu, kar ta svet tehnološko poganja v vedno nova soočenja?

Silicijeva dolina okrog Stanforda je zelo unikaten del sveta. Sem se zgrinja energija celotnega sveta. Tu ni nezadovoljnih ljudi. Če kdo na vprašanje, kako je v službi, ne reče, da je super, ga pogledaš in rečeš: Zakaj je pa ne zamenjaš!? Priložnosti je toliko, da ne najdeš črnogledga človeka. Mogoče, da so tudi taki,

morda ne vzdržijo in gredo sami stran. Sicer pa prevladujeta veselje in navdušenje, čutita se na vsakem koraku.

Slovenija kljub tej razliki zglada zelo lepo. V Sloveniji je veliko pozitivnega. Poljanska in Selška dolina pa tam okoli nas – ti kraji so res med najlepšimi. Ljudje so samozadostni, pridno delajo, so inovativni, podjetni, resni in pošteni. Vse to se premalo poudarja. V Švici ni dosti drugače kot pri nas, le na lokalni ravni so drugače zmenjeni. Škoda pa je, da se pri nas tisto, kar se naredi, zraven še malo uničuje. Majhni smo, dobro se poznamo, in če stopimo skupaj, se da res veliko narediti. V naših vaseh – in Šentjošt je ena od njih – imamo kvaliteto družbenega in kulturnega življenja, ki je drugje res ni. Kaj lahko v Šentjoštu en navaden vaški otrok vse počne in doživi! Šola, smučarija, jadranje, knjižnica, kultura, folklor, računalniška soba, glasbena šola, društva – študentsko, kulturno, športno, gasilsko, jadrarno ... Vse to dela enih tristo »hribovcev«! In namesto da bi to spodbujali in negovali, nam »dolinci« govorijo, česa vsega ne smemo in ne zmoremo. Pa vendar, mislim, da je v Slovencih še veliko pokončnosti, zanosa, veselja in delavnosti. Na to moramo biti ponosni in se tega zavedati. To naj nas drži skupaj.

Dragi rojak in spoštovani strokovnjak, najlepša hvala za te iskrive in dragocene odgovore. Razdalja med našimi kraji in Stanfordom je res velika, po tem pogovoru morda že malo manjša, hkrati pa taka, da je tudi za nas navdihujoča. Učenja in znanja res ni nikoli preveč.

Dr. Jure Leskovec in Miha Naglič po pogovoru na Inštitutu Jožef Stefan, 20. junija 2013. / Foto: Lojze Demšar

INTERVJU

JANEZ ŽAKELJ, ŽUPAN

Miha Naglič

Tudi desna stran Sore je žirovska

Ko ste se leta 2010 pojavili med kandidati za novega župana Žirov, mnogim ni bilo jasno, »kaj je zdaj s tem človekom«: v diplomatski službi je, po svetu je šel, bil na Kitajskem, zdaj bi bil pa žirovski župan ... Vprašanje: kaj je botrovalo vaši odločitvi, da se vrnete?

Iz tujine sem prišel po dobrih štirih letih, kar je v diplomaciji običajno. V tujini se je naša družina povečala in dozorela je odločitev, da se preselimo iz Ljubljane v Žiri. Z ženo sva menila, da je kljub najinim službam v Ljubljani za družino z več otroki življenje na deželi bolj prijazno. In ni nama žal.

V vaši karieri je še ena nenavadna odločitev: po stroki ste biolog, magister mikrobiologije, pa ste šli v diplomatsko službo. Sicer je to najbrž »nelogično« le na prvi pogled?

Strinjam se z vami, da to ni nič nenavadnega. Življenje me je od asistenta za področje mikrobiologije na Biotehniški fakulteti pripeljalo na ministrstvo za kmetijstvo. Že pred kandidaturo za mesto diplomata na Kitajskem in pred službovanjem na Agenciji za tuje investicije, kjer sem vodil oddelek za gospodarsko promocijo, sem bil leto dni na zunanjem ministrstvu odgovoren za področje gospodarskega sodelovanja s Slovenci po svetu. Vse dosedanje službe so mi dale koristne izkušnje tudi za župansko mesto.

Kakšni so po treh letih (pogovor je potekal septembra 2013, op. ur.) vtisi na položaju župana Žirov?

Po tem času lahko rečem, da mi ni žal, da sem se odločil kandidirati. Kot župan lahko za kraj storim veliko koristnega in v primerjavi s prejšnjimi delovnimi mesti lahko sedaj kak projekt izpeljem tudi do konca. V državni upravi je namreč velikokrat tako, da pripelješ stvari skoraj do izvedbe, potem pa ni tiste politične volje, da bi se stvar tudi realizirala.

Kateri pa so po vašem glavni dosežki v vašem obdobju?

Če gledam z materialne plati, so pomembni projekti: čistilna naprava, nadzidava in energetska sanacija osnovne šole, gradnja kanalizacije, čistilne naprave in druge

Janez Žakelj, župan Občine Žiri

infrastrukture. Želim si, da bi Žirovci imeli lep center mesta, manjši dom za starejše, obvoznico, telovadnico. Na vseh naštetih področjih že tečejo aktivnosti. Pomembno se mi zdi, da znamo stopiti skupaj in se skupaj odločati o prioritetah. Veseli me, da v občinskem svetu nimam ne pozicije in ne opozicije, da imam aktivna podžupana, ki se trudita prispevati k razvoju kraja. Pozitivni duh je največje jamstvo, da bomo izpeljali prej naštete projekte, ki so finančno, pa tudi drugače zahtevni.

V žirovsko zgodovino se boste zapisali kot župan, ki je Soro naredil spet čistejšo, primerno za kopanje. V Pustotniku, nad logaškim mostom, ste uredili povsem novo kopališče, »žirovsko plažo«. Je bila njena prva sezona uspešna? Bo Sora spet primerna za kopanje tudi nižje, v Modrjanovcovem jezu na Selu? Je mogoče upati, da bo nekoč voda v naši reki in njenih pritokih spet pitna, kot je bila večinoma še v letih pred vašim rojstvom, okrog 1960? Zadnje vprašanje je bolj za mikrobiologa kot za župana ...

Čas mojega otroštva je res tesno povezan z reko Soro, pa z Ledinico. Kot mulc sem bil vsako popoldne tam, lovil metulje, pa ribe, delal hišice. Takrat me ekologija še ni toliko zanimala, kasneje kot študent biologije pa sem opazoval tudi onesnaženo vodo, občutil sem, kakšen okus ima postrv, ki živi od mikroorganizmov s čistilne naprave. Poudariti moram, da je bil projekt nove čistilne naprave začet že precej pred mojim prihodom na občino, sem pa zelo vesel, da iz nove naprave teče mnogo čistejša voda. Tudi kopanje pri Modrjanovcu bo zaradi nove čistilne naprave mogoče, seveda pa je voda v Pustotniku tisto 'ta pravo'. Kopališče je to sezono lepo zaživelo, potencial tega prostora je velik in prepričan sem, da bo s pravimi odločitvami in posegi ta del še bolj zaživel.

V prejšnjih županskih mandatih je bilo eno glavnih vprašanj, kako čim prej do doma za starejše občane. Zdaj se o tem ne govori več prav veliko. Je to še vprašanje številka ena ali pa se je v teh rečeh tudi kaj spremenilo?

Če bi razvrščal vprašanja po pomembnosti, bi dom za starejše še vedno dobil prvo mesto. Pred športno dvorano in obvoznico. Tudi v Žireh bomo v kakem letu ali dveh imeli že dvajset odstotkov ljudi, starejših od 65 let. Še pred nekaj leti jih je bilo le štirinajst odstotkov. Vse to nas sili k ukrepanju, a tudi na tem področju je politika države žal zatajila. V razvitih državah je razmerje tistih, ki so v domovih, in tistih, ki prejema pomoč na domu, 1 : 3, pri nas je prav nasprotno. Občina izvaja mnoge aktivnosti za rešitev tega vprašanja. Potekajo pogovori z dvema domovoma, z ministrstvom in inštitucijami, ki se ukvarjajo z reševanjem vprašanj skrbi za starejše. Razvoj bo moral v smer, da bomo starejšim nudili dostopne storitve, ki jim bodo omogočile, da bodo lahko čim dlje ostali doma. Zato načrtujemo gradnjo manjšega doma starejših, dislocirano enoto večjega doma, ki bo nudil tudi storitve pomoči na domu, usklajeval aktivnosti že sedaj zelo aktivnih društev upokojencev, Rdečega križa, invalidov, Karitasa ...

Žirovski občinski evergreen je tudi obvoznica. Če sodimo po loški, je še daleč?

Novinarji vedno hočete obljube, potem pa jih politiki ne moremo izpolniti. Projekt obvoznice v Žireh počasi, a vztrajno napreduje. Letos je bila v državnem proračunu oblikovana postavka Obvoznica Žiri. Direkcija je avgusta podpisala pogodbo za izdelavo poplavne študije, ki bo končana še letos. Direkcija je naročila pripravo projektne naloge, ki bo osnova razpisa za pripravo gradbene dokumentacije za prvi del obvoznice – od Logaškega mostu do nogometnega igrišča. Če bomo imeli vse pripravljeno, bomo lažje naprej lobirali. Sem optimist, obvoznica je potrebna in navsezadnje imamo tudi Žirovci v Ljubljani nekaj 'svojih' ljudi.

Številni občani si prizadevajo, da bi v mestu Žiri po nekaterih velikih športnih pridobitvah (nordijski smučarski center, nogometni stadion ...) dobili tudi novo

oziroma večjo telovadnico – zlasti za več rekreacije v zimskem času. Kdaj bi se to lahko dejansko zgodilo?

Nova športna dvorana bo za našo občino v prihodnosti finančno gotovo najzahtevnejši projekt, ki ga bomo brez dodatnih sredstev sami težko izpeljali. Pred nekaj dnevi sva bila s podžupanom Brankom Jesenovcem spet na ministrstvu za šolstvo in ponovno slišala, da denarja ni. No, se pa na ministrstvu trudijo, da bi bile športne dvorane osnovnih šol vključene v sofinanciranje s sredstvi EU. V tem jih podpiramo in tudi na nivoju regije skušamo doseči, da se to vključi med prioritete. Posredovali smo jim tudi načrte nove telovadnice in razredne stopnje osnove šole, ki bo nadomestila staro in neprimerno zgradbo.

Tisti, ki delamo v muzejskem društvu in v muzeju, že nekaj let ugotavljamo, da smo dosegli neko mejo in da na ljubiteljski pogon ne bo pravega napredka. Ste za profesionalizacijo žirovskega muzeja? Kaj lahko tu naredi občina?

Občina je za ta namen že zaposlila »pol« človeka, kot župan pa se trudim, da bi se tako ljubiteljski muzealci kot tudi naši gostinci zavedali, da se moramo skupaj aktivno truditi in privabiti čim več obiskovalcev ter od njih tudi kaj iztržiti. Ker tudi za občinske proračune niso zlati časi, vidim možnost za rešitev tega vprašanja predvsem v projektni zaposlitvi strokovnjaka, ki bi se posvetil razvoju programov (zbirke) kot tudi prepoznavnosti ustanove. Da bi v prihodnosti privabili več obiskovalcev, moramo biti boljši in se dopolnjevati z našimi sosedi in skupaj nastopati. Pri tem ne smemo pustiti, da nas drugi prehitevajo po desni in levi.

Eno od vprašanj, ki sicer ni vitalnega, je pa simbolnega pomena, je vprašanje dodatne ureditve centra mesta Žiri. In širše: kaj storiti »mestotvornega«, da bi Žiri v celoti delovale bolj mestno? Če je to sploh vrednota, po mojem za večino Žirovcev (še) ni?

Ideja o ureditvi centra mesta Žiri mi je zelo pri srcu. Z arhitekturno delavnico v lanskem letu smo dobili dobre osnove. Prepričan pa sem, da je treba aktivnosti peljati postopno in z občutkom. Čeprav je za veliko Žirovcev pomembnejši asfalt, kar je do neke mere razumljivo, pa ne dvomim, da jim tudi lep center Žirov pomeni vrednoto. Glede parkirnih mest v centru sem se že nekajkrat rahlo razburil na sejah občinskega sveta. Žiri potrebujejo center, na katerega bo lahko ponosna večina Žirovcev. Trenutno potekajo razgovori z arhitekti in odgovornimi iz agencije za okolje, da bi skupaj skušali v center mesta 'vključiti' reko Račevo. Reke so v mnogih mestih središče dogajanja, zakaj ne bi tudi v Žireh izkoristili te danosti?!

V nekaterih drugih mestih veliko dajo na svoje znamenite ustvarjalce. V Škofji Loki jim postavljajo kipe – spomenike v Aleji znamenitih Ločanov. Viktor Žakelj je po smrti Jožeta Peternelja - Mausarja (1927–2013) v pismu, ki ga je 15. marca 2013 poslal na več naslovov, seveda tudi vam, predlagal, da na nek način »trajno obeležimo« spomin na »velike štiri žirovske naive« (moj izraz), pa na rojaka arhitekta Vlasta Kopača (1913–2006) in še koga ... Možnosti je več: monografija, kipi, spominske plošče, simpozij ... To so dejanja, ki niso nujna, vendar so simbolnega pomena, krepijo našo identiteto in samozavest. Kaj menite o tem predlogu?

Pred časom sem na to vprašanje, bolje rečeno pobudo, že odgovoril. Menim, da je ideja odlična in kliče po uresničitvi. Kot izhodišče smo idejo o aleji dali tudi ob

dogovorih za izvedbo arhitekturne delavnice. Začetek aleje že imamo, vendar ne bi bilo dobro prehitovati dogodkov. Da ne bomo preveč podobni tistemu, ki je kupil kravato, potem pa je šel kupovat obleko.

Šola je ena prednostnih nalog občine, pa najbrž ne zato, ker sta ravnatelj in župan brata?

Sedaj lobiram, da bi premestili še brata duhovnika, potem bo pa kot v dobrih starih časih ...

No, duhovito, dobro ste se znašli ...

To, da je moj brat ravnatelj, je zame do neke mere prednost. Čeprav se trudiva, da v zasebnem času izključiva službena področja, nama to ne uspe vedno. Ker se kot brata dobro poznavata, je komunikacija o prioritetah v osnovni šoli in vrtcu lažja. Čeprav dobra izobrazba ni vedno povezana z uspehom v življenju, sem prepričan, da je dobra osnovna izobrazba res pomembna osnova, ki jo naši otroci prejmejo za življenje. Ko smo živeli v tujini, je hčerka obiskovala mednarodno šolo. Šolnina je bila visoka, a tudi storitev je bila res na zavirljivi ravni. Znali so iz otrok privabiti največ na posameznem področju in jim omogočiti, da so na teh področjih tudi napredovali. Pri nas se po mojih opažanjih še vedno bojimo 'odstopanj' od povprečja, a le to nas bo naredilo boljše in konkurenčnejše.

Rodbina Balčkovih je dala že celo vrsto delovnih in ustvarjalnih osebnosti. Dr. Vladimir Žakelj je bile eden najvidnejših slovenskih kirurgov, dr. Stanko Žakelj priznan teolog, pri Žirovskem občasniku se radi spominjamo njunega brata in vašega strica Antona, ki nam je iz ZDA vrsto let pošiljal svoje prispevke ... Vaš oče je imel pomembno vlogo pri razvoju smučarskih čevljev, po katerih še vedno slovi Alpina. Gotovo so tudi mladi iz vašega rodu obdarjeni z različnimi talenti ...

Tako pri očetu kot pri stricah sem vedno občudoval in cenil načelnost, vsi so sledili svojemu prepričanju, dostikrat tudi za ceno vidnega uspeha. Se pa rad spominjam pogovorov s stricem in z očetom. Vedno so mi znali na svoj način povedati, kaj je bistveno v življenju.

V Žireh je bilo dolgo obdobje, tako rekoč vsa druga polovica 20. stoletja, ko je bil glavni človek v kraju direktor Alpine. Hočem reči: imel je največ moči, drugo vprašanje je, ali jo je tudi dejansko uveljavljal. Enačba »Žiri so Alpina in Alpina so Žiri« že vsaj petnajst let ne velja več. Kakšno pa je sodelovanje občine z največjimi gospodarskimi družbami v Žireh. Se kot župan srečujete z direktorji teh družb, se tudi kaj tvornega dogovorite?

Žiri se še vedno lahko pohvalimo z eno redkih uveljavljenih slovenskih blagovnih znamk, kar Alpina nedvomno je. Časi so se od takrat res spremenili, gospodarske družbe imajo svoje lastnike, direktorji pa jih upravljajo. Z direktorji sem se v času županovanja nekajkrat sestel. Lahko rečem, da smo vzpostavili korekten in tvoren dialog. Po potrebi se pokličemo in sestanemo. Za nami pa so že tisti časi, ko je župan diktiral, kaj bodo direktorji podpirali. No, nekateri župani v Sloveniji se še lahko pohvalijo s takim vplivom. Zame je pomembnejši konstruktiven dialog in sodelovanje. Bi si pa včasih od uspešnih podjetij želel več zavesti, da so del kraja in da bi bilo lepo več prispevati za delovanje naših društev.

Ko ste bili še v diplomaciji, ste delali na področju diplomatske podpore našim podjetjem pri njihovem prodoru na tuje trge, v vašem primeru še posebej z območja Daljnega vzhoda. Lahko s temi izkušnjami in kot župan pomagate tudi žirovskim podjetjem? So vas ta kdaj prosila za pomoč?

Iz svojih izkušenj iz tujine sem spoznal, da se tako diplomati kot tudi podjetniki iz razvitih zahodnih gospodarstev dosti bolj zavedajo načinov, kako pomagati oziroma kako prositi za pomoč države. Žirovskim podjetnikom sem ponudil vsakršno pomoč te vrste. Nekaj tujih diplomatov sem v Žiri že pripeljal in so bili navdušeni nad našim lepim krajem. Vedno jih prijetno preseneti tudi živahna industrijska cona in uspešna podjetja. Z veseljem se odzovem tudi na povabilo za srečanje z lastniki, kupci, partnerji. Vem, da tudi drobna pozornost lahko odtehta pri pomembnih odločitvah.

Se srečujete, morda tudi sodelujete z župani sosednjih občin?

Najpogosteje se srečujem s svojimi loškimi kolegi, s katerimi nas združuje skupna loška zgodovina. Izmenjamo si izkušnje, izzive in skušamo čim bolj sodelovati na področjih, kjer je to mogoče. Z gorenjskimi župani se največkrat srečam na zasedanju Sveta regije. Trudim se vzdrževati stik tudi z župani drugih sosednjih občin. Srečevanje je koristno tudi zato, ker se soočamo s podobnimi problemi in pogosto dobim kako koristno informacijo in idejo.

Janez in Andreja Žakelj z otroki v Dubrovniku, poleti 2013

Kakšno je vaše stališče do združevanja občin, do katerega bo, kot kaže, vendarle prišlo? Občina Žiri namreč ne dosega glavnega merila: najmanj 5000 občanov ...

Nobena juha se ne poje tako vroča, kot se skuha, po mojem do združitve ne bo prišlo kar tako, samo na podlagi enajstih občanov, ki nam še 'manjkajo' do magične meje. Vprašanje nam po nepotrebem jemlje energijo in čas, ki ju potrebujemo za pomembnejša vprašanja. Bolje bi bilo, da bi se vlada trudila za oblikovanje regij. Ker jih ni, Slovenija že zaostaja, ker nima pravih sogovornikov za regije za mejo. Za mesto Žiri z okolico je obstoj občine pomenil razcvet. Je že tako, da potrebe večjih centrov prevladajo nad periferijo. V našem primeru sem prepričan, da bi združevanje pomenilo poslabšanje stanja.

Kakšno dediščino ste dobili od svojega predhodnika, štirikratnega župana Bojana Starmana? Vam je zdaj, ko je državni poslanec, k(d)aj v pomoč?

Najpomembnejša dediščina je bila nizka zadolženost, ki je v težkih finančnih časih nujen pogoj za delovanje, zapustil pa mi je tudi samoiniciativno občinsko upravo. Dobro je bilo poskrbljeno za infrastrukturo. S podžupanoma smo se z našimi štirimi loškimi poslanci nekajkrat sestali v Državnem zboru. Gospod Starman je vedno pripravljen pomagati s svojimi nasveti.

Zaradi globalne in lokalne gospodarske in finančne krize zdaj ni (in tudi v naslednjih letih ne bo) časa za velike in drage gradbene in druge projekte. Kaj pa lahko kljub temu storimo, da bi na Žirovskem živeli bolje?

Ogromno je področij, ki ne zahtevajo veliko sredstev, lahko pa pomembno prispevajo k prijetnejšemu okolju. Za področje starejših se lahko veliko stori tudi z ozaveščanjem mladih v vrtcu in šoli, nujno bi bilo izkoristiti potencial mladih upokojujencev, ki bi bili lahko v občini bolj aktivni. Razmišljamo o oblikovanju vrtičkov na občinskih zemljiščih, trudimo se spodbujati aktivnosti gostincev, da bi se aktivneje vključili v promocijo kraja in privabljanje gostov. S klekljaricami prijavljamo projekt medgeneracijskega sodelovanja med društvom Cvetke in klekljarsko šolo. Veliko je še področij, ki ne zahtevajo velikih sredstev, zahtevajo pa aktivne in ozaveščene občane.

Za vas je znano, da versko pripadate katolištvu, politično pa krščanski demokraciji, stranki Nova Slovenija. Kako kljub temu sodelujete z občani, ki so idejno in politično opredeljeni drugače? Je to sploh problem?

V tem ne vidim nikakršnega problema. V Žireh lahko rečem, da odlično sodelujem tudi z občani, ki so drugače politično opredeljeni. Slišim, da mi to nekateri očitajo, a priznam, da to jemljem kot kompliment. Vidim pa, da v Sloveniji vprašanja verske pripadnosti še nismo preboleli. V tujini je bilo vedno čisto normalno govoriti o svojem nazoru, pri nas pa je žal to še vedno zavora za boljše komunikacijo in sodelovanje. Škoda.

Vam ob županovanju in skrbi za številno družino (že pet otrok!) ostane še kaj časa »zase«, za kakšen hobi? Ste še v stiku s svojo stroko? Pa z ljudmi, ki ste jih srečali v prejšnjih obdobjih vašega življenja?

Časa zase imam dovolj, družina mi je v veselje, tudi sicer sem navajen živeti v hrupu ... Z ženo rada vrtnariva, moje popotniške skomine pa smo v zadnjih

letih rešili tako, da gremo skupaj z družino namesto na klasično morje raje na popotovanje. Otroci uživajo, in čeprav bi si kakšno stvar sam ogledal bolj temeljito, mi je spoznavanje novih krajev užitek tudi skupaj z otroki. In ko začnejo svoje 'Zakaj to in ono?', mi je v veselje, ko jim z Andrejo lahko poveva, da ljudje po svetu živijo tudi drugače. Pomembne stvari pa so povsod zelo podobne.

V novem letu, jeseni 2014, bodo spet občinske volitve. Ste se že odločili za ponovno kandidaturo?

Za odločitev imam še dovolj časa, zagotovo pa se bom odločil do izida naslednje številke Žirovskega občasnika.

In še nekaj bolj osebnih vprašanj

Katera je po vašem glavna odlika Žirovcev?
Pridnost.

In katera naša največja plemenska slabost?
Zaplankanost. Pomanjkanje samozavesti pa je slabost vseh Slovencev.

Katera je najbolj moška od žirovskih potez?
To, da vsak moški mora zgraditi svojo hišo.

In katera je najbolj ženska?
Tega pa ne vem, za ženo imam Štajerko!

Kaj cenite pri žirovskih sosedih?
Zagotovo to, da radi priskočijo na pomoč.

Kaj Žirovci najraje počnemo?
Še pred nekaj leti smo vsi kaj zidali in 'fušali', sedaj pa se zdi, da gremo rajši na pijačo. Se pa veliko ukvarjamo s športi (tekamo, hodimo, telovadimo, brcamo...).

Kako si predstavljate žirovsko srečo?
Lepo okolje, tako da se lahko pohvalimo pred občasnimi obiskovalci – da jih le ni preveč. V zadnjem času pa gotovo tudi to, da imamo službe.

Kaj bi bila za Žirovce največja nesreča?
Če bi se Žirovski vrh posedel in bi se dolina bolj odprla.

Kaj bi Žirovci še lahko postali, ko ne bodo več le čevljarji in klekljarice?
Za to se sploh ne bojim, saj se Žirovci dobro znajdemo v vseh situacijah.

So Žiri še na koncu sveta?
Na nek način še vedno, vendar nas sodobna tehnologija in tujci, ki jih precej prihaja tudi k nam, odpirajo v svet.

Katere so najbolj žirovske barve?
Rumena, zelena.

Katera roža je najbolj žirovska?
Pelargonija.

In katera ptica?
Kos.

Kateri so vaši najljubši umetniki besede med Žirovci?
Milena Miklavčič, ddr. Marija Stanonik, seveda tudi avtor teh vprašanj.

Katere junake iz žirovske zgodovine najbolj cenite?
Tiste, ki so padli za svoje prepričanje.

Kateri glasbeni komad je najbolj žirovski?
Zagotovo je to žirovska himna.

Katero od žirovskih likovnih del bi hoteli imeti v svoji domači galeriji?
Slika Tomaža Kržišnika. Od naših navceev pa Janeza Sedeja.

Kdo so za vas največji junaki žirovske sedanjosti?
Veliko je neopaznih, vseh mi je optimizem naše stoletne arhitektke Jute Krulc, pa zagnanost žirovskih klekljaric ...

Pa največji(je) junaki(nje) v žirovski zgodovini?
Župnik Vidmar, ki je vztrajal desetletja, da je Žirovce prepričal, da je tudi desna stran Sore žirovska.

Katerih osebnosti iz žirovske zgodovine ne cenite?
Brezobzirnih komolčarjev.

Katera dejanja naših prednikov nam niso v čast?
Krivice, ne glede na to, kdo jih je počenjal.

Katero žirovsko vojno dejanje najbolj cenite?
Nobenega sovraštva ne cenim, tudi vojnega ne.

Katera reforma bi bila na Žirovskem najbolj potrebna?
Z veseljem opažam, da je vedno več Žirovcev, ki so sposobni dati pozitivno kritiko in nam posredujejo konstruktivne predloge.

Kateri od naravnih darov bi nam najbolj prišel prav?
Reka Sora in zelena narava.

Kateri sta najbolj žirovski jed in pijača?
Drobnjakovi štruklji, turščna župa, šabesa.

Kaj v Žireh najbolj pogrešate?

Če kaj pogrešam, se usedem v avto in prav hitro dobim.

Kaj od žirovskega najbolj prezirate?

Predalčkanje po mišljenju.

Kakšno je sedanje stanje žirovskega duha?

Težko bi razločil kaj samo žirovskega, v Sloveniji pa se gotovo soočamo s problemom poštenosti in dejanske enakosti pred zakonom.

Kako dolgo bodo Žiri in Žirovci še na tem svetu?

Vprašanje za jasnovidce.

Kaj bi Žirovcem najbolj privoščili?

Razsodnosti in kritičnega mišljenja.

Spoštovani župan in dragi rojak, hvala za dragocene in duhovite odgovore.

Janez Žakelj z otroki na bunkerju Rupnikove linije

INTERVJU JOŽE STANONIK (1919), ŽIROVSKI VETERAN

Joži Kacin

Veliko prestal, še vedno optimist:
»Kar bo, pa bo!«

Jože Stanonik, čevljar, eden najstarejših Žirovcev, 2012 / Foto: Joži Kacin

»Če bi danes umrl, bi rekli, da sem doživel lepo starost in da mi je bilo naklonjeno dovolj let,« je v smehu povedal Jože Stanonik, ko sva se pripravljala za pogovor. Toda klen mož, ki vstopa v petindevetdeseto in ki mu v življenju ni bilo postlano z rožicami, ne razmišlja o smrti. Njegov korak je še vedno trden, še vedno se pelje s kolesom, pešači ... Seveda ne tako kot včasih. »Moči z leti pešajo,« prizna in se pošali: »Javorč je v zadnjem času postal nekako daleč!« Ne dolgo tega pa ni bilo tako. Še dobro se spominjam, kako je pred nekaj leti pripovedoval: »Ponoči nisem mogel spati. Šel sem k zdravniku. Dobil sem zdravila, a mi ni bilo všeč, da si pomagam na tak način. Domislil sem se, da bi nadlogo rešil drugače. Vsak dan sem šel na Javorč. In je pomagalo. Strma ter dve uri trajajoča pot na hrib in nazaj je bila najboljše zdravilo za dober spanec in tablet nisem več potreboval.«

Misli Jožeta Stanonika so bistre, spomin mu seže daleč v otroštvo in tudi aktualni dogodki mu ne delajo težav. Srečamo ga na prireditvah v Žireh, ne brani se niti obiska bolj oddaljenih krajev. Le prevoz potrebuje in po navadi si želi oditi nekoliko prej. Ali pa tudi ne. Včasih ga morajo opomniti, da je čas za odhod, tudi sopotniki. Še sreča, da ga otroci, pa tudi drugi sorodniki radi vzamejo s seboj, saj je nezahteven mož in prijeten sogovornik z veliko izkušnjami ter bogatim vedenjem.

Pravi, da mu ni dolgčas, čeprav pogreša družbo svoje generacije. Ne pritožuje se nad življenjem, ni pa mu vseeno, kaj se dogaja po svetu, v naši državi, še posebej pa se zanima za Žiri, kraj, kjer si je sezidal hišo, ustvaril družino, kjer je ob neprestanem delu preživljal svoja leta. Šel je skozi različne preizkušnje, toda iz njih je znal potegniti dobro. Življenje je jemal s pozitivne plati in tak ostaja še zdaj. Pravi, da ni bil velikokrat bolan in da je v glavnem še vedno zdrav. Rad popije kozarček črnega, vendar nikoli preveč. Prav tako mu diši kavica, a ne pretirava. Tudi ob najinem pogovoru sva si privoščila nekaj za boljšo komunikacijo. Enkrat pri meni, drugič pa je postregel kar Jože sam. Povedal je, da je hči Nada praznovala rojstni dan in je ostalo nekaj dobrot.

Rodili ste se daljnega leta 1919 v Žirovskem Vrhu sv. Antona pri Kolišarju.

Rojen sem 25. oktobra 1919 kot zadnji, dvanajsti otrok. Naša družina je najprej živela v manjšem poslopju na Gabrški Gori pri Mežnarju na očetovi rojstni kmetiji. Mama je bila Lužarjeva iz Delnic. Na Gabrški Gori sta povila sedem otrok: Janeza, Francko, Micko, Franca, Pavla, Jožefo, Katro. Ko se je ponudila priložnost, so kupili domačijo v Žirovskem Vrhu, kjer smo na svet prijokali še Ivana, Tone, Cilka, Maks in jaz. Sosedje so povedali, da se je na domačiji reklo Pri Tomaževcu, s prihodom naše družine pa se je hiša preimenovala Pri Kolišarju.

Bili ste dvanajsti otrok.

Bil sem najmlajši in zato so mi posvetili nekaj več pozornosti. Posebej sestra Katre me je imela zelo rada. Nekoč je prišel župnik. Ne vem, zakaj, a spomnim se, da me je objemala. Ušel sem, ker nisem želel njene nežnosti. Umrla je stara komaj šestnajst let. Rekli so, da zato, ker se je ustrašila psa in od takrat naj bi začela vidno hirati.

Velika družina se je težko preživljala.

Ni bilo lahko, čeprav se tega v tistem času niti nisem dovolj zavedal. Vsi smo morali jesti, zato smo se že od malega naučili skromnosti in trdega dela. Oče je umrl, ko sem bil star 11 let. Potem je breme družine in kmetije nosila mama. Bila je

junaška žena. Dočkala je 84 let. Imela je težko življenje, a slovo je bilo lepo. Kot da bi ji Bog hotel podariti to milost, v zahvalo za vse, kar je pretrpela. Umrta je v krogu domačih. Vedeli smo, da je bolna, a nismo mislili, da bo odšla tako hitro. Z ženo Lojzko sva po naključju šla na obisk. Celo noč smo se pogovarjali. Govorila je o svoji poroki in o lepih rečeh. Bila je brihtna ženska, veliko je vedela in imela kljub letom dober spomin. Hči Ivana (rekli smo jih Johane), ki je z družino živela doma, ji je prinesla jutranji prigrizek. Mama je pojedla nekaj grizljajev, nato pa mirno zaspala.

Včasih so otroci služili pri kmetih. Je bilo tudi pri vas tako?

Vsi moji bratje in sestre so služili, le meni ni bilo treba. Bil sem najmlajši, in mama se je odločila, da me ne bo poslala od hiše, saj je tudi domačija zahtevala pridne roke. Že pri petih letih sem se naučil klekljati, poleti sem nabiral gozdne sadeže, delal na kmetiji. Ker ni bilo očeta, sem moral zgodaj poprijeti za moška dela. Poleti sem bil še posebej delaven. Nabiral sem borovnice, zelišča, gobe ... Z izkupičkom sem kupil obleko, čevlje in šolske potrebščine. Rad sem bil lepo oblečen, in kolikor sem prislužil, sem si lahko tudi privoščil. Zgodaj sem se naučil skrbeti zase, in to mi je kasneje prišlo zelo prav.

Najstarejši brat Janez je bil rojen leta 1897, vi 1919, kar pomeni, da so bile med vami velike starostne razlike. Ste bili sploh kdaj skupaj?

Zbrali smo se ob nedeljah in praznikih. Tisti, ki so služili bližje doma, so prišli domov vsaj vsako drugo nedeljo, bolj oddaljeni pa le za večje praznike. S seboj so

Jože Stanonik s sinom Jožetom in vnukom Simonom v zbrani klekljarski družbi, 2012. / Foto: Joži Kacin

prinesli različne dobrrote, od kruha, mesa in potic, zato smo jih bili še bolj veseli. Kot se spomnim, so bili s svojimi službami in gospodarji kar zadovoljni. Le sestra Cilka je imela težave in je nekoč pobegnila. Celo noč je hodila domov. Na tisto domačijo se ni več vrnila, šla je drugam.

Številna družina se je počasi razšla, vsak je našel svoj dom.

Razen Maksa, ki je odšel v Ameriko, smo vsi ostali v bližini. Še najdlje je bila Cilka, ki je živel v Drulovki. Tone je leta 1943 padel pri partizanih nekje na Dolenjskem. Ne vemo, kje je njegov grob. Nekoč sem šel v tiste kraje in spraševal domačine, pa mi niso znali povedati. Janez je bil poročen v Poljanah, Pavle v Škofji Loki. Oba sta razmeroma mlada zapustila ta svet. Franc je kupil hišo na Selu v Žireh in si tu ustvaril družino. Johane je ostala doma, prav tako Franca. Edino Jožica je umrla kot otrok. Sestra Micka je bila zelo gospodarna žena. Nikoli ni bila zaposlena, vendar si je večinoma s klekljanjem in drugimi priložnostnimi deli prislužila toliko, da je kupila hišo v Novi vasi, kjer je zdaj naš dom. Hišica je bila lesena, majhna, a parcela je dovolj velika, da smo sezidali novo in da imamo tudi nekaj vrta. Vsi Kolišarjevi smo se nekako prebijali skozi življenje, zdaj pa sem ostal sam. Letos je v Ameriki, star 96 let, umrl še brat Maks.

Dolga leta je bil vaš edini še živeči brat. Ste imeli z njim pogoste stike?

Zadnja leta sva se kdaj pa kdaj slišala po telefonu. V letih, ko je bil še boljšega zdravja in nas je bilo še več, je prišel z ženo nekajkrat na obisk. Otrok ni imel. Tudi

Jože Stanonik s kolegom Sokovim Vinkom iz Žirovskega vrha, v Celovcu, 17. 7. 1943. / Osebni arhiv Jožeta Stanonika

Jože Stanonik, ko je imel osemnajst let. / Osebni arhiv Jožeta Stanonika

Jože Stanonik in Lojzka Žust (Abrahtova iz Račeve) na poročni sliki leta 1947. / Osebni arhiv Jožeta Stanonika

sam sem bil pri njem v Ameriki. Imel je veliko farmo, in kot je znano za Kolišarjev rod, je bil tudi on velik garač. Zadnja leta je živel v domu za ostarele, farmo pa prepustil ljudem slovenskega rodu, ki so v poznih letih življenja poskrbeli zanj.

Vas je pot iz Žirovskega Vrha zanesla v Žiri.

Ko sem bil star petnajst let, me je sestra Micka povabila, naj pridem k njej. Bila je samska in ni imela otrok. V Žireh je bilo takrat več čevljarskih delavnic. Najbližje domu je bila delavnica pri Gantarju. Sestra je vprašala gospodarja Franca, ali me vzame v uk. Privolil je in tako se je začela moja poklicna pot. Še danes sem vesel, da smo se tako dogovorili in da sem postal čevljar. Poklic mi je pomagal, da sem se lažje prebijal skozi življenje.

Takrat je bilo šolanje drugačno.

Dopoldne, največkrat pa tudi popoldne, sem delal v delavnici, zvečer pa smo imeli šolo. Bilo je le šest učencev. Predavanja so bila v stari mežnariji. Te hiše danes ni več, stala pa je nasproti župnišča v Žireh, v bližini sedanje bencinske črpalke.

Ste bili z delom in šolo zadovoljni?

Rad sem hodil na delo, tudi šola mi ni delala težav. Tudi s šefom Francem Gantarjem sva se dobro razumela. Rad me je imel tudi zato, ker sem bil vedno pripravljen delati nadure. Za tiste čase sem dobro zaslužil. Ko sem bil star šestnajst let, sem si kupil kolo.

Novo kolo iz trgovine je bilo takrat velik podvig.

Res je. Malokdo ga je imel, pa so bili starejši in premožnejši. Bilo je pravo bogastvo. Zelo sem bil ponosen nanj. Kupil sem ga pri Janezu Cepinu. V trgovini nasproti Alpine, kjer je zdaj pekarna. Imelo je prometno dovoljenje in registrsko tablico.

Družina Stanonik (Kališerjevi) iz Žirovskega Vrha sv. Antona okoli leta 1924. V sredini sedita mati Katarina in oče Franc, najmlajši sin Jože je prvi z leve v prvi vrsti. / Osebni arhiv Jožeta Stanonika

Zdaj ga gotovo nimate več.

Ne. Doživelo je žalostno usodo. Pustil sem ga v Škofji Loki, od koder sem šel na delo v Celovec. Bratova žena Francka, ki je šla na obisk k možu, ki je kot čevljar delal v Škofji Loki, naj bi ga pripeljala domov. Na poti se je hotela vstaviti še pri svojih sorodnikih v Todražu. Malo pred domačijo je zapeljala na mino. To je bilo zanjo usodno, pa tudi kolo je bilo popolnoma uničeno.

Živeli ste v Žireh, delali pri Gantarju, se šolali. Ste imeli čas tudi za druge dejavnosti?
O, seveda. Mlad človek ima veliko energije in različne interese. Tudi jaz sem bil tak.

Kaj ste počeli?

Bil sem član telovadnega društva Orel. To je bila krščanska organizacija. Dvakrat na teden smo se srečavali. Imeli smo posebno telovadno opremo in uniformo. Zanj sem dal 600 dinarjev, kar je bila moja mesečna plača. Toda ni mi bilo žal. V uniformi sem se odlično počutil.

Vašo dejavnost ste pokazali tudi publiki.

Telovadili smo dvakrat tedensko, ob svečanostih, ki so bile ob nedeljah, pa smo v Žireh in okolici pokazali svoje veščine. Začeli smo z mašo, nadaljevali z vajami, sledila je veselica.

Nastopali ste tudi v dramski skupini.

V drugi polovici petintridesetih let je bila v Žireh zelo dejavna dramska skupina. Igral sem v več igrah, naslovov večinoma ne vem. Še najbolj se spominjam, da sem bil v Luči z gora profesor. Bil sem starejši od soigralcev, zato so mi dodelili to vlogo.

Žirovski orli. Jože Stanonik je tretji z desne v drugi vrsti. / Osebni arhiv Jožeta Stanonika

Vaše dejavno življenje je tik pred drugo svetovno vojno leta 1940 prekinil vpoklic v staro jugoslovansko vojsko.

Skupaj z bratom Maksom sva šla v vojsko. On v Osijek, jaz v Knjaževac. Zadnje dni pred razpadom smo čutili, da se bo nekaj zgodilo. Vojska je bila vedno bolj razpuščena, ko je razpadla, pa smo bili prepuščeni sami sebi. Kakor smo vedeli in znali, vsak po svoje ali v skupinah, smo se vračali domov.

Bila je vojna in pot je bila prava pustolovščina.

Osem dni je trajalo, da sem prišel v Gorenjo vas. Bali smo se, da nas bodo ujeli in poslali v eno ali drugo vojsko, zato smo hodili predvsem ponoči. Izogibali smo se večjih krajev in mest. Kjer je vozil vlak, smo se peljali. Zaradi vojne so bile tračnice in mostovi na več mestih porušeni, zato smo velik del poti pešačili. Najprej sem bil skupaj z dvema Slovencema, na koncu pa sva ostala samo dva. Tretji je zaostal, ker ni zmožel naporne poti. Največ smo hodili ob železniški progi. Tako je potovalo veliko fantov. Nismo imeli denarja in na pomoč je priskočil Rdeči križ. Kar ob poti so nam ponudili prigrizek, da smo lahko nadaljevali pot. Utrujen sem po dolgi poti prišel v Gorenjo vas, ki je bila takrat pod Italijani. Ti so me zaprli, a niso grdo ravnali z menoj. Po treh dneh so me izpustili.

Prišli ste domov, a ne za dolgo.

Vojaška oblast me je poslala v službo v gradbeno podjetje v Škofjo Loko. Tudi brat Maks je bil poklican. Ni hotel delati za okupatorje, zato je odšel v tujino.

Kaj ste delali v Škofji Loki?

Gradili smo kasarno. Bil sem zunanji delavec, kar pa me ni najbolj veselilo. Rad bi delal v svojem poklicu. Brez premišljevanja sem zato zgrabil priložnost, ko so

Parada orlov iz starih Žirov proti cerkvi, okoli leta 1938. / Osebni arhiv Jožeta Stanonika

iskali čevljarje za delo v Avstriji. Skupaj z dvema kolegoma so nas poslali v Celovec. Mene je vzel avstrijski mojster, ki je bil komandant za čevljarje na Kranjskem in bil poznan tudi v Žireh. Dve leti sem delal v njegovi delavnici in ni mi bilo hudega.

Ste znali nemško?

Na začetku ne, a sem se naučil. Mojstrova žena je govorila slovensko, toda časi takrat niso bili naklonjeni naši govorici. Še celo več. Moj šef je bil zaveden Avstrijec. Opozarjal nas je, da moramo biti bolj dovzetni za nemške ideje in da moramo pozdravljati s Heil Hitler. Jaz sem to zelo nerad počel, vendar se povsem izogniti nisem mogel.

Razmeroma mirno življenje v Celovcu je razburkal poziv v nemško vojsko.

Vojskovanje v tujih krajih in za tuje ljudi mi ni bilo prav nič všeč. Ko sem dobil poziv, naj se zglasim na nemški komandi v Celovcu, sem z izgovorom, da bi rad obiskal domače, prosil mojstra za nekaj dni dopusta. Obljubil sem, da se bom na določen dan zglasil na komandi, in se poslovil od mojstra in delavnice. Čeprav taka dejanja niso bila v moji navadi, sem prelomil obljubo. Kot sem izvedel pozneje, mi je mojster zelo zameril. Imel me je za zanesljivega človeka, zato mi je tudi dovolil odhod domov.

Ste ga še kdaj videli?

Sem. Po mnogih letih smo šli s kolegi, ki so med vojsko prav tako delali v Avstriji, na obisk. Mojster me je takoj prepoznal. Zamera, ker sem se izognil nemški vojski, je bila takrat že pozabljena in oba sva bila vesela, da sva se srečala.

Ko ste prišli iz Celovca, ste šli v Žirovski Vrh, čeprav vas je čakala hiša v Novi vasi.

Tam so bili moji domači, tam je bil še vedno moj dom. A nisem ostal dolgo. Zame so izvedeli partizani in me povabili, naj se jim pridružim.

Rešili ste se Nemcev, a vas so že pričakovali partizani.

Nobene vojske nisem maral. Doma je bilo življenje skromno, a vendar najlepše. Ker nisem takoj odšel k partizanom, so prišli pome in moral sem z njimi. Najprej smo šli v Ledine. Od tam smo se napatili na Vrh Svetih Treh Kraljev. Tam sem bil ranjen. Zdravil sem se na domačiji pri Grogcu.

In tam ste spoznali bolničarko, katere ime je s svetlimi črkami zapisano v zgodovini partizanskega boja.

Obiskovala in zdravila me je Mihaela Škapin, ki je nosila partizansko ime Drina. Štiri dni zatem, ko sem se po okrevanju pridružil borcem v Novi Oselici, je padla v hajki na Žirovskem vrhu, blizu našega doma. Postavili so ji spomenik. Na dan mrtvih še vedno položijo venec in prižgejo svečo v njen spomin in spomin vseh, ki so se bojevali v teh krajih. Vsako leto sem povabljen tudi na spominsko slovesnost, ki jo v njeno čast pripravijo domačini z Velikega Polja pri Sežani, kjer je bila Drina rojena.

Vrnili ste se v četo.

Dodeljen sem bil skupini, ki naj bi obiskovala politično šolo v Cerknem. Toda že pred našim prihodom so jo osvojili Nemci, zato smo se pridružili Žirovski četi, ki se je od Prtovča umikala proti Ratitovcu. Skupaj z večjo skupino mož, mislim, da je bilo kar osemnajst Žirovcev, so me zajeli Nemci. Odpeljali so nas v Ljubljano, od tam pa v taborišče v Begunje.

Begunje je veljalo za strogo in kruto taborišče.

Tudi mi smo o tem taborišču slišali in prebrali veliko hudega. Vedel sem, da bi nas lahko dali v vrsto in ustrelili, ali počeli še kaj hujšega. Bil sem sprijaznjen z usodo in čakal, kaj bo prinesel jutrišnji dan. »Kar bo, pa bo ... « sem si mislil. A imeli smo srečo. Takrat so potekala mirovna pogajanja z Američani, zato je vladala amnestija. Lepo so ravnali z nami, meni niso storili nič žalega.

Iz Begunj ste bili premeščeni v Leipzig.

Skupaj z okrog sto Slovenci so nas z vlakom odpeljali v taborišče v Nemčijo v Leipzig. Mesto so skoraj vsak dan bombardirali. Tudi mi smo bili v nevarnosti in vsako jutro smo bili veseli, da smo še živi. Taboriščniki smo kopali med ruševinami in čistili mesto. Večkrat smo se srečevali s smrtjo, a človek se vsemu privadi. Vdali smo se v usodo, z isto mislijo: »Kar bo, pa bo!« Mogoče nas je ravno to varovalo, da smo preživeli. Jedli smo zjutraj, nekaj smo dobili tudi zvečer, ko smo se vrnili z dela. Po mednarodnem sporazumu so nas prištevali med slovensko vojsko, zato so nam iz Slovenije vsak mesec poslali paket, v katerem smo dobili nekaj dodatne hrane. In smo preživeli.

Vojna se je končala, toda kar nekaj časa ste ostali v Nemčiji.

Takoj po koncu vojne nas niso pustili domov. Ameriške oblasti, ki so nas vzele pod svoje okrilje, so čakale, da bodo končana glavna pogajanja glede meje in Trsta. Nekateri so kljub temu poskušali oditi, vendar se je večina kmalu vrnila.

Če zanemarim domotožje, nam ni bilo hudega. Hrane je bilo dovolj, imeli smo nastanitev, lahko smo se prosto gibali in raziskovali mesto, kaj več pa v tistih

Parada žirovskih orlic okoli leta 1935. / Osebni arhiv Jožeta Stanonika

razmerah nismo mogli pričakovati. Od doma so prihajale slabe novice o pobojih, zato smo mirno čakali. Ko so ocenili, da je dovolj varno za odhod, so nas z vlaki pripeljali v domovino. V naši taboriščni skupini je bil tudi Nace Tratarsk, rojak iz Žirov, ki smo ga po vojni poznali kot nekakšnega vaškega posebneža, ki je celo rekel: »Zakaj je že konec vojne, saj je bilo kar v redu.«

Kako je bilo doma?

Doma nas je pričakalo pomanjkanje in žalost. Domači so bili prav tako kot jaz veseli moje vrnitve, toda povsod ni bilo razlogov za srečo. V naših krajih se je v tem času zgodilo veliko gorja. Iz Škofje Loke, do koder so nas pripeljali z vlaki, sem šel najprej domov v Žirovski Vrh. Tam je živela mama, tam sta bili sestri Franca in Johana z družino. Toda njenega moža ni bilo več. Ubili so ga partizani. Ostala je sama z dvema otrokoma. Tudi veliko sosedov in znancev je bilo med pogrešanimi. Večinoma smo zaman čakali njihov prihod. Vladalo je mračno vzdušje. Nismo se veliko pogovarjali, nismo hodili naokrog. Nekako se nismo počutili dovolj varne.

Kljub temu ste odšli v Novo vas in se ponovno zaposlili.

Vedel sem, da se moram čim prej vključiti v normalno življenje in da moram poskrbeti za svoj kruh. Vprašal sem za službo v tovarni (kasneje Alpina) in jo takoj dobil. Manjkalo je moške delovne sile. Treba je bilo obnoviti porušeno domovino, zato je bilo naročil za težke čevlje »šihtovce« veliko, in takoj so me sprejeli.

Začeli ste se ozirati tudi po dekletih.

Hodil sem na veselice in tako sem bil tudi na Vrhcu Svetih Treh Kraljev. Lojzka je »kelnarila«. Bila sva si všeč in začel sem hoditi k Abrahtu. Še dobro se spomnim, da mi je Lojzkina mati dejala: »Kar držita se skupaj!« In še sem prihajal. A nisva čakala dolgo. Po enem letu sva vse vzela.

Skupaj sta preživela veliko let.

Res je. Veliko let sva preživela skupaj. In imela sva srečo, ker sva oba dočkala lepo starost.

Danes se številni pari pritožujejo nad skupnim življenjem. Kaj pravite na to?

Življenje ni vedno lahko. To vemo vsi in jaz sem veliko izkusil, prav tako moja žena. Zgodaj so izgubili očeta, mati je dvakrat rodila dvojčke, par sta bila tudi Lojzka in Lojze. Oba sva bila navajena živeti skromno in delovno. Saj če človek živi tako, kot je treba, da ne gleda za drugimi, da misli na družino in otroke, potem se reši tudi kak nesporazum. In pride do devetdesetih in čez ...

Lojzka je po poroki prišla k vam.

Lojzka je prišla v Novo vas. Rodili sta se hčerki Mojca in Tončka. Hiša, v kateri smo živeli, je bila stara. Vedel sem, da se bo treba odločiti za novo. Nekoč, ko je Lojzka peljala hčerko ponoči na stranišče in je voda zalila prostor, sem sklenil: »Tako ne gre več naprej! Začeli bomo graditi.« Začasno stanovanje smo dobili pri sosedu pri Kosmu. Čeprav ni bilo lahko, smo se vrgli v delo.

Po vojni je manjkalo vsega. Se je dalo dobiti material?

Opeko sem naročil na Hotavljah. Železo sem že prej nabiral po Žirovskem vrhu. Ostalo je od gradnje bunkerjev za Rupnikovo linijo. Les smo posekali v gozdu, ki ga je Lojzka dobila za doto pri Abrahtu. Tudi ostalo se je nekako dobilo. Kreditov

Jože Stanonik ob srečanju z nadškofom na Ledinici. Na sliki: kaplan Jože Čuk, ključar Jože Stanonik, ljubljanski nadškof in metropolit dr. Alojzij Šuštar, ključar Stanko Demšar, žirovski župnik Janez Šilar. / Osebni arhiv Jožeta Stanonika

takrat ni bilo. Le za okna in rolete sem si sposodil na banki. Hiša je bila zgrajena v dveh letih.

Delali ste v Alpini?

Cvikal sem čevlje. Od začetka je bilo delo povsem ročno. Ko so nabavili prve stroje, sem se takoj javil, da se bom priučil nove faze, saj je bilo strojno delo lažje. Z leti se je spreminjala tudi proizvodnja. Od šilhtovcev smo prešli na modno in športno obutev. Zadnja leta pred upokojitvijo sem popravljaj reklamirano obutev.

V Alpini ste bili spoštovan delavec?

Mislím, da so me imeli radi. V prvih letih zaposlitve, ko je bilo še veliko prostovoljnega dela in ko smo še posebej cenili delovne vrednote, sem bil večkrat udarnik. To je bilo posebno priznanje za najboljše delavce. Nadrejeni so mi spoštovanje izkazali tudi s tem, da so mi zaupali častno nalogo, da sem postavil temeljni kamen za novo proizvodno halo plastike.

Bili ste tudi član prvega delavskega sveta.

Bil sem že malo starejši in zdi se, da so mi sodelavci zaupali. Mislím, da je vodstvo takrat upoštevalo in spoštovalo mnenje delavcev.

Ste bili z delom v tovarni zadovoljni?

Zaposleni smo bili v domačem kraju in to nam je veliko pomenilo. V Alpini smo videli lepšo prihodnost zase in za naše zanamce. Plače niso bile najboljše. A imeli

Zlatoporočenca Jože in Lojzka Stanonik. Ob njima sta Lojzkini poročni priči Milka por. Jereb in brat Lojze, na desni žirovski župnik Jože Stržaj, na levi kaplan Klavdio Peterca, cerkev sv. Ane na Ledinici, 1997. / Osebni arhiv Jožeta Stanonika

smo potrpljenje in zavest, da bo nekoč bolje. Predvsem pa smo živeli v prepričanju, da bodo zaradi našega dela in odrekanja imeli delo tudi prihodnji rodovi. To nam je dajalo pogum, da smo vztrajali in se nismo pritoževali. Radi smo imeli svojo tovarno, bili smo ponosni, da smo njeni delavci.

Kakšni so vaši spomini na Alpino?

Pridno smo delali in se odrekli delu zaslužka, saj so nam govorili, da moramo vlagati v razvoj, zato da nam bo nekoč bolje. Toda danes vidimo, da so bile to le besede. Vem, da so tisti, ki so nas prepričevali o boljši prihodnosti, verjeli, da bo tako, in tudi mi smo mislili tako. Toda časi se spreminjajo. Danes vidimo, da Alpina ni več to, kar je bila. Upam, da bo ostala in da bo še naprej dajala kruh vsaj nekaterim Žirovcem.

Dolgo je, odkar ste se upokojili, a ni vam vseeno za vaše nekdanje podjetje.

Alpina je še vedno moje podjetje in še vedno me zanima, kako jim gre. Ne zdi se mi prav, ker je zaposlenih vedno manj domačinov. Včasih ni bilo hiše, kjer ne bi kdo ali pa celo vsi delali v Alpini, zdaj ostaja le še peščica. Pa smo mislili, da delamo za naše otroke in vnuke, da bodo imeli službe v domačem kraju. Vem, da se je podobno zgodilo tudi drugod, pa mi je vseeno žal.

Jože Stanonik, ob njem vnuk Simon in sin Jože na Klekljarskih dnevih v Žireh leta 2006. / Foto: Joži Kacin

Še greste v žirovsko tovarno?

Ko imajo dan odprtih vrat, grem pogledat. Vse je drugače. Način dela, izdelki, delavcev je vedno manj, pa tudi skoraj nikogar ne poznam. Pred leti je bila večina naših sorodnikov v tovarni, danes je tam le še vnukinja Majda. Pa tudi mojih sodelavcev ni več. Vsi so pomrli. Sem eden izmed najstarejših Žirovcev. Včasih mi je hudo, saj nimam sogovornika med svojo generacijo.

A vi si kljub temu najdete družbo.

Drži. Vsako nedeljo grem k maši. Udeležujem se kulturnih prireditev, srečanj in praznovanj sorodnikov, grem na izlete z upokojenci in še kam. Ljudje me poznajo, tudi z mlajšimi se dobro razumemo in vedno najdemo temo za pogovor. A vseeno mi manjka družba sorodnikov, znancev, prijateljev, s katerimi sem rasel, preživel mladost, srednja leta in se z njimi postaral ... Toliko bi si imeli povedati, obujali bi spomine, posvetovali bi se o marsičem. A vsi so odšli. Kaj hočemo. Vse mine.

Spominjamo se vas tudi kot zidarskega pomočnika, ki je vsako popoldne stal za mešalcem in delal beton ali malto.

Dopoldne sem kot večina delal v tovarni, popoldne pa »cerahal«, kot pravimo zidarskim pomočnikom v Žireh. To delo sem opustil šele, ko sem bil star čez

Zakonca Lojzka in Jože Stanonik, 15. 5. 2008. / Foto: Jože Stanonik ml.

osemdeset let. V začetku sem delal zaradi dodatnega zaslužka, kasneje pa iz navade oziroma ker so me prosili, še več pa zaradi družbe. Bil sem član zidarske skupine, ki jo je vodil Pavle Dolenc, Brložnik, kakor smo mu rekli. Zgradili smo veliko hiš in poslopij v Žireh in okolici. Vsi so nas poznali in veljali smo za pridne delavce.

V Žireh je bil tak način dodatnega zaslužka dolgoletna tradicija.

Ja. Večino domov smo zgradili na tak način. Bilo je več zidarskih skupin. Večinoma smo dopoldne delali v Alpini ali kakem drugem podjetju, popoldne pa gradili.

Opravili ste tudi veliko prostovoljnega dela. Veliko ste delali za cerkvene potrebe.

Župniku Pavlu Kržišniku sem pomagal pri gradnji župnišča v Žireh.

Šestintrideset let sem bil ključar v cerkvi na Ledinici. Veliko župnikov se je zamenjalo, jaz pa sem vztrajal. Kar pogledal je sedanji župnik Igor Jereb, ko sem mu dal odpoved in ko je videl, koliko let sem opravljal to službo. »Leta so prišla,« sem rekel, saj sem jih imel 90. »Zdaj je prav, da delo prepustim mlajšim, ki bodo bolj kos tej nalogi,« sem mu razložil.

Na Ledinici ste temeljito obnovili cerkev.

Bila je v slabem stanju. Popraviti je bilo treba fasado, vsa okna, oporni zid, narejene so bile nove klopi, zunanja osvetlitev, obnovili smo mežnarijo.

Kako ste zmogli vsa ta dela?

Če je volja, se da narediti marsikaj. Farani smo stopili skupaj in delali. Hodil sem od hiše do hiše in prosil za pomoč pri delu, materialu in v denarju. In lepa beseda lepo mesto najde. Nisem imel težav. Kamor koli sem prišel, so me sprejeli. Šel sem tudi v hiše, kjer niso bili verni. Pa so vseeno dali. Ljudje so videli rezultate, videli so, koliko prostovoljnih ur je bilo vloženih v obnovo, in zdelo se jim je prav, da tudi sami nekaj prispevajo. Vsak je dal po svojih močeh in volji. Cerkev ni le za tiste, ki hodijo k maši, to je kulturni spomenik kraja in je pomemben za vse, ki v njem živijo in vanj prihajajo.

Bili ste v različnih življenjskih situacijah, srečevali tako verne kot neverne ljudi. Toda vi ste vero sprejeli in živite z njo in po njej.

Tako so me naučili doma in tako je ostalo. Vere nisem nikoli zapustil, niti ko sem bil na delu v Celovcu, v taborišču ali v partizanih. Vedno je bila z menoj. Mi je pomagala? O tem je težko soditi, a še vedno sem tu in še vedno je vera z menoj.

Ste imeli zaradi svojega prepričanja kdaj težave?

Nikoli, čeprav sem včasih pričakoval, da bi se lahko kaj narobe obrnilo. Mislim, da je k temu pripomogel tudi moj značaj. Nikogar nisem žalil, vedno sem se poskušal z vsakim mirno in dostojno pogovoriti. Tudi za kakšna boljša mesta v tovarni se nisem potegoval, čeprav bi se lahko. Raje sem delal. So me pa nekoč predlagali za politično šolo v Kumrovcu. Pa nisem šel. Ostal sem zvest svojemu prepričanju in tudi takrat nisem imel težav. Je bilo dovolj takih, ki so z veseljem šli namesto mene.

Ste član društva Šmar.

Hoja mi ni nikdar delala težav, in če je bila še dobra družba, sem se z veseljem podal na pot. Z društvom Šmar smo prehodili veliko romarskih poti. Veselje do hoje

Jože Stanonik na obisku pri zakoncih Cilki in Tonetu Žaklju v Clevelandu, Ohio, leta 1981. / Osebni arhiv Jožeta Stanonika

in planinarjenja pa imata tudi sinova Stane in Jože. Oba se ukvarjata z različnimi športi, Stane je tudi gorski reševalec, Jože pa dejaven član Šmarja.

Klekljarsko društvo Cvetke vas je imenovalo za častnega člana.

Odkar pomnim, sem pozimi, ko nisem mogel opravljati drugih del, klekljal in naredil precej čipk. Tudi žena Lojzka je klekljala, tradicijo pa nadaljujejo najini otroci in vnuki. Včasih se udeležim kakega klekljarskega srečanja. Moški redkeje obvladajo to delo, zato sem še bolj spoštovan.

Leta 2010 ste prejeli priznanje Občine Žiri.

Očitno so občani opazili mojo voljo do življenja, dela in razumnih odnosov in so me predlagali.

Priznanje in zahvalo za dolgoletno požrtvovalno opravljanje službe ključarja ste dobili tudi od ljubljanskega nadškofa.

Vseh takih pozornosti sem vesel. V največje zadovoljstvo pa mi je, da sem svojo energijo in znanje izkoristil tako, da sem naredil nekaj dobrega. Vsa priznanja, skupaj s sliko Ernesta Kavčiča, kjer sem narisani za mešalcem betona in so mi jo domači podarili za 80. rojstni dan, imam na steni v dnevni sobi, kjer se največ zadržujem.

Velika življenjska bera: dom, družina, življenje v taborišču in v tujini, delo, društvene dejavnosti, priznanja, izkušnje ... Na kaj ste najbolj ponosni?

Na svoje delo. Že kot majhen otrok sem se naučil, da brez dela ni jela, in to vem še zdaj. Na srečo sem bil zdrav in sem lahko delal. To me je držalo pokonci in to mi

še vedno pomaga. Vesel sem tudi, da sem imel srečen zakon, v katerem se je nama z Lojzko rodilo pet otrok. Mislim, da sva jih vzgojila v razumne in uspešne žene in može. S sinom Stanetom in hčerjo Nado živimo v domači hiši. Oba sta zaposlena, Nada gospodinji, Stane pa opravi druga dela. Najstarejša Mojca se je poročila v Brekovicke, njeni trije otroci imajo svoje družine in iz njih raste nov rod pravnukov. Tončka živi v Ljubljani, njena hči Katja s sinom Galom pa med Vrhniko in Ljubljano. Tudi najmlajši sin Jože si je ustvaril družino. V bližini doma je zgradil hišo in njegovi potomci Katja, Simon in Erazem mi s svojo živahnostjo polepšajo marsikateri dan.

Vaša družina se veča, žena Lojzka pa se je pred dvema letoma poslovila.

Tako je. Kaj hočemo. Čeprav sva trdo delala, ni bilo posebnih bolezni in tudi zadnje ure je Lojzka lepo preživela. Vsi smo bili ob njej, ko je odhajala. Poslovila se je s stiskom rok, nato pa mirno zaspala. Naj počiva v miru!

Spremljate dnevna dogajanja, berete časopise?

Seveda. Družino imam naročeno, Delo pa si izposodim pri sinu Jožetu. Tako sem kar dobro obveščen in si lahko ustvarim svoje mnenje.

Kako pa gledate na današnji čas?

Nimam najboljšega mnenja in mislim, da mladim ne bo lahko. Tako smo bili ponosni, ko smo dobili samostojno Slovenijo, potem pa se ni obrnilo tako, kot smo pričakovali. Na začetku je šlo kar dobro, zdaj pa je vedno slabše. Ko sem bil sam mlad, je bilo marsikaj lažje. Dela je bilo povsod dovolj. Zdaj pa mladi študirajo, potem pa ne dobijo zaposlitve. Po vojni res ni bilo prijetno. Bili so različni pritiski, nismo smeli povedati vsega. Toda vedeli smo, kako moramo ravnati, in si mislili svoje. Zdaj je drugače. Veliko govorimo, vsak lahko pove, kar hoče, toda nič ne pomaga, nihče ne upošteva mnenj. Nekoliko me je strah prihodnosti, a izkušnje vendarle kažejo, da se kljub težavam vedno obrne na bolje. To sem že večkrat občutil na lastni koži in upam, da bo tako tudi v bodoče.

Jože Stanonik, še veliko zdravih in zadovoljnih let! Slovesno in v krogu svojih najdražjih ste praznovali 80 in 90 let. Naj bo tako tudi čez pet let, ko bo številka še bolj okrogla.

Spoštovani Jože, dobrim željam, ki jih je v gornjem odstavku izrekla vaša pranečakinja, ko je sklenila pogovor z Vami, se pridružujemo tudi uredniki Žirovskega občasnika. Držite se!

FOTOGRAFIJE STANETA KOSMAČA

Čeprav sodobni digitalni fotoaparati s pripadajočimi računalniškimi programi za obdelavo fotografij omogočajo preštevne možnosti pri njihovi obdelavi, saj jih je mogoče barvno, tonsko in jakostno poljubno spreminjati, jih združevati, popačiti, rezati, dodajati, brisati in tako naprej, sam menim in se tega največkrat tudi držim, da je pri fotografiranju poleg tehnične obvladljivosti dela s fotoaparatom, ki mora biti samoumevna, bistven koncept in temeljit premislek o svetlobi in nastavitvah. Šele potem naj se fotograf odloči in pritisne na sprožilec kamere. Tako lahko pričakujemo dobre rezultate v nasprotju z večino amaterskih fotografov, ki »besno« pritisnjajo na sprožilec, naredijo na stotine posnetkov, ki jih omogoča digitalna zasnova fotoaparata, na koncu pa je dobro posnetih le nekaj fotografij ali pa nobena. Saj veste, po načelu, da tudi slepa kura zrno najde.

Današnja sodobna in po Zahodu ozirajoča se družba je izrazito potrošniško usmerjena, to vemo. Profani blišč stekla, luči, izložb, glamurja in še kaj – ki je hitro minljiv in pokvarljiv – na eni strani ter trdna, zgodovinsko verodostojna, likovno domišljena, estetsko neoporečna in vsebinsko izpopolnjena tako rekoč večna arhitektura na drugi strani. To je bil moj koncept pri nastajanju fotografij v zadnjih dveh letih. Iskal sem motive, kjer sem lahko to svoje razmišljanje v objektiv fotoaparata zajel naenkrat. Ničesar nisem kasneje s pomočjo računalnika dodajal niti odzema. Kakršen koli poseg v nastale posnetke je bil minimalen ali ga ni bilo.

Predstavljene fotografije so nastale lani na Dunaju in letos v Firencah in Sarajevu. Lahko bi jih posnel kjer koli v krajih, ki imajo bogato zgodovino in lepo arhitekturo, na primer v Ljubljani in še kje.

Dunaj, 2012. / Foto: Stane Kosmač

Dunaj, 2012. / Foto: Stane Kosmač

Dunaj, 2012. / Foto: Stane Kosmač

Dunaj, 2012. / Foto: Stane Kosmač

Dunaj, 2012. / Foto: Stane Kosmač

Dunaj, 2012. / Foto: Stane Kosmač

Dunaj, 2012. / Foto: Stane Kosmač

Dunaj, 2012. / Foto: Stane Kosmač

Firence, 2013. / Foto: Stane Kosmač

Firence, 2013. / Foto: Stane Kosmač

Firenze, 2013. / Foto: Stane Kosmač

Sarajevo, 2013. / Foto: Stane Kosmač

Sarajevo, 2013. / Foto: Stane Kosmač

DNEVI EVROPSKE KULTURNE DEDIŠČINE V ŽIREH

Miha Naglič

Štirje žirovski prispevki k DEKD 2013

Tudi letos so se v Sloveniji v dneh od 28. septembra do 5. oktobra zgodili Dnevi evropske kulturne dediščine (v nadaljevanju: DEKD). V teh dneh smo lahko obiskali kakih 250 brezplačnih prireditev po vsej Sloveniji. Napovedane so bile v skupni programski brošuri na 140 straneh in pod naslovom Sto let v dobro dediščine, izdal jo je Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije v Ljubljani. Letos je v DEKD prvič nastopilo tudi Muzejsko društvo Žiri (MDŽ) s štirimi dejanji; tri je pripravilo samostojno, eno pa v sodelovanju z žirovskim društvom Šmar – Šmarnični romarji. Pa jih lepo po vrsti in na kratko povzemimo.

V najstarejši žirovski hiši

Prvo srečanje je bilo v soboto, 28. septembra, ob 17. uri pri Šinkovcu na Ledinici, v najstarejši žirovski hiši, kjer smo pripravili razstavo in ogled hiše. V brošuri je napovedana na strani 57: »Šinkovcova hiša na Ledinici pri Žireh je najstarejša posvetna stavba v občini Žiri; v njej so letnice 1688, 1817 in 1837. Namen razstave je spodbuditi lokalno skupnost k dejanjem, s katerimi bi hišo zavarovali in obnovili. V času DEKD bo mogoč ogled hiše in razstave, ki prikazuje zgodovino posestva in vasi, pokaže izmere hiše, ki so jih naredili študenti Fakultete za arhitekturo pod mentorstvom prof. dr. Žive Deu (razstava risb), opiše faze gradnje in predelav ter predstavi predmete iz hiše.« Tako napoved. Dejansko pa se je zgodilo, kot sledi. Odgovornost za zasnovo in izvedbo tega dejanja je prevzel dr. Alojz Demšar, član izvršnega odbora MDŽ. Povezal se je z Jožetom Enikom, lastnikom hiše in gospodarjem domačije in z njegovo družino. Razstavo je pripravil v sodelovanju s prof. dr. Živo Deu in njenimi študenti; njihove načrte oziroma arhitekturne posnetke hiše so natisnili na plakate in jih obesili v nekdanji »hiši«. Na napovedani dan in uro smo se zbrali na Kokljevem dvorišču nasproti Šinkovčeve hiše. Tu sem zbrane najprej nagovoril podpisani kot predsednik MDŽ in koordinator naših akcij. Sledil je nagovor dr. Alojza Demšarja; posebno zanimiv je bil tisti del njegovega

nastopa, ko je stavbni razvoj hiše razložil na modelu iz več delov; tega je po njegovih napotkih izdelal Jože Eniko. Ta model je sicer prikazal že na odprtju stalne razstave Žiri in Žirovci skozi čas (Muzej Žiri, 3. 12. 2012); v tej hiši, ki je sama po sebi spomenik, smo namreč pridobili tudi nekaj dragocenih predmetov za to razstavo (ralo in »rifl« za česanje lanenih stebel). Ob sklepu svojega nastopa je prof. Demšar povabil k besedi prof. Živo Deu, ki je nato z izbranimi besedami povzdignila arhitekturno vrednost in pomen te hiše za usodo žirovske kulturne dediščine. Njen prispevek o hiši lahko preberete v tej številki Žirovskega občasnika. Sledil je skupni ogled hiše, po njem pa smo se ponovno zbrali na Kokljevem dvorišču, pred delavnico mizarja Primoža Artača, odličnega sodelavca Muzeja Žiri, v katerem je že več njegovih izdelkov. Tu so Ledinčanke pripravile bogato pogostitev. Ob dobrotah, ki so jih napekle, in ob tekočih dodatkih smo se še dolgo zadržali v prijetnih pogovorih. Posebej bi rad poudaril dejstvo, da se je dogodka udeležilo veliko Ledinčanov in je bilo to pravo vaško srečanje. Prišla je tudi Šinkovčeva vnukinja Silva; v hiši je bila doma njena mama, sama pa je v njej preživela eno davno počitniško poletje okrog 1950, ko je v hiši še živela njena stara mama, gospodaril pa je legendarni Šinkovčev Jaka, vaški posebnež. – Skupna ugotovitev naših pogovorov tistega večera je, da bi morali hišo najprej razglasiti za kulturni spomenik, potem pa v sodelovanju z domačimi narediti še naslednje korake za njeno trajno rešitev.

Dnevi evropske kulturne dediščine (DEKD) v Žireh, 28. 9. 2013. Dr. Alojz Demšar in dr. Živa Deu predstavljata Šinkovčevo hišo na Ledinici. Hišo, ki je za njima, smo si nato tudi ogledali. / Foto: Rok Klemenčič

Stara cerkev v zvoniku nove

Ne, naše stare cerkve ne bi mogli spraviti v zvonik nove; stara je bila res (pre)majhna za tako veliko župnijo in nova je velika, tako zelo pa spet ne. Šlo je za to, da smo v Galeriji v zvoniku postavili razstavo o stari cerkvi. Ta galerija, ki jo upravlja Društvo Šmar, je ena najbolj posrečenih pridobitev na žirovski kulturni sceni v zadnjih letih, vodi jo prizadevni Jože Stanonik. V programski brošuri sta bili obe prireditvi, povezani s staro cerkvijo – razstava in komemoracija v prezbiteriju – napovedani skupaj, na strani 136: »Leta 1913 je bil mladi umetnostni zgodovinar France Stele imenovan za deželnega konservatorja spomeniškega urada za Kranjsko. Ena njegovih prvih nalog je bil ogled stare župne cerkve v Žireh, za katero se je pri c.-kr. Centralni komisiji za varstvo spomenikov na Dunaju zavzel arhitekt Jože Plečnik. France Stele je leta 1913 v cerkvi posnel več fotografij in napisal zavzet članek ter ga leta 1914 objavil v časopisu Ljubitelj krščanske umetnosti. Razstava prikazuje Steletove in druge fotografije ter dokumente v tej žalostni zgodbi, ki se je končala tako, da so cerkev leta 1927 podrli. Ohranil se je le del prezbiterija.«

Razstavo si je zamislil dr. Alojz Demšar, pri postavitvi se je izkazal Jože Stanonik. Zamisel je izvirna. Na tleh te male galerije je bil posnetek tlorisa stare cerkve, po zidovih vse naokrog pa močno povečane fotografije vseh štirih strani cerkve: pogled proti prezbiteriju, njemu nasprotni pogled na kor in ob straneh pogleda na stranske ladje in oltarje. V gornji etaži galerije so bili na ogled posnetki dokumentov o stari cerkvi in še dodatne fotografije, od katerih so najbolj pretresljive tiste, ki kažejo cerkev v letih njenega umiranja oziroma podiranja. Razstavo smo odprli v nedeljo, 29. septembra, ob 10. uri. Močno je deževalo, obiskovalcev ob odprtju pa je bilo manj kot običajno predvsem zato, ker je bila druga maša tisto nedeljo na Breznici. Odprta je bila, kot je v tej galeriji običajno, do naslednje nedelje, do 6. oktobra. To drugo nedeljo pa si je razstavo ogledalo vsaj sto ljudi.

Srečanje v rojstni hiši arhitekta Vlasta Kopača (1913–2006)

To srečanje je bilo v brošuri na strani 137 napovedano takole: »Arhitekt Vlasto Kopač, rojen 3. junija 1913 v Novi vasi (Žiri), sodi med tiste posameznike, ki so si v 20. stoletju najbolj prizadevali za ohranitev slovenske stavbne dediščine. Prislužil si je naziv 'rešitelj Velike planine', v Žireh pa je v zadnjem trenutku rešil svojo rojstno domačijo in jo zgledno obnovil. Domačijo pri Matevžku sestavljata kozolec toplar z letnico 1879 in stanovanjska hiša s tradicionalno alpsko tlorisno zasnovo, značilen primer ljudskega stavbarstva žirovskega območja iz začetka 19. stoletja. Na srečanju bomo obudili spomin na arhitekta in si ogledali hišo.« To srečanje seveda ne bi bilo mogoče, če zanj ne bi najprej pridobili soglasja in prijaznega sodelovanja lastnice, arhitektke Mojce Kopač. Ta je hči Vlasta in vnukinja akademskega slikarja Franja Kopača (1885–1941), ki se je prav tako rodil v tej hiši. V njej lastnica, ki sicer stanuje v znameniti Zoisovi hiši na Bregu v Ljubljani, preživlja večji del poletnih dni. Srečanje pri Matevžku se je zgodilo v sredo, 2. oktobra, ob 17. uri. Uvodne besede sem prispeval podpisani, v nadaljevanju sva z Rokom Klemenčičem interpretirala nekaj odlomkov iz obsežnega intervjuja, ki sva ga z Vlastom naredila leta 1995. (ŽO št. 21/22, str. 5–24. Mimogrede: poleti 2013, ko je bila v Slovenskem

DEKD v Žireh, 2. 10. 2013. Matevžkova hiša v Novi vasi (zdaj Novovaška cesta, Žiri), kulturni spomenik, rojstna hiša slikarja Franja in arhitekta Vlasta Kopača, očeta in sina. / Foto: Rok Klemenčič

DEKD v Žireh, 2. 10. 2013. Srečanje pred Matevžkovo hišo, ki smo si jo nato tudi ogledali. / Foto: Rok Klemenčič

DEKD v Žireh, 2. 10. 2013. Črna kuhinja v Matevžkovi hiši, del originalnega inventarja. / Foto: Rok Klemenčič

DEKD v Žireh, 2. 10. 2013. Za mizo v bogkovem kotu Matevžkove hiše. Z leve: Lojze Potočnik, Dušan Seljak, Petra Leben-Seljak, Miha Naglič, France Zupan, dr. Kazimir Drašlar Mikec. / Foto: Rok Klemenčič

planinskem muzeju v Mojstrani spominska razstava o letošnjih planinskih stoletnikih Vlastu Kopaču in Tinetu Orlu, je bil ta intervju v kolofonu razstave naveden kot temeljni vir.) Sam sem prebral svoja vprašanja; Rok je odgovarjal v vlogi Vlasta. Za nama je zbrane pozdravila Mojca Kopač in nas povabila na ogled notranjosti hiše. Ta ni dragocena samo zaradi svoje arhitekturne forme, ampak tudi zaradi bogastva ohranjenega inventarja (črna kuhinja, pohištvo, drobni predmeti ...). Gostje so bili nad hišo očitno navdušeni. Tako kot na Ledinici je tudi tu prišlo veliko sosedov. Prišli pa so tudi člani sekcije alpinistov veteranov pri PZS, ki jim je pripadal Vlasto, Mojca Kopač pa je tajnica sekcije. Tako smo lahko pri Matevžku spoznali nekaj legend slovenskega alpinizma in himalajizma, z nami so bili: finomehanik Anton Sazonov - Tonač, biolog dr. Kazimir Drašlar - Mikec, umetnostni zgodovinar in alpinist France Zupan; slednji je bil več let strokovni sodelavec Ministrstva za kulturo na področju dediščine. Za katering je pri Matevžku poskrbela Olga Vončina, spekla je žirovsko ocvirkovico in belokranjsko pogačo, nič ni ostalo.

Komemoracija v prezbiteriju

Hkrati z razstavo o stari cerkvi, ki je bila na ogled osem dni, smo v tistem, kar je od nekdanje cerkve sploh še ostalo, priredili nekakšno komemoracijo, v petek, 4. oktobra, ob 19. uri. »Komemorirati« izvirno pomeni: skupaj se spominjati. Skupaj smo se spomnili tragične usode naše cerkve in skupaj obžalovali njeno usodo. Večer smo sooblikovali: s petjem Cerkvni mešani pevski zbor Anton Jobst pod vodstvom Antona Čadeža, z besedami pa dr. Petra Leben-Seljak, Rok Klemenčič in podpisani. Zbor je zapel tri pesmi: Molim te ponižno (Franz Schubert), Okusite in spoznajte (Jože Trošt) in Zvonovi tužno pojejo (Stanko Premrl); zadnja se običajno poje na pokopališču in ob njej smo se skupaj spomnili tudi na dejstvo, da je bilo ob cerkvi pokopališče in da so pod travo v bližnjem sadovnjaku še vedno pokopane kosti naših prednikov. V obeh premorih med pesmimi sem spregovoril podpisani nekaj priložnostnih besed; med drugim se mi je zdelo posebej lepo in spodbudno, da se je po 113 letih med temi zapuščenimi zidovi spet zaslišalo nabožno petje. Zadnja služba božja in z njo gotovo tudi petje naj bi bila v nedeljo, 24. julija 1910 (po ugotovitvi Alfonza Zajca). Govor, ki ga je imela v drugem premoru dr. Petra Leben-Seljak, v celoti objavljamo posebej; izbrane odlomke, ki jih v svojem besedilu citira, je prebral Rok Klemenčič, dobro se ga je slišalo. Ob nastopajočih je treba omeniti še delo tistih, ki so prezbiterij pripravili, da je bilo naše srečanje v njem sploh mogoče. Ko smo ga junija prvič obiskali, je bil ves zatrpan. Za izpraznitev in očiščenje je ob pomoči nekaterih sokrajanov poskrbel Anton Beovič, ki se je v minulih letih tudi sicer največ zavzemal za to, da bi iz tega prezbiterija še kaj napravili; kot nekdanji občinski svetnik in podžupan je dosegel, da je prezbiterij s parcelo, na kateri stoji, odkupila Občina Žiri. Dejstvo, da je zdaj v javni lasti, pravzaprav šele omogoča naslednje korake. Prvi med njimi bi moral biti predlog, da se ruševina razglasi za kulturni spomenik. Drugi pa izdelava načrtov prenove. Prvi korak v prenovi pa bi morala biti arheološka raziskava v tleh prezbiterija in okoli njega; že več strokovnjakov je izrazilo domnevo, da bi se v teh tleh našlo marsikaj pomembnega. Komemoracija torej ni bila namenjena samo obuditi spomina, ampak tudi postavitvi vprašanja, kaj nam je z ostanki stare cerkve početi v prihodnje. – V

DEKD v Žireh, 4. 10. 2013. Komemoracija v ruševini prezbiterijske stare cerkve, levo Cerkovni mešani pevski zbor Anton Jobst. / Foto: Rok Klemenčič

prezbitერიju kateringa ni bilo, za nadomestek obhajila pa je poskrbela kar govornica, ko nas je po dolgem stanju med hladnimi zidovi postregla s sadjevcem, ki ga sama kuha na domačiji »Pr Svetlet« v Jarčji Dolini. Pred komemoracijo so nas z zvoki iz svojega nenavadnega instrumenta pričakali žirovski pritrkovalci. Omeniti velja tudi razpoložensko posrečeno razsvetlavo. Na policah nekdanjih cerkvenih oken so v mraku, ki je počasi zapolnil prostor, svetile male svečke; velike, ta prave cerkvene, ki jih je posodil gospod župnik, pa so gorele na lesenih stojalih za rože, te pa je posodil Alfonz Zajec, naš prvi predsednik. Da je bilo vse to na tem kraju ob pravem času, je poskrbel Rok Klemenčič. Pred vsemi prireditvami je skrbel tudi za primerno obveščanje, s plakati, vabili na papirju in po e-pošti. Nizkocenovne, a posrečene kombinacije, vsem najlepša hvala!

Sklepni poudarek

Ob koncu tega poročila naj še enkrat povzamem, kar se mi je zdelo v žirovskem delu DEKD še posebej imenitno. Velikemu nizu prireditev pod skupnim naslovom Sto let v dobro dediščine je bilo za izhodišče dejstvo, da je pred sto leti dr. France Stele nastopil službo deželnega konservatorja za Kranjsko. Ena njegovih prvih nalog pa je bil ogled in dokumentiranje stare cerkve v Žireh jeseni 1913. Ko je mladi umetnostni zgodovinar fotografiral našo cerkev, je pri Matevžku v Novi vasi že živel dojenček, ki mu še ni bilo pol leta, mnogo let pozneje pa je tudi on postal

eden od prvakov varovanja kulturne dediščine na Slovenskem – arhitekt Vlasto Kopač. Stara župna cerkev v Žireh je tisto jesen že umirala, tri leta pred tem so ji vzeli službo božjo in s tem glavni pogoj za obstoj. Šinkovčeva hiša na Ledinici je takrat še v vsem služila v njej bivajoči kmečki družini ... Prezbiterij Stare cerkve, Šinkovčeva in Matevžkova hiša so trije primeri usode dediščine. Nobena od njih ne služi več prvotnemu namenu – službi božji oziroma bivanju domače družine. Matevžkova hiša je v celoti ohranjena, ker se je zanjo zavzel v njej rojeni Vlasto Kopač, zdaj pa zanjo skrbi hči Mojca. Župnija Žiri se je svoj čas svoji stari cerkvi odrekla in je morala zato propasti; za tisto, kar je od nje ostalo, se zdaj zavzemamo v Muzejskem društvu Žiri ob podpori Občine Žiri. Za Šinkovčevo hišo skrbi njen sedanji lastnik; če bi hoteli iz nje spet narediti »nekaj več«, bi mu morala pri tem pomagati žirovska skupnost. V žirovskem delu DEKD 2013 smo torej prikazali usodo treh različnih dediščinskih zgodb. Morda kdo povpraša, zakaj to sploh počnemo. Kaj imamo od tega? Zakaj se zavzemamo za žirovsko dediščino? Dr. Jelka Pirkovič, generalna direktorica Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, je v uvodu v programski brošuri med drugim zapisala tole: »Ker izraza 'dediščina' takrat /1913/ še niso uporabljali v sedanjem pomenu, so za označevanje tega, čemur danes rečemo 'varstvo dediščine', uporabljali izraz 'domovinsko varstvo'; to jim je pomenilo vse, kar daje naši domovini značaj, kar v nas spodbuja občutke pripadnosti in nas razlikuje od drugih narodov.« Če parafraziramo navedene besede, lahko zapišemo: za varstvo žirovske dediščine se zavzemamo zato, ker ta daje našemu mestu in občini poseben značaj, ker v nas spodbuja občutke pripadnosti žirovskemu rodu in nas razlikuje od drugih rodov in krajev. Je to zadosten razlog, smo vas prepričali? Dr. Josip Mantuani (1860–1933), umetnostni in glasbeni zgodovinar in Steletov starejši »sotrudnik« v teh rečeh, je leta 1914, ko so na pragu prve svetovne vojne ustanovili Sekcijo za domovinsko varstvo v okviru Društva za tujski promet, napisal programski članek, v katerem je poudaril, da domovinsko varstvo ne more biti le stvar nekaj zanesenjakov. Nasprotno: za uresničevanje tako širokih smotrov je treba zagotoviti sodelovanje ne samo za to poklicanih ustanov (muzejev, spomeniškega urada) in oblasti, temveč vseh »združenih sil javnih in zasebnih korporacij, kakor tudi posameznikov«. Vabimo torej vse, ki se v teh smotrih prepoznate, da se nam pridružite ali da si zanje prizadevate vsak na svojem področju življenja in dela.

Petra Leben-Seljak

Usoda stare žirovske cerkve

Danes smo se zbrali z namenom, da obudimo spomin na staro farno cerkev, ki je stala na tem mestu več kot pol tisočletja. Kdaj je bila zgrajena, ne vemo, domnevno pa v 13. ali 14. stoletju: najstarejši del cerkve (temelji zvonika) je iz časa gotike, žirovski vikariat pa je v virih prvič omenjen leta 1384. Cerkev so opustili leta 1910, nato je živorarila do leta 1926 (ali 1927), ko jo je župnija prodala gozdarskemu inženirju Ignaciju Pelhanu, ki je v njej postavil parno žago. Ker je prej kot v enem letu bankrotiral, so cerkev dali na dražbo, zatem pa podrli. Ostal je samo prezbiterij, ki ga je kupil mesar Kolenc in uporabljal za ledenico. In dva stebra, ki danes podpirata balkon pri Kogejju.

Fotografije in načrti stare cerkve, ki jih je zbral Lojze Demšar, so do nedelje na ogled v Galeriji v zvoniku nove cerkve. Tu pa bi prebrali nekaj opisov, ki kažejo, kako različno so jo doživljali ljudje, domačini in tujci. Zdi se, da Žirovci niso bili dovzetni za njene lepote in so videli le njeno »grdoto«. Baje so ponoči celo zlezli na streho in toliko časa s kladivi udrihali po njej, dokler se niso v stropu pojavile razpoke: z namenom dokazati, da ni več primerna za službo božjo in da jo je treba podreti ter zgraditi novo.

Prvi opis je iz leta 1858, ko je žirovski kaplan Jernej Lenček v Slovenskem romarju pri opisu Žirovskega sveta omenil tudi cerkev: *Farna cerkev stoji na ravnem tikoma stermega in visokega Žirskega brega na mehki, močvirni zemlji. Bila je sicer v začetku v gotiški stavbi, pa kaj nizko, nerodno, neprijazno zidana in čeravno je bila že potem prezidana, zelo predelana in prenovljena, je vendar še zmiraj prenizka, temna, z debelimi stebri in oboki vsa natlačena za veliko Žirovsko faro v resnici nepripravna. Posvečena je sv. Martinu, farnemu patronu, ima štiri altarje, orgle, zvonik s tremi zvonovi pri griču, brez drugih doslej znanih posebnih znamenitosti.*

Opis ni ravno laskav, kar velja tudi za naslednjega, ki ga najdemo v župnijski kroniki: *Radi pogostih poplav se je nivo žirovske ravnine vedno bolj dvigal. Tudi prostor, kjer je stala tedanja župna cerkev, je bil tako nizko, da je ob vsaki večji povodnji voda zalila prostore okrog cerkve kakor tudi pokopališče ter skoro vsako leto vdrla tudi v cerkev. Starejši ljudje so pripovedovali, da so ob povodnjih cerkvene klopi radi vode kar plesale po cerkvi. Tudi je bila župna cerkev že davno premajhna ter je bil moški svet pri službi božji radi prenapolnjenosti večinoma zunaj cerkve. Bila je čisto prenizka. Na cvetno nedeljo so fantje prinesli velike butare, pa so z njimi baje segali do stropa.*

Tale zadnja trditev je verjetno iz trte zvita, saj cerkev le ni bila tako nizka: glavna ladja je bila visoka 9 m, stranski pa dobrih 5 m. Tisto o poplavljanju cerkve verjetno drži, saj so Žirovci o tem pripovedovali tudi konservatorju Ivanu Franketu pri njegovem ogledu leta 1913: »... pri posebno visokem vodostaju je bila cerkev poplavljenjena do 60 cm visoko in so klopi plavale.« Res je bilo tudi to, da je bila cerkev razmeroma majhna. Ko so jo zgradili, je bila najbrž namenjena le faranom starih Žirov. Leta 1500 pa je bila že župnijska cerkev in je kot taka služila nedeljski maši celotne župnije. V 16. stoletju je število župljanov precej naraslo, se najmanj podvojilo,

ker so se poleg obstoječih gruntarjev pojavili novi kajžarji in rovtarji. Zato so cerkev večkrat predelali: prezbiterij je iz druge polovice 16. stoletja, ladja iz 17. stoletja, okoli leta 1814 pa so cerkev podaljšali (obzidali zvonik in naredili kor) in ob prezbiteriju prizidali zakristijo. Po zadnjih prezidavah je cerkev merila 24 x 14 m. Zidovi so bili debeli skoraj 1 m, v notranjosti je bila cerkev dolga 21,65 m: prezbiterij 7,9 m, ladja 10,6 m, nazadnje dodani predprostor z zvonikom pod korom pa 3,15 m). Ladja je bila znotraj široka 12,5 m, prezbiterij pa 9 m.

Željo in potrebo po novi in večji cerkvi lahko razumemo. Nedoumljivo pa nam je dejstvo, da so staro cerkev prodali in zatem podrli ter da so bila vsa prizadevanja strokovnjakov za njeno ohranitev zaman. Nekaj je k temu zagotovo prispevala finančna kriza, posledica neuspelega projekta žirovske elektrarne. Ni pa bil to edini vzrok, o njih je obširno razpravljal Miha Naglič v Žirovskem občasniku št. 13 (1987), na straneh 84–88.

Umetniške vrednosti stare cerkve se je prvi zavedel svetovno znani arhitekt Jože Plečnik. Videl jo je za božič leta 1911 ali 1912, ko je potoval iz Škofje Loke k bratu v Idrijo. Takrat je bila že opuščena, Plečnik pa se je zavzel za njeno ohranitev in v zvezi s tem leta 1913 iz Prage pisal Centralni komisiji za varstvo spomenikov na Dunaj: *(...) No, stara cerkev slučajno še stoji – toda zdihuje. Je pa mojstrovina širjave in udobnosti – in finih pregledov. Graditi so jo začeli razumni, odkritosrčni ljudje, prav takšni so jo kasneje povečali in uglasili, k temu še imenitni oltarji itd. Seveda je bilo tudi vse to zapisano pogubi. Prosil sem gospode, da bi vendar ohranili te reči (...)*

Leta 1913 sta si zato cerkev ogledala tudi konservator Ivan Franke in dr. France Stele, ki je tega leta nastopil službo deželnega konservatorja za Kranjsko. Spominu nanj so posvečeni tudi letošnji DEKD, našo staro cerkev pa je videl takole: *In vendar ima ta cerkev še vedno vrednote, radi katerih je zelo vredna ohranitve. Ena je gotovo zgodovinska – zanimiv konglomerat zidav različnih časov; (...) Ima pa ta cerkev še druge vrednote, ki ne leže tako na dlani, da jih vsak precej vidi, kakor naznačene zgodovinske, te so razpoloženske vrednote in te sem vam skušal v fotografiji predstaviti. Pod korom namreč se kar prepletajo svodi in loki, ki napravijo vse polno originalno izrezanih odprtih, in pogled skozi te odprtine iz polteme pod korom v cerkev je neizmerno mikaven. Magično se razliva pri oknih svetloba Malo cerkva sem dosedaj našel, ki bi nudile toliko mikavnih pogledov in razpoloženskih užitkov kot ravno žirovska.*

Stare cerkve nam ne more vrniti nihče. Vse, kar je od nje ostalo, je prezbiterij, ker ga je na srečo kupila občina. V trenutnem stanju nam ni ravno v ponos, bi ga bilo pa vredno obnoviti ter mu poiskati novo namembnost. Po eni strani zato, ker je to naša najstarejša stavbna dediščina, zgrajen je bil v 2. polovici 16. stoletja. Po drugi strani bi s tem vsaj nekoliko popravili napake, storjene v preteklosti, in omilili »izvirni greh«, saj gre za posvečen sakralni prostor. Cerkev namreč obdaja tudi pokopališče, ki je bilo v uporabi do leta 1890, danes pa ga prekrivajo sadovnjak in vrtovi, pa tudi hiše.

Obnova je seveda velik finančen zalogaj in stvar dolgoročnega projekta. Za začetek bi se morda lahko našla sredstva za odkup umetniške slike stare cerkve. Zanj smo po naključju izvedeli pred letom dni, naslikal jo je naš rojak Franjo Kopač leta 1910.

Pripis urednika: To je besedilo nagovora, ki ga je imela avtorica na »komemoraciji« v prezbiteriju stare župne cerkve v petek, 4. 10. 2013, ob 19. uri.

Razstava o stari župni cerkvi v zvoniku nove, postavila sta jo Alojz Demšar in Jože Stanonik ml. / Foto: Rok Klemenčič

DEKD v Žireh, 29. 9. 2013. Odprtje razstave o stari cerkvi, Galerija v zvoniku. / Foto: Rok Klemenčič

Živa Deu

Stara hiša Šinkovčeve domačije na Ledinici

»Škofjeloško-cerkljanska arhitektura« posebnih vrednosti

Škofjeloško hribovje je ena izmed tistih slovenskih pokrajin, ki so se dolgo upirale človekovi naseljenosti. Prva, na redke ravnice širših dolin omejena poselitev, se je na prisojna pobočja hribovite krajine razširila šele z načrtno kolonizacijo nemških fevdalcev v trinajstem in štirinajstem stoletju, odmaknjen in višji svet pa je z razvojem samotnih kmetij dokončno obvladala v sedemnajstem stoletju. Tako kot v pozni in postopni naselitvi se tudi v arhitekturi odsljikava ozemlje, ki ga je Matjaž Kmecl v Zakladih Slovenije predstavil kot ljubek in oster, prijazen in oduren, na veliko in na drobno rezljan svet najrazličnejših hribovij in dolin, grap in robov, nepreglednih gozdov in gladkih zelenih krčevin. Lepa krajina in naporno življenje se namreč zrcali v še ohranjeni izvirni in svojstveni arhitekturi (slika 1).

Na robu Žirovskega polja, le tri kilometre od osrednjega mesta Žiri, leži manjše naselje s strnjanim starim vaškim jedrom – kmečkimi domačijami, ki so z razporeditvijo stavb izvrstno prilagojene neravnemu zemljišču. Prve podatke o poselitvi vaškega ozemlja najdemo v urbarju, v knjigi dohodkov zemljiškega gospoda – freisinških škofov, kjer so leta 1291 na mestu današnje vasi Ledinica zapisane obremenitve treh posesti (hub, kasneje gruntov). (Leben Seljak, Demšar, 2010)

Slika 1. Škofjeloško hribovje še vedno odlikuje visoka stopnja ohranjenosti tradicionalne kmetijske dejavnosti, katere rezultat je harmonična in urejena kulturna krajina. Volča v Poljanski dolini. / Vir: Avtoričin osebni arhiv.

Kasnejši zapisi v urbarju in mlajši zapisi v katastrih, terezijanskem, jožefinskem in franciscejskem, razkrivajo postopen razvoj vasi, sestavljene iz posestnikov (gruntarjev) in kajžarjev. Leta 1817 so v vasi z grajeno strukturo stale štiri hiše, v celotnem naselju Ledinica pa je v šestih hišah živelo enainštirideset prebivalcev. Sto dvajset let kasneje so v vasi prešteli pet hiš, v celotnem naselju Ledinica jih je bilo štirinajst, število prebivalcev pa se je povzpelo na devetdeset. V Krajevnem leksikonu dravske banovine iz leta 1937 je poleg števila hiš in števila prebivalcev zapisano tudi, da naselje Ledinica sestavljajo kmetije v lasti štirih posestnikov in desetih kajžarjev, ki leže v položnem bregu, zunaj območja vsakoletnih poplav. (Zupan, 1937) Opis naselja med svetovnima vojnoma v tem leksikonu je tudi zadnji opis v času zveznega razvoja kakovostne naselbinske strukture in identitetne arhitekture. V letih po drugi svetovni vojni je namreč začela v vasi usihati kmetijska dejavnost, spremenila se je struktura prebivalcev, naselje se je razraslo in se še razrašča z novimi stavbami, s sodobnimi globalnimi objekti, ki so oddaljeni od stavbne tradicije in od graditeljskih modrosti, razvitih v stoletjih sožitja med človekom in naravo.

Od prve v prostor postavljene stavbe do v Krajevnem leksikonu opisane vasi z izvorno, svojstveno in lepo arhitekturo so pretekla stoletja zveznega razvoja. Domačije so bile skladno vrasle v pokrajinsko sliko. Ker so bile v višinsko razgiban obronek doline postavljene domišljeno, tako da so si strehe z enakimi nakloni sledile v urejenem ritmu, njihova mogočnost, poudarjena z velikimi strešnimi ploskvami, ki so govorile o varnosti in gospodarski moči, ni bila moteča. Ali kot je zapisal v enem izmed številnih prispevkov o podeželski arhitekturi arhitekt Marjan Mušič, v času ko je ta še določala značilnosti slovenskih pokrajin: »Nevsiljiva tipizacija v pravem odnosu do pokrajine. Enake ali vsaj podobne konstrukcije, isti materiali, enaki nakloni streh, skratka harmonična struktura arhitektonskih gmot, ki je postavljena v živem naselbinskem okolju.« (Mušič, 1960: 91)

Slika 2. »Škofjeloško-cerkljanska« hiša. / Vir: Avtoričin osebni arhiv

Opisana podoba vasi, v kateri se je še pred pičlimi osmimi desetletji prebivalstvo ukvarjalo s poljedelstvom in živinorejo, le redki so si kot obrtniki, zidarji in čevljarji poiskali zaslužek v bližnjih Žireh, se je močno spremenila. Naselje, nad katerim še vedno bdi podružnična cerkev sv. Ane, se je razraslo, značilna arhitektura pa se je z globalno oblikovanimi novogradnjami in enako izpeljanimi prenovami izgubila. Stara stanovanjska hiša v sestavi Šinkovčeve (po domače Šinkovcove) domačije je med redkimi izvirnimi stavbami, ki v naselju še vztrajajo. Na pobudo Alojza Demšarja so leta 2012 študentje Fakultete za arhitekturo Univerze v Ljubljani izdelali arhitekturni posnetek stavbe, vrednost nekoč identitetne, danes žal izjemne arhitekture pa je osvetljena v tem prispevku. Zaradi osvežitve spomina, lažjega primerjanja in boljšega razumevanja vrednosti stare Šinkovčeve stanovanjske hiše so v prvem delu kratko osvetljene splošne značilnosti kmečke arhitekture krajine, ki so jo prvi raziskovalci (Melik, 1936) imenovali »škofjeloško-cerkljanska« hiša.

Razpoznavne značilnosti »škofjeloško-cerkljanske hiše«

Človek, navajen razumskih odločitev, ki je na prisojnih legah razgibanega sveta s trdim delom izkrčil gozd in zemljo kultiviral za pridobivanje hrane, je tudi svoj dom – stanovanjske in potrebne gospodarske prostore, oblikoval premišljeno. V prostor ga je postavil in oblikoval delu prilagojeno in bivanju varno in prijetno. V Glosarju arhitekturne tipologije (Fister, 1993) je škofjeloško-cerkljanska hiša predstavljena kot velika, široka in nadstropna stavba z značilnim »alpskim« tridelnim tlorisom. Pogosto velika veža v osi tlorisa veže bivalne prostore na eni strani z gospodarskimi prostori na drugi. Umetnostni zgodovinar in etnolog Stanko Vurnik (1898–1932) je ugotovil, da so veliki domovi, kjer včasih vodi vhod v hlev kar iz veže, številni in značilni prav za žirovske hribe.

Mogočne hiše se neravnemu terenu prilagajajo tako, da so postavljene na delno vkopano klet. Debele stene so izdelane iz lokalnega kamna, prav tako upognjeni – ločni stropi. Ravni stropi so leseni, mnogi med njimi so ometani tako kot kamniti. Ostenja, obrnjena proti ugodni strani neba, so predrta z velikim številom majhnih oken. Na čelni strani jih preštejemo tudi do štiri, zelo pogosto štiri do pet, tu in tam celo več. Streha je strma, po obliki dvokapna in brez čopov. Tekstura sive kritine je drobna. Med svetovnjima vojnoma je kamnite (skril) in lesene (skodle) strešnike zamenjal cementni špičak, nova siva betonska kritina rombaste oblike. Zaradi svoje trajnosti in celovite zamenjave stare lesene in kamnite kritine je postala nosilna značilnost stanovanjskih hiš v teh krajih. Opisan tip tako imenovane »škofjeloško-cerkljanske hiše« (slika 2) je geograf Anton Melik (Melik, 1936) umestil v prostor od Bohinjskega grebena in Jelovice nekako tja do Vrhnike in Čepovana.

Iz priročnih gradiv, kamna in lesa pa ni postavljajl samo domišljeno uporabnih in pred različnimi neugodnimi vplivi kar se da dobro zaščitenih stavb, ampak je vanje vpletal tudi svoj za lepoto razvit čut. Hiše je polepšal z barvo, nekatere kamnite stavbne dele s klesanim, lesene z rezljanim, kovinske pa s kovaškim okrasjem. Okrasje, ki je bilo v prevladujoči arhitekturi škofjeloško-cerkljanskih kmetov, obrtnikov in trgovcev vseskozi prisotno, se je zgostilo in doseglo visoko likovno kakovost v času zadnjega množičnega in mednarodno oblikovanega sloga – baroka.

Oblikovana likovna kultura, plod stoletja dolge ustvarjalnosti različnih umetnikov, se je tedaj iz cerkva, gradov, palač in škofjeloških in cerkljanskih mestnih hiš prelila tudi na kmečko arhitekturo v hribovitem porečju obeh rek, Poljanske in Selške Sore. Tako je v lepотно oblikovanje stavbnih zunanosti baročno oblikovanih hiš, ki so v naseljih še številno prisotne, razpoznavno vpet tudi slikarski, kamnoseški in rezbarski okras, izdelek umetnostnih delavnic, razpršenih po prostoru.

Z okrasnimi poslikavami, z vzorci v črni, modri, rdeči, oker in zeleni barvi, so poudarjeni stavbni vogali, fasadne odprtine, podstrešni in nadstropni venci. Pogosto so preprostemu okrasju v barvi dodane tudi zahtevne stenske poslikave, upodobitve svetnikov in prizori iz krščanske ikonografije (slika 3).

Slika 3.

Slika 4.

Slika 5.

Slika 6.

Okrasne značilnosti »škofjeloško-cerkljanske hiše«. Slikarski (slika 3), kamnoseški (sliki 4 in 5) in kovaški okras (slika 6).
/ Vir: Avtoričin osebni arhiv

»Na kmečke fasade so v večji meri slikali figuralne motive šele v zadnji tretjini šestnajstega stoletja. Pred tem časom so bile figuralne upodobitve na kmečkih fasadah izjemne. Najstarejša znana slikarija na fasadi kmečke hiše se je ohranila na Podvrhu nad Poljanami nad Škofjo Loko. V pokončnih pravokotnih poljih so v fresko tehniki upodobljeni sv. Miklavž, sv. Marko in sv. Florjan. Freska je slabo ohranjena, vendar je bila že pred leti pripisana slikarju Jerneju iz Loke, ki je v bližini slikal cerkvene freske v četrtem desetletju šestnajstega stoletja.« (Makarovič, 1981: 64)

Poleg slikarskega likovnega poudarka arhitekturo domov, razvitih v Škofjeloškem hribovju, plemenitijo tudi kamnoseško okrašeni kamniti stavbni členi, ki so bili kot merilo lepega in dragocenega še posebej izpostavljeni v času baroka, ki je cenil plastično razgibano oblikovane fasadne ploskve. Povpraševanje in vedno večje zahteve po kamnoseških izdelkih so poživile kamnoseško dejavnost, ki je bila v deželi sicer razvita tradicionalno. Okrepile so se stare in razvile nove kamnoseške delavnice, ki so imele polne roke dela. V širši okolici naselja Žiri sta po ustnem izročilu več vratnih okvirjev iz hotaveljskega apnenca med letoma 1880 in 1905 izdelala kamnoseka Jakob in Peter Kokelj iz Novakov nad Cerknim. Poleg domačinov so kamnite stavbne člene izdelovali tudi kamnoseki od drugod. Anton Ramovš je zapisal, da v Hotavljah, nahajališču izjemno dragocenega in kakovostnega apnenca, pred prvo svetovno vojno ni bilo domačinov, ki bi se ukvarjali s kamnoseško dejavnostjo. To kaže na to, da so mojstri, ki so do tedaj izdelali številne portale, ki krasijo hiše v škofjeloško-cerkljanski kulturni krajini, prišli od drugod. (Ramovš, 1995) Poleg različno kamnoseško okrašenih vratnih okvirjev z ravno ali ločno preklado (slika 4) so hiše krasili tudi kamniti okenski okvirji. V večjem številu so se uveljavili konec sedemnajstega stoletja skupaj s kovanimi mrežami. Te so bile kot fizična zaščita doma sprva v preprostih, kasneje pa v umetnostno izpeljanih izvedbah. Raziskovalci umetniško oblikovane mreže umeščajo v osemnajsto in devetnajsto stoletje. »Takšne mreže so pogosto opremljene z dodatnimi okrasnimi prvimi listnih, volutastih, srčastih in valovitih oblik; železne palice so večkrat svedrasto vite.« (Makarovič, 1981: 42) Lep ohranjen primerek iz tega časa je kovana mreža na oknu stanovanjske hiše v Suhi pri Škofji Loki (slika 5).

Poleg preprosto oblikovanih kamnitih okenskih okvirjev so v nekatere hiše vgrajeni tudi okenski okvirji s profilirano nadokensko in podokensko polico. Oblikovani so bili po vzoru okvirja, ki so si ga zamislili v Kocijančičevi delavnici v Črnicu; ta je s svojimi izdelki iz zelenega tufa, ki so ga tedaj lomili v kamnolomu pri naselju Peračica, zalagala velik del Gorenjske (slika 6).

K slikanemu in kamnitemu krašenju stavbnega ovoja je treba dodati še okras v ometu. Z njim so poudarjeni vogali stavb, strešni venci, okenske in vrtno odprtine tam, kjer le-te niso bile okrašene s kamnitimi okvirji. Okras v ometu je bil različen, od preprostih trakastih obrob do spletov različnih reliefno oblikovanih motivov.

K značilnemu likovnemu videzu tradicionalno razvite arhitekture, ki je še pred pol stoletja prevladovala v prostoru žirovske krajine, so poleg mogočnega stavbnega volumna, velike strme strehe in umetnostno oblikovanih stavbnih členov in okrasnih poudarkov v barvi in ometu prispevala tudi lepa razmerja, v katerih so bili posamezni stavbni deli sestavljeni v harmonično celoto. »Lepota hiše temelji na kompoziciji, ki posamezne stavbne dele in skozi čas spreminjajoče likovne dodatke sestavlja v harmonično celoto z upoštevanjem simetrije, ritma in drugih skladnih

razmerij oziroma proporcev, ki izhajajo iz narave, človeka ter človeku prilagojenih mer in razmerij (simetrija, ritem, zlati rez).« (Deu, 2004: 143)

Stara hiša v sestavi Šinkovčeve domačije

Šinkovčevo domačijo v jedru naselja Ledinica sestavljajo trije veliki objekti: vzporedno postavljena in na vaško komunikacijo s čelno fasado usmerjena stara stanovanjska hiša in gospodarsko poslopje ter nova stanovanjska hiša izza obeh. Iz raziskovalnega vira – franciscejskega katastra – je razvidno, da sta leta 1825 na posesti kmečki dom sestavljala stanovanjska hiša in gospodarsko poslopje v današnji tlorisni obliki (slika 7). Sodobnemu bivanju prilagojena stanovanjska hiša se je obstoječi arhitekturi pridružila v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Njen videz razkriva, da je bila zgrajena po načrtih za gradnjo enodružinskih hiš, ki so bili

Slika 7. Ledinica na mapi franciscejskega katastra iz leta 1825. / Vir: Arhiv Republike Slovenije, AS 176 – franciscejski kataster za Kranjsko, A89, k. o. Ledinica). Objekta kmetije Šinkovec ležita na stavbni parceli št. 5: hiša (zgoraj) in hlev.

izdelani brez upoštevanja naravnih danosti in kulturnih posebnosti prostora, ožjega – naselja Ledinica – in širšega – škofjeloška krajina.

S postavitvijo novega doma je stara stanovanjska stavba izgubila svojo izvirno uporabnost. Zapuščenost se je zavlekla v njeno tkivo, okna so mrtva in njena usoda ni znana. Kljub temu da so prav velike kmečke hiše posestnikov, označene tudi kot gruntarske hiše, ki so v škofjeloško-cerkljanski pokrajini nastale v sedemnajstem in osemnajstem stoletju, zaradi svoje trdnosti in velikosti prostorov primerne za sodobno bivanje.

Arhitekturne značilnosti

Zidana stanovanjska hiša, po domače Šinkovčeva, ima vse tipološke značilnosti arhitekture, ki jo strokovno imenujemo »škofjeloško-cerkljanska«. Mogočna kamnita in ometana enonadstropna stavba ima strmo dvokapno streho brez čopov, pokrito s sivim cementnim špičakom. Masivno kamnito zidovje debeline 60–120 cm predirajo številne majhne okenske odprtine. Prav obilica majhnih oken, »ki se jim čudimo zaradi števila, saj jih je ponekod na čelni strani tudi po pet in več« (Mušič, 1947: 36), je ena izmed identitetnih in še posebej določljivih značilnosti te hiše (sliki 8 in 9).

Okenske odprtine Šinkovčeve hiše, nekatere so v pritličju zaščitene z enostavno oblikovanimi kovinskimi mrežami, so po obliki kvadratne ali pa se kvadratu približujejo. Okenska odprtina se vidno približa kvadratu, kadar je razmerje širine proti višini okenske odprtine 1 : 1,11 do 1 : 1,25. Na čelni in vzdolžni fasadi, obe sta v prostoru naselja vidno izpostavljeni, so okenske odprtine v velikosti 76/78 cm in 76/76 cm urejene v navpičnice in nanizane v enakomernem ritmu. Okenske

Slika 8.

Slika 9.

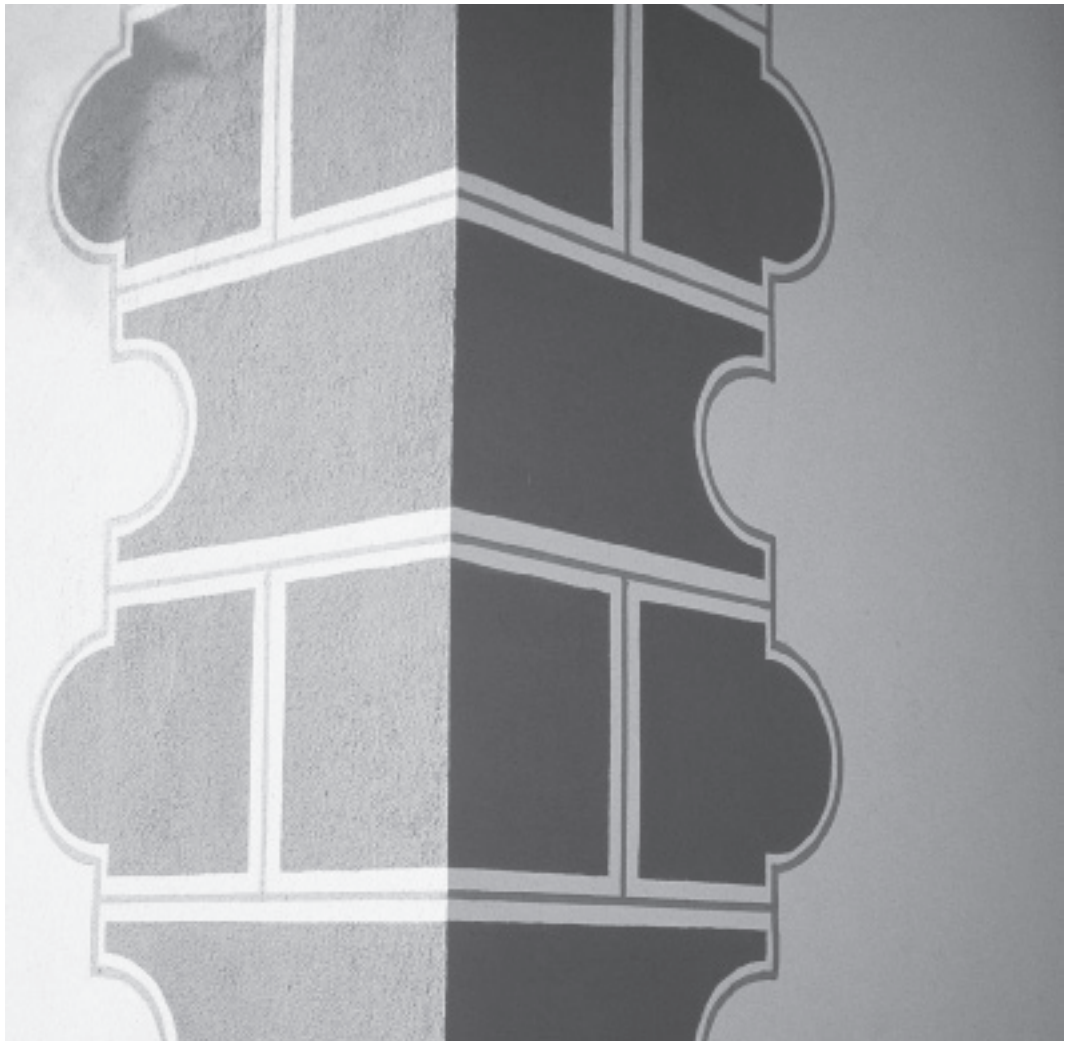

Slika 10.

Slike 8, 9 in 10. Pogleda na Šinkovčevo stanovanjsko hišo in likovna podrobnost – portal z lesenimi okvirji in okrašenimi vratnimi okvirji poudarja glavni vhod v njeno notranjost. / Vir: Gregor Matijec

odprtine so z nekaj izjemami, povezanimi z razvojem hiše, vidno poudarjene z zunanjim lesenim okenskim okvirjem, elementom okenske konstrukcije – dvojnega lesenega okenskega okvirja. Tudi glavni vhod v stavbo poudarja masiven lesen vratni okvir, sestavljen iz neokrašenih lesenih podbojev in preklade. Lesen vratni okvir dopolnjujejo dvokrilna vratna krila, izdelana iz debelih okvirjev in polnil. Polnila so okrašena z rombastim plastičnim motivom (slika 10).

Kamnite stene so zaščitene in izravnane z apnenim ometom. Omet je v notranjih prostorih obarvan z belo apneno barvo, zunaj pa je ometano ostenje polepšano z apneno barvo, ki so ji dodali naravni pigment – svetlorumen pigment okre (dobili so ga z mletjem mineralov limonita in hematita). Vse fasadne odprtine, stavbna vogala usmerjena na cestno komunikacijo, etažni in strešni venec pa so vidno poudarjeni s trakastimi obrobami v beli barvi. Posebnost v videzu Šinkovčeve stare hiše je bogat slikarski okras, šivan rob in okras okenskih odprtin, ki preseva skozi nanos bele barve na severozahodu stavbnega ovoja. Odstira postopen razvoj hiše, poslikani del je namreč od podobe, ki jo je hiša dobila v devetnajstem stoletju, veliko starejši (sliki 11 in 12).

Slika 11.

Rast arhitekture v času razkriva tudi njena notranjost, konstrukcija in razporeditev prostorov. Čeprav ima hiša notranjost »tradicionalno« razdeljeno na tri dele, zapletenost prehodov in različna debelina sten in obokanih kamnitih stropov priča o njenem postopnem razvoju. Členitev notranjosti je določena z nosilnimi zidovi, ki so debeli od 60 do 120 cm. Najdebelejši so zidovi prostorov za shranjevanje na severozahodu stavbe (nekdanja kašča), ki so tako v pritličju kot tudi v nadstropju banjasto obokani, druge stropne konstrukcije pa so lesene.

V osi stavbe je osrednji komunikacijski vozil, velika prehodna veža, delno oddeljena v kuhinjo. Veža povezuje zunanji vaški javni prostor z intimnim, zasebnim dvoriščem, ki ga na nasprotni stani omejuje veliko gospodarsko poslopje. Prav tako povezuje glavni bivalni prostor, veliko »hišo«, s kamro ob njej na eni njeni strani z dvema shrambama na njeni drugi strani. Z enoramnim stopniščem, umeščeni nasproti glavnih vrat, pa povezuje tudi pritličje z nadstropjem – tu so prostori, namenjeni spanju in shranjevanju – in naprej z velikim praznim podstrešjem nad njim – pomembno zaščito hiše pred različnimi, predvsem neugodnimi vremenskimi vplivi (slika 13).

Zgodovinski razvoj

Stropne konstrukcije, kamnite obočne in lesene, različna debelina kamnitih zidov, razlike v etažnih višinah, različne velikosti fasadnih odprtin – razlike v velikosti so očitne pri odprtinah, usmerjenih na dvorišče – in razkrite okrasne podrobnosti,

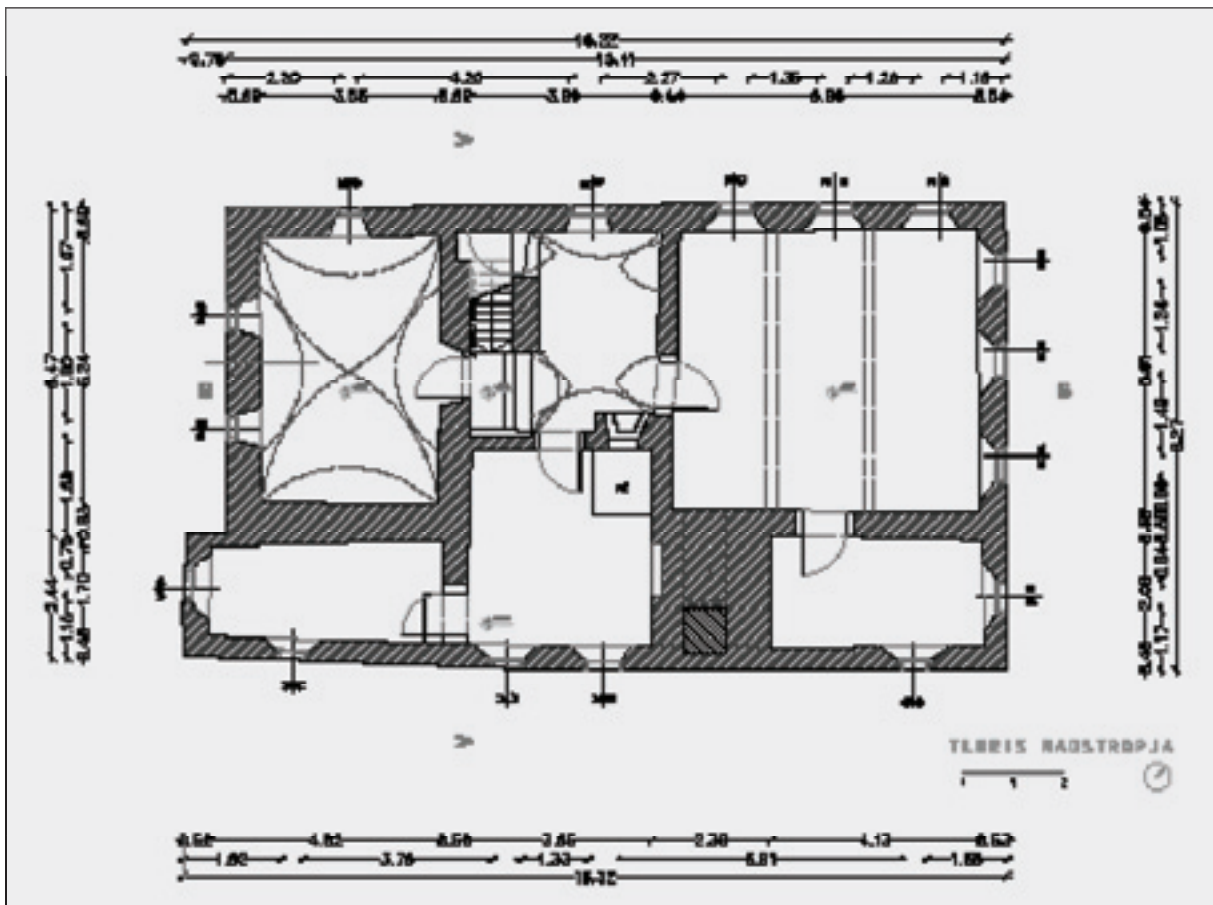

Sliki 11 in 12. Slikarski okras je eden od izpostavljenih nosilcev razpoznavnih značilnosti »škofjeloško-cerkljanske« arhitekture. Uveljavil se je v srednjem veku, višek pa je dosegel v sedemnajstem in osemnajstem stoletju, to je v času baročnega umetnostnega stila. / Vir: Avtoričin osebni arhiv

predvsem slikarski okras, kateremu je dodana tudi letnica 1688, kažejo, da gre za stavbo, ki se je neprekinjeno razvijala več stoletij. Nenehno preoblikovanje obstoječega, ki je sledilo razvoju kulture bivanja, splošna značilnost identitetnega stavbarstva slovenskega podeželja, je bila prekinjena v drugi polovici prejšnjega stoletja. Med vzroki so korenite družbene spremembe in skokovit, prehter napredek na vseh področjih človekovega ustvarjanja.

Védenje o arhitekturnem razvoju in arhitekturnih značilnostih v kulturni krajini škofjeloško-cerkljanskega hribovja, v kateri se je razvilo strnjeno vaško naselje Ledinica, kratko predstavljene arhitekturne značilnosti in podrobna raziskava z naslovom Knjiga hiš na Žirovskem: naselja, hiše in njihovi lastniki na ozemlju predjožefinske župnije Žiri pred letom 1900 avtorjev Petre Leben Seljak in Alojza Demšarja (2010) dajejo oporo zamisli o postopnem razvoju Šinkovčeve hiše (slika 14). Za utrditev in dokaz zamišljenega – aproksimativnega razvoja so namreč potrebne bolj podrobne in bolj temeljite analize arhitekturne tvorbe.

Posest s prvimi objekti, prilagojena oblikovanemu kmečkemu načinu življenja in dela, sega v konec trinajstega stoletja. Prvič je stavba na današnji lokaciji, tedaj je bila posest v lasti Tomaža Strela, omenjena v leta 1510 izdelanem popisu kmetij žirovskega urada loškega gospodstva. Na osnovi naslonitve na nekatere podrobne raziskave razvoja stavb v širšem prostoru alpskih in predalpskih krajin

Slika 13. Posnetek obstoječega stanja: toris pritličja in nadstropja ter prečni in vzdolžni prerez. / Vir: Avguštin in drugi, 2012: Seminarska naloga pri predmetu Prenova in konservatorstvo. Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.

predvidevamo, da je bila v tem času kmečka stanovanjska stavba najmanj dvocelična (»hiša« in veža) in glede na premožnega lastnika najverjetneje zidana. Čeprav je ob naselitvi naših prednikov v naseljih prevladovalo leseno stavbarstvo, materialni viri potrjujejo, da je bilo v šestnajstem stoletju že precej v celoti ali deloma zidanih hiš, ki so bile v sestavi domačij premožnih kmetov – posestnikov ali »gruntarjev«.

Ker vse do že omenjenega franciscejskega katastra iz leta 1825, v katerem je hiša že imela današnjo tlorisno velikost (slika 7), o podobi grajenih struktur na posesti ni podatkov, sklepamo, da so posestniki najkasneje v sedemnajstem stoletju tik ob manjši zidani stanovanjski hiši postavili za varno in trajno shranjevanje pridelkov in pomembnih dokumentov samostojno stoječo enonadstropno kaščo, mogočno in baročno okrašeno. V sedemnajstem stoletju je imel tedanji gospodar Martin Šinkovec v hlevu petnajst govedi in dvajset ovac. Šinkovčev rod je na posesti gospodaril od leta 1560 do leta 1790, nasledili so ga Bogataji, njihov rod vodi kmetijo tudi zdaj (Leben Seljak, Demšar, 2010).

Kljub temu da je bila v času združitve oblikovana nova lepa celota, so v njeni arhitekturi dobro vidni stara kašča in posamezni, komaj opazni okruški stare stanovanjske hiše – na primer s kamnom uokvirjeno manjše pritlično okno ob glavnem vhodu in iz časa postavitve kašče (sedemnajsto stoletje) razkrit slikarski okras na srednjem vogalu hiše. Odprto pa ostaja vprašanje, ali se je združitev zgodila leta 1817, ko je bila vrezana okrasna letnica v lesen stropni tram zgornje »hiše« (slika 15), ali pa že pred tem. Razvoj hiše, združitev obeh objektov v vzdolžno stavbo, je bil zaključen z razširitvijo in pokritjem celote z novo strmo streho. Sedanjo leseno strešno konstrukcijo, tako sporoča na strešnem tramu odkrita letnica, so tesarji izdelali leta 1837. Tedaj je arhitektura dobila tudi likovno podobo, ki smo jo že opisali in je značilna za arhitekturo škofjeloških posestnikov – gruntarjev. Ti so svojo gospodarsko moč in pomen izrazili tudi z bivališči, ki so jih razvili in preoblikovali skladno z likovnimi merili, uveljavljenimi v arhitekturi bližnjih mest in trgov.

Slika 14. Skica predvidenega razvoja Šinkovčeve hiše v naselju Ledinica. / Vir: Avguštin in drugi, 2012: Seminarška naloga pri predmetu Prenova in konservatorstvo. Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.

Slika 15. Letnica, vrezana v nosilni tram lesene stropne konstrukcije v nadstropnem prostoru, zgornji »hiši«. / Vir: Avtoričin osebni arhiv

Vrednost Šinkovčeve stare hiše

Stoletja dolgo – Šinkovčeva hiša je bila prvič omenjena leta 1510, posest pa že dve stoletji prej, in sicer 1291 – so lastniki objekte na domačiji razvijali in jih ustvarjalno dopolnjevali tako, da je stara pripadnost prostoru in v hribovitem zahodnem delu slovenskega predalpskega sveta oblikovani kulturi bivanja ostala ohranjena. Zaradi značilne podobe, ki pripada kulturni krajini škofjeloško-cerkljanskega hribovja, ima hiša veliko kulturno vrednost.

Stavba ima zaradi domišljene umestitve v prostor naselja in prilagoditve razgibanemu zemljišču veliko prostorsko vrednost.

Zaradi lepe podobe, ki zrcali notranjo uporabnost in pritegne poglede s svojo veliko in svetlo fasado, ki jo likovno zaznamujejo nizi majhnih fasadnih odprtin in jo robu razmeroma strma in velika streha, je stavbi dodana tudi arhitekturna vrednost.

Ker je postopno razvita arhitektura zelo stara, pripoveduje o preteklosti in je pravi muzej časa. Njena vrednost je tudi zgodovinska.

Ker nas pouči o bivanju in kmečkem načinu življenja in dela, ima tudi etnološko vrednost.

In ker je kljub dokaj asketskemu videzu v posamezne stavbne člene vpet umetnostni okras – kot dosežek ljudskega genija v času izdelave stavbnega člena ali okrasnega elementa, ima tudi umetnostnozgodovinsko vrednost.

K naštetim najbolj pomembnim vrednostim dodajamo še nekaj čisto posebnih vrednosti, na katere želimo opozoriti lastnike te in še kakšne prazne hiše v tem okolju.

Videz Šinkovčeve hiše res ni spodbuden, omet odpada, tu in tam so v ostenju zaznane manjše razpoke (slika 16), zrak v notranjosti postaja vedno bolj zasičen z vlago, toda že nekoliko podrobnejši ogled stavbe razkrije, da prvi vtis vara. Hiša, v katero so vpeta bogata znanja preprostih ljudi, znanja, ki so se prenašala in brusila iz roda v rod, je še vedno lepa. Sestavlja vedno tanjšo plast na slovenskem podeželju še vedno nepresežene arhitekture, ki identitetno sooblikuje naš prostor in je temelj naše kulture. S kakovostnim popravilom stavbnega ovoja, z izdelavo novega apnena ometa, pobarvanega z izvornim barvnim tonom rumenookre in rekonstruiranim okrasjem v barvi, tudi sedaj z ometom prekritim starejšim okrasjem sten izvirne kašče, bi njena zbledela lepota ponovno zažarela.

Stavba je postavljena na izjemno lokaciji, tako da kljub slabemu prezračevanju in že več let brez rednega ogrevanja v njeni kamniti, še vedno častitljivo močni in trdni konstrukciji ni videti preveč vlage. To pomeni, da je njena prenova, gledana z vidika trdnosti in zdravja nosilne konstrukcije, upravičena. Dela, povezana z dodatno utrditvijo kamnitih zidov in potrebno dodano zaščito proti talni vlagi, bodo kar najbolj omejena. Najverjetneje bo potrebna povezava obodnih zidov in stropnih konstrukcij v enovit trden sistem zaradi sodobnih zahtev potresne varnosti. Ali bo poleg izdelave novih vlagoodbojnih ometov zidovje v pritličju hiše treba še dodatno zaščititi proti talni vlagi z izdelavo drenaže in vertikalne hidroizolacije, bo pokazal podrobnejši pregled, povezan z začetkom sanacijskih del. Tudi leseni deli stavbe so malo poškodovani, odlično je ohranjena strešna konstrukcija, leseni stropi in tlaki, kar kaže na nekdanjo skrbno izbiro in pripravo lesa za gradnjo ter skozi čas obrušeno in domišljeno vgradnjo. Zob časa je najmočnejše načel stavbno pohištvo, za odločitev o popravilu ali izdelavi novega bo tako kot za izdelavo drenaže in vertikalne hidroizolacije potreben podrobnejši pregled z oceno poškodb.

Slika 16. Prikaz vidnih poškodb na stavbnem oboju Šinkovčeve hiše. / Vir: Avguštin in drugi, 2012: Seminarska naloga pri predmetu Prenova in konservatorstvo. Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.

Jasna in enostavna talna zasnova, velik volumen, omogoča izvrstno preureditev in prilagoditev notranjosti sodobnemu načinu življenja. Poleg tega bo bivanje v stari stavbi, ocenjeno z najsodobnejšimi merili zdravega bivanja, ugodno. Stavba je namreč izdelana iz naravnih gradiv, lesa, kamna, apna in peska, ki v nasprotju s številnimi sodobnimi materiali in gradbenimi izdelki ne ogrožajo zdravja.

Zaradi некоč domišljene postavitve v prostor, pravilne notranje razporeditve in usmerjenosti prostorov – bivalni prostori so umeščeni v najbolj osončen del hiše – debelih zidov in za osvetlitev najprimerneje velikih oken (steklena površina ne more nadomestiti masivne stene in je velik potrošnik energije) je stavba tudi energetska racionalna. To pomeni, da potrebujemo za vzpostavitev pravilne klime v njenih prostorih kar najmanj dodane energije. Svetloba, ki v prostor prehaja skozi majhna okna in je ni v izobilju, se v notranjosti spremeni v dragocen dar, in ker je v prostorih ni preveč, se okrepi tudi blagodejen občutek intimnosti in tišine.

Poleg opisanega bo imela prenovljena in v notranjosti sodobno urejena Šinkovčeva hiša za prebivalce, za rod, ki tu že stoletja biva, tudi neprecenljivo vrednost spomina. Raziskovalci ugotavljajo, da je ta za dosego res kakovostnega, zadovoljnega in zdravega bivanja, povezovanja s preteklostjo izjemno pomembna, saj poleg vida nagovarja tudi druge čute. »Površina starega predmeta, zglajena do popolnosti z obrtnikovim orodjem in z marljivimi rokami njegovih uporabnikov, zmami božajočo roko. Prijetno je prijeto za kljuko, ki se blešči od tisoč rok, ki so vstopile pred nami skozi vrata; jasni blesk dolgoletne rabe se je spremenil v podobo dobrodošlice in gostoljubja. Dotik kljuke na vratih je stisk roke stavbe. Taktilni čut nas poveže s časom in tradicijo: z dotikom podamo roko neštetim rodovom« (Pallasmaa, 2007: 98) in udejanjimo trajanje.

V opazovanju novogradenj in nič kaj strokovnih prenov identitetnih stavb, ki vsak dan vznikajo tudi po tem zaprtem in odmaknjenem hribovju, si želimo in upamo, da se bo Šinkovčeva hiša ohranila potomcem. Da bo v vsej svoji funkcionalni preprostosti in jasnosti likovnega jezika postala vzor za oblikovanje novemu. »Slog izvira iz ljudstva. Samoumevno je, da ljubimo svojo domovino. Nobena mednarodna resnična kultura ni mogoča«, je pred stoletjem učil nemški arhitekt Heinrich Tessenow.

Literatura in viri

- Avguštin Bea, Barič Tjaša, Britovšek Birna, Glavač Špela, Istenič Kim, Matijec Gregor. 2012: Šinkovčeva hiša na Ledinici. Seminarska naloga pri predmetu Prenova in konservatorstvo, mentorica dr. Živa Deu. Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
- Baš, Angelos. 1980: Slovensko ljudsko izročilo. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Cevc, Emilijan. 1966: Slovenska umetnost. Prešernova družba, Ljubljana.
- Deu, Živa. 2001: Stavbarstvo slovenskega podeželja. ČZD Kmečki glas, Ljubljana.
- Deu, Živa. 2002: Obnova stanovanjskih stavb na slovenskem podeželju. ČZD Kmečki glas, Ljubljana.
- Fister, Peter. 1993: Arhitekturne krajine in regije. Ministrstvo za okolje in prostor, Urad za prostorsko planiranje, Ljubljana.
- Fister, Peter. 1993: Glosar arhitekturne tipologije. Ministrstvo za okolje in prostor, Urad za prostorsko planiranje, Ljubljana.
- Karlovshek, Jože. 1937: Slovenski ornament, ljudski in obrtniški izdelki. Udruženje diplomiranih tehnikov, Ljubljana.
- Karlovshek, Jože. 1939: Slovenski domovi. Kleinmayr & Bamberg, Ljubljana.
- Kavčič, Mateja. 2001: Ometi in fasadno okrasje. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.
- Leben Seljak, Petra, Demšar, Alojz. 2010: Knjiga hiš na Žirovskem: naselja, hiše in njihovi lastniki na ozemlju predjožefinske župnije Žiri pred letom 1900. Pegaz International, Žiri. Str. 228–232.
- Makarovič, Gorazd. 1981: Slovenska ljudska umetnost, zgodovina likovne umetnosti na kmetijah. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Melik, Anton. 1936: Slovenija. Geografski opis. I. splošni del. Slovenska matica, Ljubljana.

Slike iz notranjosti Šinkovčeve hiše.

- Mušič, Marjan. 1963: Arhitektura in čas. Založba Obzorja, Maribor.
Mušič, Marjan. 1947: Obnova slovenske vasi. Družba sv. Mohorja, Celje.
Pallasmaa, Juhani. 2007: Oči kože. Arhitektura in čuti. Studia humanitatis, Ljubljana.
Ramovš, Anton. 1995: Hotaveljčan skozi čas. Marmor, Hotavlje.
Sedej, Ivan. 1985: Ljudska umetnost na Slovenskem. Mladinska knjiga, Ljubljana.
Stele, France. 1966: Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih. Mladinska knjiga, Ljubljana.
Vurnik, Stanko. Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp. Etnolog IV. 1., Ljubljana 1930.

Pripis urednika: Dr. Živa Deu se je udeležila tudi srečanja v Šinkovčevi hiši na Ledinici (v okviru DEKD 2013, v soboto, 28. 9., ob 17. uri) in zbranim pred hišo na kratko povedala, kar je natančneje predstavljeno v tem besedilu. Za srečanje in za ta članek se zahvaljujemo tako njej kot dr. Lojzetu Demšarju, ki je srečanje pripravil in dal spodbudo tudi za nastanek tega zapisa. Predvsem pa upamo, da se bo v naslednjih letih našla možnost za rešitev te dragocene hiše.

ŽIROVSKO PRIČEVANJE O DAVNI KATASTROFI

Tea Kolar-Jurkovšek in Bogdan Jurkovšek

Sledi velikega izumiranja pred 252 milijoni let
pri Žireh

Ozemlje občine Žiri v geotektonskem smislu pripada severozahodnemu delu Zunanjih Dinaridov in je zgrajeno pretežno iz kamnin starega in srednjega zemeljskega veka (paleozoika in mezozoika). Danes je celotno ozemlje geološko

Pogled na kmetijo Lukač blizu mejnih plasti med starim in srednjim zemeljskim vekom.

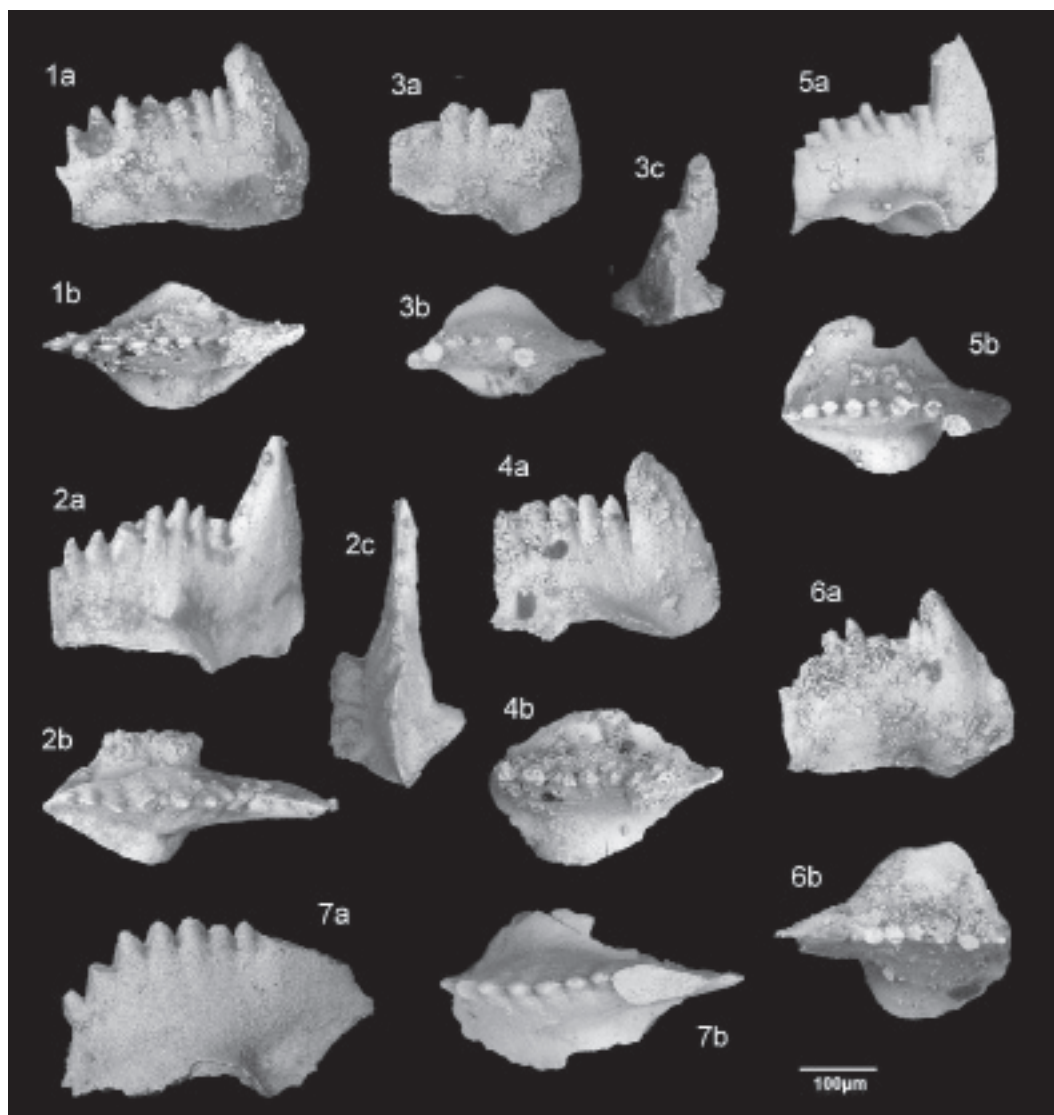

Pogled na del odkopanih apnenčevih plasti nad kmetijo Lukač, ki so nastale v morju pred 252 milijoni let v času med starim in srednjim zemeljskim vekom.

dobro raziskano in se ponaša z nekaterimi geološkimi pojavi, ki spadajo med dragocene pomnike naše naravne dediščine. Najpomembnejše so plasti karbonatnih kamnin pri kmetiji Lukač severozahodno od Žirov v zgornjem delu Jarčje Doline. To je doslej edini profil v Zunanjih Dinaridih, v katerem je bila po mednarodnih kriterijih določena meja med starim in srednjim zemeljskim vekom, t. i. permsko-triasna meja. Raziskave geološke meje v profilu Lukač so pomembne tako v lokalnem kot v širšem regionalnem smislu in pomenijo sestavni del svetovno usmerjenih raziskav plasti, v katerih je ohranjen zapis o enem največjih izumiranj v zemeljski zgodovini.

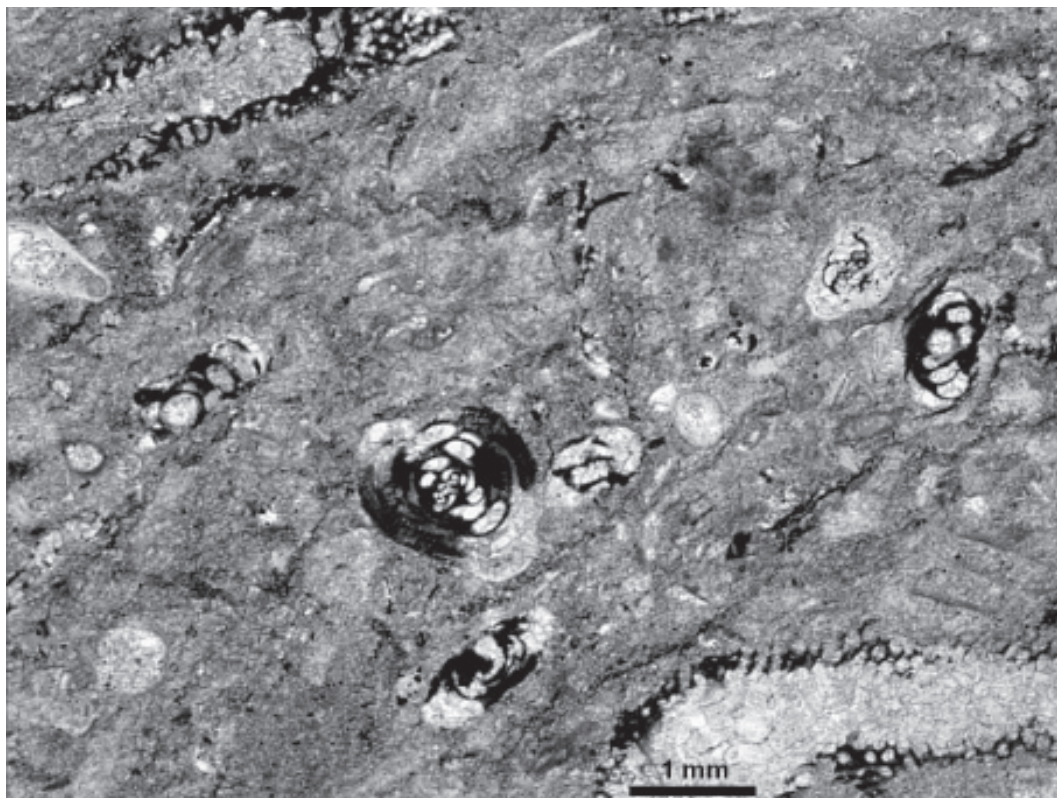
Mejo med starim in srednjim zemeljskim vekom pred okoli 250 milijoni let označuje eno največjih izumiranj v zadnjih 550 milijonih let zemeljske zgodovine. Tedaj je po nekaterih podatkih izginilo 96 % vseh morskih vrst organizmov in 70 % vrst kopenskih vretenčarjev. Tedanji dogodki so bili za življenje na Zemlji pogubnejši od izumiranja ob koncu srednjega zemeljskega veka pred 65 milijoni let, ki sta ga povzročila padec meteorita in obsežna vulkanska aktivnost in je znano predvsem po izginotju dinosavrov.

Danes raziskovalci še vedno nimajo povsem enakega mnenja o tem, kaj vse se je dogajalo ob koncu starega zemeljskega veka, zlasti ne glede vseh vzorcev izumiranja in časovnega sovpadanja izumiranja v morju in na kopnem in glede nekaterih sprožilnih mehanizmov. Zagotovo je bila za svetovno živalstvo in rastlinstvo usodna izrazito povečana vulkanska dejavnost, vključno z enim največjih izbruhov bazaltne lave v zemeljski zgodovini na območju današnje Sibirije. V sedimentnih kamninah mejnega intervala med starim in srednjim zemeljskim vekom je bil ugotovljen nenaden kratak padec $\delta^{13}C$, ki ga danes raziskovalci v veliki meri povezujejo s

Konodonti so mikroskopsko majhni zobem podobni fosili, s pomočjo katerih je bila natančno določena meja med starim in srednjim zemeljskim vekom v profilu Lukač pri Žireh (Kolar-Jurkovšek et al., 2011a).

sprostitutvijo zamrznjenih plinskih hidratov na morskem dnu, seveda v tesni povezavi s posledicami sočasne vulkanske aktivnosti. Sproščeni metan je ozračje dodatno ogrel in še povečal učinek tople grede, kar je sprožilo še dodatne sprostitve zamrznjenih hidratov. Zaradi klimatskih sprememb je prišlo do spremembe oceanskih tokov in močno povečane aridnosti v notranjosti nadceline Pangee. Z najnovejšimi raziskavami so ugotovili, da je bila temperatura v začetku triasne dobe od 35 do 38 °C. Tedaj največji ocean Panthalasa, ki je obdajal nadcelino, je postal popolnoma stratificiran za skoraj 20 milijonov let. Na njegovem dnu se je zadrževala debela plast z organsko snovjo bogate vode. Sistem, ki so ga naravni mehanizmi dotlej še lahko uravnavali, se je povsem porušil. Zaradi časovnega sovpadanja različnih sprožilcev tega velikega izumiranja se je bistveno zmanjšala biodiverziteteta v srednjem zemeljskem veku za kar 25 milijonov let, evolucija pa je krenila v smeri sedanjosti.

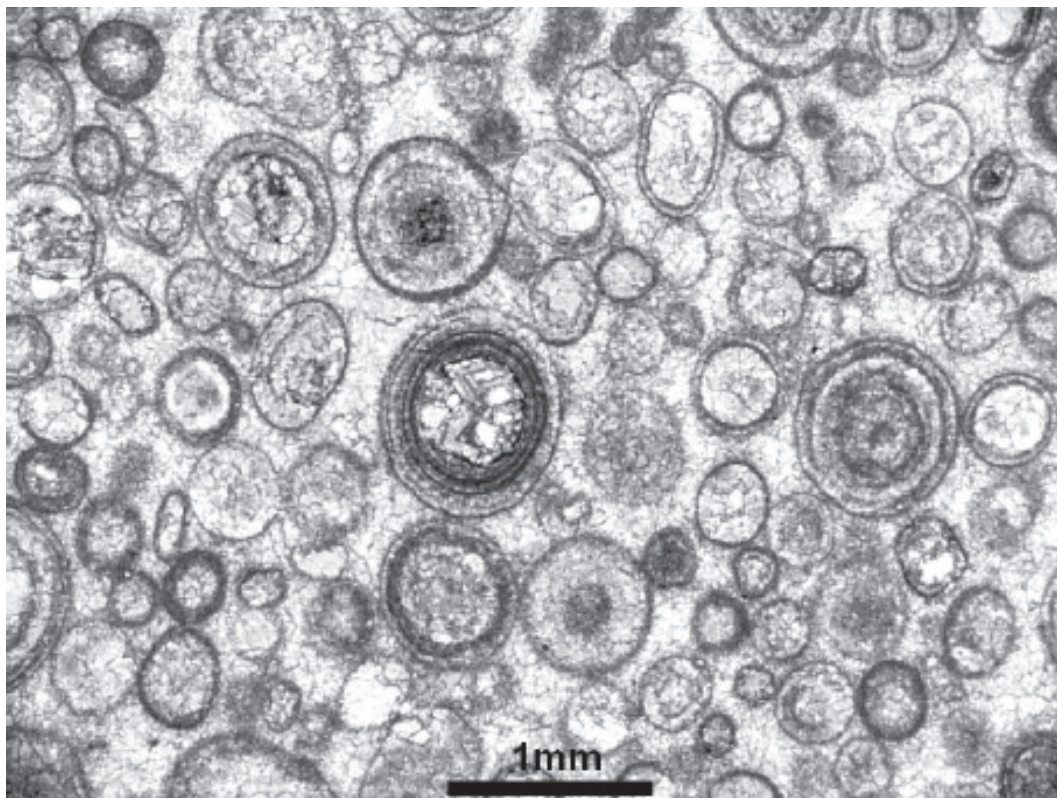
V črnem apnencu iz najmlajšega dela starega zemeljskega veka je vse polno mikrofosilov različnih morskih organizmov.

Če je ob koncu starega zemeljskega veka še obstajala bolj ali manj enotna nadcelina Pangea, je za srednji vek značilna njena delitev; ta se je začela z odpiranjem severnoatlantskega bazena, ki je razdvojil severne celine od južno ležeče Gondvane (Južna Amerika, Afrika, Avstralija, Antarktika in Indija). S tem je nastala približno ekvatorialno ležeča zasnova oceana Tetida. Kasneje je severni Atlantik začel deliti Severno Ameriko od Evrope, medtem ko se je od Gondvane najprej odcepila Indija, ob koncu srednjega zemeljskega in v začetku novega zemeljskega veka pa je Gondvana dokončno razpadla na današnje južne celine.

Z razpadanjem nadceline so bile v srednjem zemeljskem veku postopno pretrgane poti kopenskih živali, ki so lahko ob koncu starega zemeljskega veka še bolj ali manj nemoteno potovale med severno in južno poloblo.

Zaradi večjega obsega plitvih morij ob novonastalih celinah iz nekdanje nadceline Pangea so v srednjem zemeljskem veku poleg grebenotvornih organizmov doživeli ponovni razcvet zlasti mehkužci. Poleg množice novih oblik polžev in školjk se je prav kmalu močno povečalo število rodov in vrst glavonožcev, predvsem amonitov, ki so preživeli niz katastrof ob koncu perma. Poleg mehkužcev in rib so pomembno mesto v morju srednjega zemeljskega veka zasedali še plazilci, med katerimi je bilo nekaj pomembnih plenilskih skupin, kot so plezozavri, mozazavri, ihtiozavri, na kopnem pa so do konca srednjega zemeljskega veka zagospodarili dinozavri.

Ker so plasti v profilu Lukač nastajale v morskem okolju, so se dogajanja ne meji med starim in srednjim zemeljskim vekom v morskih karbonatnih kamninah izjemno lepo zapisala. V profilu s pomočjo fosilov opazamo bujno življenje ob koncu starega

Oolitni apnenec najstarejšega dela srednjega zemeljskega veka je nastajal v zelo plitvem morju.

zemeljskega veka, nato prazno obdobje in ponovni razcvet življenja v srednjem zemeljskem veku. V preparatih apnenčevih plasti, ki ležijo v mejnem intervalu med starim in novim zemeljskim vekom, smo našli štiri nove vrste mikrofossilov. Poimenovali smo jih po Žireh (*Multidiscus zhiriensis*), Dinaridih (*M. dinaridicus*), po profilu Lukač (*Globivalvulina lukachiensis*) in po Sloveniji (*Lingulonodosaria slovenica*).

Profil Lukač si nedvomno zasluži posebno obravnavo v okviru občine Žiri, saj je danes v svetu splošno znan zlasti med raziskovalci velikih izumiranj v geološki zgodovini, ki delujejo v okviru mednarodnega projekta Unesca IGCP 572 z naslovom *Recovery of ecosystems after the Permian-Triassic mass extinction*.

Večji del aktivnosti je bil opravljen v okviru programske skupine Regionalna geologija Slovenije na Geološkem zavodu Slovenije ob sodelovanju tujih raziskovalcev. Raziskave je finančno podprla Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Zaradi izjemne znanstvene vrednosti, lahke dostopnosti in možnosti predstavitve na terenu predstavlja pomemben del geološke dediščine širšega pomena. Izkušnje v tujini kažejo, da bi bile plasti v profilu Lukač ob pravilni promociji in poljudni predstavitvi zanimive ne le za šolajočo se mladino, od osnovnošolcev do študentov naravoslovnih fakultet, temveč tudi za širšo strokovno in laično publiko.

Objavljena dela

KOLAR-JURKOVŠEK, Tea, JURKOVŠEK, Bogdan, ALJINOVIĆ, Dunja. Conodont biostratigraphy and lithostratigraphy across the Permian-Triassic boundary at the Lukač section in western Slovenia. *Riv. ital. paleontol. stratigr.*, 2011a, vol. 117, no. 1, str. 115–133. [COBISS.SI-ID 1938005]

KOLAR-JURKOVŠEK, Tea, JURKOVŠEK, Bogdan, ALJINOVIĆ, Dunja, NESTELL, Galina P. Stratigraphy of Upper Permian and Lower Triassic strata of the Žiri area (Slovenia) = Stratigrafija zgornjepermskih in spodnjetriasnih plasti žirovskega ozemlja. *Geologija*. [Tiskana izd.], 2011b, knj. 54, št. 2, str. 193–204, doi: 10.5474/geologija.2011.015. [COBISS.SI-ID 1993813]

NESTELL, Galina P., KOLAR-JURKOVŠEK, Tea, JURKOVŠEK, Bogdan, ALJINOVIĆ, Dunja. Foraminifera from the Permian-Triassic transition in western Slovenia. *Micropaleontology*, 2011, vol. 57, no. 3, str. 197–222. [COBISS.SI-ID 1937237]

Zakonca Kristan, lastnika kmetije Lukač, sta se v letih raziskav spoprijateljila s številnimi raziskovalci. Od leve proti desni: prof. dr. Yukio Isozaki, zakonca Lojzka in Janez Kristan, dr. Tea Kolar-Jurkovšek.

POSKUS RAZLAGE IMENA ŽIRI

Petra Leben-Seljak

O izvoru krajevnega imena Žiri: ali s(m)o Žirovci res »bukovi«?

Današnje naselje Žiri, ki prekriva skoraj celo žirovsko kotlino, je nastalo leta 1982 z združitvijo štirih vasi (Dobračeva, Stara vas, Nova vas in Žiri). Včasih je ime Žiri nosila le ena vas, tista, ki je ležala na zahodnem robu kotline in je bila več stoletij sedež žirovske župnije ter upravno središče žirovskega urada loškega gospostva.¹

Med Žirovci je splošno sprejeta razlaga (da ne rečem dejstvo, ki mu ne gre oporekati), da ime Žiri korenini v besedi žir, pri čemer je z žirom mišljen bukov žir, plod bukve. Zaradi tega imamo v žirovskem grbu tri žire, pozimi visijo na cestnih svetilkah svetlobni žiri, v turističnem društvu pa lahko kupite žirovsko maskoto – »Žira«.

Ime našega kraja resnično izvira iz občnega imena »žir«, v tem se jezikoslovci strinjajo. Ni pa nujno, da se žir nanaša ravno na bukov plod. Pravzaprav je to le malo verjetno, saj je imela beseda žir v stoletjih več pomenov. Morda s(m)o Žirovci res »bukovi«, lahko bi bili pa tudi kaj drugega. Meni je prišla na misel možnost, da smo »hrastovi«. Za ostale razlage pa si ne morem lastiti zaslug, razen kot pobudnica za nastanek pričujoče razprave. Zato se najlepše zahvaljujem še trem sodelavcem, navedenim po abecedi: dr. Alojzu Demšarju (ki je našel že objavljeno, vendar nam neznano razlago o izvoru imena Žiri), zgodovinarju dr. Borisu Golcu (za prevod, ki me je obvaroval pred prenegljenimi zaključki) in jezikoslovcu dr. Marku Snoju (za dodatno razlago imena in nekaj popravkov).

Ime kraja je v pisnih virih prvič omenjeno leta 1291. Takrat so bile Žiri že »prestolnica« žirovskega urada loškega gospostva in so to ostale vse do njegove sekularizacije (podržavljenja) v letu 1803. V urbarjih loškega gospostva je ime vasi zapisano kot Syroch (1291, 1318) ali Seyrach (1501, 1584, 1630). V drugih virih dobimo med letoma 1307 in 1487 še naslednje različice: *Seyroch*, *Soyroch*, *villa*

¹ Loško gospostvo, ki je bilo sekularizirano (podržavljeno) leta 1803, je bilo ustanovljeno leta 973. Žirovsko ozemlje je bilo loškemu gospostvu darovano nekoliko kasneje, verjetno v začetku 11. stoletja. Upravno je spadalo v žirovski in hlevnovrški urad, glede na cerkveno ureditev pa prvotno v pražupnijo Stara Loka, ki so jo razdelili na štiri vikariate. Žirovski vikariat je v virih prvič omenjen leta 1384, status župnije je dobil pred letom 1500. Župnija je bila zelo velika in je po letu 1788 postopoma razpadla na štiri samostojne župnije: Žiri in Ledine (ozemlje žirovskega urada loškega gospostva) ter Vrh Svetih Treh Kraljev in Zavratec (ozemlje hlevnovrškega urada). Leben-Seljak, Demšar, *Knjiga hiš na Žirovskem*.

*Giroc, in Schiraco, in Siraco, Czaiyroch.*² Bolj slovensko pa že zvenita kasnejša zapisa *Usheriac* (1689) in *Suppan zu Serov od(er) Seÿrach* (1714).³

Domačini so pogovorno še v prejšnjem stoletju za kraj uporabljali edninsko obliko krajevnega imena, *Žir*. Tako je zapisano tudi v virih iz 19. stoletja, če je bilo seveda poleg uradnega nemškega imena *Sairach* uporabljeno tudi slovensko. *Žiri* so bile *Žir*, tako leta 1858⁴ kot tudi leta 1869 in 1880.⁵ Kot *Žiri* je kraj prvič omenjen v Statusu animarum župnije *Žiri* leta 1882, čeprav se je množinska oblika bržkone uporabljala že prej. Tako sklepamo po sklanjatvi in pridevnikih, saj Lenček leta 1858 uporablja »v *Žiri*, do *Žirov*, proti *Žirem*, *Žirovska fara*, *Žirovski svet*«, po drugi strani pa tudi »*Žirski breg*, *Žirski grič*«, in sicer za današnji *Žirk*, ki se dviga nad starimi *Žirmi*. Istega leta Bleiweiss omenja krajevno tablo z napisom »*Žir*«, čeprav podobno kot Lenček sklanja »v *Žireh*, do *Žirov*« in ne »v *Žiru*, do *Žira*«. Možno bi bilo, da je množinska oblika *Žiri* novejšega izvora, saj leta 1855 Levičnik za vas striktno uporablja edninsko obliko: »farna vas *Žir*, v *Žiru*, za *Žirom*, od *Žira*«. Leta 1937 pa za občino in kraj že dobimo »uradno« ime *Žiri*,⁶ čeprav so pravili, da gredo »v *Žire*«.⁷

Vse razlage o izvoru krajevnega imena *Žiri*, ki jih bomo v nadaljevanju podrobneje obravnavali, so v skladu z jezikoslovnimi zakonitostmi⁸ in geografskimi danostmi. Katera je prava (če sploh kakšna), žal ne bomo nikoli izvedeli, z zgodovinskega vidika pa se zdita najbolj verjetni tretja in četrta /razloženi v nadaljevanju, op. ur./. Ker krajevno ime izvira iz staroslovanske besede, so kraju nedvomno dali ime Slovani. Ti so na območje današnje Slovenije prišli že v 6. stoletju, bolj množično pa v 7. stoletju. Če je kakšen zašel tudi v žirovsko kotlino, bi ime vasi lahko nastalo že takrat, verjetno v pomenu »*Žir* in njegovi ljudje«. Če pa drži predpostavka, da je bilo žirovsko ozemlje vse do sistematične srednjeveške kolonizacije skorajda neposeljeno, potem je krajevno ime *Žiri* v domnevnem pomenu »krmišče« nastalo šele po pripojitvi žirovskega ozemlja že obstoječemu loškemu gospostvu freisinških škofov v 11. ali 12. stoletju.

1. Bukove *Žiri*

Najprej si pogledjmo splošno sprejeto in najbolj znano razlago, da so *Žiri* dobile ime po bukovem plodu, in sicer zato, ker so bili nekdam v *Žireh* obsežni bukovci gozdovi, v katerih so pasli prašiče.⁹ Da so *Žiri* dobile ime po bukovem žiru, je menil tudi France Planina, ki pa svoje trditve ni utemeljil.¹⁰ Domnevamo, da se je pri razlagi imena naslonil na mnenje jezikoslovcev.¹¹ Vendar pa moramo vedeti, da

² Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije*, knjiga II, str. 773.

³ Leben-Seljak in Demšar, *Knjiga hiš na Žirovskem*, str. 399–400.

⁴ Napis na krajevni tabli, *Šir*: Bleiweiss, Iz Ljubljane do Žirov.

⁵ *Steuer-gemeinde Sairach slovenisch Žir* (Reambulančni kataster za Kranjsko, 1869). *Sairach, Žir* (Obširen imenik krajev na Kranjskem, 1880).

⁶ *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 407–408.

⁷ Pirnat, Pri Ivanu Tavčarju na Visokem. Sklanjatev »v *Žire*« uporablja v svojem dnevniku tudi nadškof Jeglič (informacija Mihe Nagliča).

⁸ Razen ene jezikoslovnega preizkusa namreč ne vzdrži »močvirna«, glej razlago št. 5.

⁹ Krajevno ime *Žiri* navezujemo na občno ime *žir*, ki pomeni bukov plod. Tudi ljudsko izročilo o izvoru imena se ne oddaljuje od tega (Bokal, O imenih krajev, str. 143). Ljudsko izročilo verjetno ni staro, ker med zbranimi folklornimi pripovedmi ni nobene, ki bi se nanašala na razlago imena *Žiri* (Stanonik, *Nekoč je bilo jezero*).

¹⁰ Planina, O imenih krajev, str. 214.

¹¹ Mnenje, da *Žiri* koreninijo v bukovem žiru, sta zagovarjala tudi Miklošič in Bezlaj (Snoj, *Etimološki slovar*, geslo *Žiri*). Bezlaj v svoji publikaciji *Slovenska vodna imena*, ki je izšla v letih 1956–1961, Miklošič pa v

beseda žir v starih časih ni pomenila samo bukovega žira. Z njo so še pred sto leti označevali tudi hrastov žir, ki mu danes pravimo želod.¹² To pa nas že privede do naslednje razlage.

2. Hrastove Žiri

V žirovskih gozdovih so res pasli prašiče (glej razlago št. 3), nikjer pa ne piše, v kakšnih, bukovih ali hrastovih. Prvi nam znani vir, ki omenja vrste gozdov, je urbar loškega gospostva iz leta 1630. V prevodu ga je objavil Franc Kos, ki pravi takole: *Gozdovi po žirovski županiji. V gozdu, kateri se zove Ideršček (»Iderhhikh«), nahaja se bukov les. V gozdu, Žirovski Vrh imenovanem, je smrekovje in jelovje, a tudi bukove, katero so pa oglarji in rovtarji večinoma posekali. Nad Dobračevo je hrastov gozdič. Kadar dozori želod in se prične svinjska paša, morajo tujci plačevati tako zvani »Aaszrecht«, domačini pa dajejo (svinjska) pleča.*¹³ Iz povedanega dobimo vtis, da so prašiče pasli v hrastovih gozdovih. Kar bi bilo tudi razumljivo, saj se prašiči bolje rede od želoda kot pa od drobnega bukovega žira. Poleg tega tudi močvirna žirovska kotlina kot rastišče bolj ustreza hrastu (dobu) kot bukvi.¹⁴ Tisti, leta 1630 omenjeni, hrastov gozdič nad Dobračevo se je nahajal na območju Nove vasi. Nanj še spominja ledinsko ime Pod hrastjem, ki je izpričano v letih 1754 in 1785 kot ime njiv.¹⁵ Njive so namreč v terezijanskem in jožefinskem katastru poimenovali z izrazi, ki opisujejo njihovo lokacijo. Na območju Nove vasi najdemo naslednja imena: pri hiši, pod vrtom, pri Jezerih, pod Hrastjem in pri Mali Račevi. Mala Račeva se je imenoval potok, ki teče po Plastuhovi grapi,¹⁶ Hrastje pa se je nahajalo v bližini Žigona, Moreta in Primca.¹⁷ Po tem hrastovem gozdu, ki je pred nastankom kajž v 16. stoletju še prekrival območje celotne kasnejše Nove vasi, je domnevno dobil priimek Blaž Dobenec, prvi znani lastnik kajže Nova vas št. 20, Krek.¹⁸ Hrastov gozd pa je prekrival tudi osrednji del žirovske kotline, o čemer priča

prispevku, objavljenem leta 1927. Bezlaja v virih navaja tudi France Planina, vendar ne v zvezi z Žirmi.

12 Bokal, O imenih krajev, str. 143.

13 Kos, *Loško gospostvo*, prepisano iz ponatisa v *Žirovskem občasniku*, str. 149.

14 Dob dobro uspeva na večkrat poplavljenih tleh z visoko podtalnico. Bukev pa ima rajši sveža in globoka humozna tla, bogata s kalcijem, zbita tla ji ne ustrezajo. Brus, *Drevesne vrste*, str. 126, 128.

15 Območje Nove vasi, Račeve in dela Žirov je bilo okoli leta 1785, ko je nastal jožefinski kataster, vključeno v katastrsko občino Nova vas (*Gemeinde Nova vas*). Ta je bila razdeljena na več »okrožij« (*Ried*) in eno od njih je nosilo ime Pod Hrastjem (*Ried VII Pod Hrastiem*). Tam so imele njive tiste hiše Nove vasi, ki stojijo ob izteku Plastuhove grape v žirovsko kotlino. Na posestnih listih so njive oštevilčene in poimenovane (v oklepajih navajamo imena njiv). Hišne številke so iz jožefinskega katastra, za lažjo orientacijo pa smo dodali še hišno ime. V »okrožju« Pod Hrastjem so imele njive naslednje hiše: Nova vas št. 11, Javornik (*Per mal Ratschou, Proth schonze per mal ratschou, Ratschova tamala Niva*); Nova vas št. 15, Mole (*Pod Vodo na Prod*), Nova vas št. 16, Bešter (*Stara Niva, Nova Niva, Pod vertam*), Nova vas št. 17, Žegon (*Pod Hrastiem, Na Lechach*), Nova vas št. 18 (*U Jeserech*), Nova vas št. 19, More (*Pod Hrastiem, Per Jeserech*), Nova vas št. 20, Krek (*Na gunem Krai na Brod*) in Nova vas št. 21, Primc (*Pod Hrastiem, U Niv per bisch*).

16 Ime Mala Račeva je vpisano na vojaškem zemljevidu (Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*), ki je nastal v istem času kot jožefinski kataster.

17 Njive, imenovane Pod hrastjem, so imele leta 1785 tri hiše, Nova vas 17, 19 in 21. Prav tako tudi leta 1754, ko je uporabljena oznaka *v: hrastie* ali pa *v: Hrastio* (Terezijanski kataster, rustikalne napovedi, dorf Radeshou št. 3, 5 in 6).

18 Blaž Dobenec (Blaß Dobenitz) je omenjen v urbarju iz leta 1560 kot lastnik kajže, ki je kasneje dobila hišno številko Nova vas št. 20, Krek. Lastnik je bil do leta 1604, ko je umrl, njegov naslednik Primož Dobenec pa je svojo kajžo v Novi vasi zamenjal za rovt v Račevi. Tam dobimo nato priimek Dobenec vse do leta 1754, kmetija pa je še danes znana pod hišnim imenom Debenc. Pred letom 1560 priimka na Žirovskem ni bilo, pa tudi v loškem gospostvu ne. Leta 1754 pa je bil prisoten samo v Žireh pri Debencu in pri eni kmetiji poljanskega urada (kasnejši Žirovski Vrh sv. Urbana št. 12, Javorč), kamor pa je prišel šele po letu 1660, verjetno z našega konca.

ledinsko ime Dobrave, zabeleženo leta 1754 kot lokacija njiv¹⁹ ter leta 1785 kot ime okrožja v dveh katastrskih občinah.²⁰ Te Dobrave so se nahajale v vaseh Dobračeva in Stara vas, v smeri proti Sori.

Zaradi zgoraj naštetih ugotovitev sem svojim bližnjim začela z navdušenjem razlagati, da imamo Žirovci v grbu napačen simbol in da bi morali žire nadomestiti z želodi. Ko pa je Miha Naglič rekel, da naj o tem tudi kaj napišem, sem se za vsak primer odločila preveriti, ali primarni vir, to je urbar loškega gospostva iz leta 1630, poleg hrastovega gozda v resnici izrecno omenja tudi želod. Ker je stare zapise težko brati in še težje razumeti, sem za prevod zaprosila zgodovinarja dr. Borisa Golca. Nakar se je izkazalo, da želoda, ki ga omenja Kos v svojem prevodu, v tekstu ni. Originalni zapis se glasi takole: »Vnd wann Aaß oder Pueches ist, das man die Rdo /= Reverendo / Schwein darein einstellt, so muessen die Frembden das Aaßrecht Zallen, die Anheimischen /= Einheimschen/ aber geben die Schultern«. To je dr. Golec prevedel kot: »Ko je torej zrel žir in v gozdove ženejo (oprostite izrazu) svinje, plačajo tuji podložniki žirnino, domači pa dajejo pleča.« Bila sem še malo sitna in hotela izvedeti, ali se iz teksta da razbrati, ali je z žirom (Aaß) mišljen bukov žir ali pa morda hrastov žir, ter od dr. Borisa Golca prejela naslednje pojasnilo: »Aaß oder Puech sta po mojem sinonima. Reči hočejo: ko je zrel žir ali bukev, torej bukov žir. Zgolj zato, da bi se izognili dvoumnostim. Hrasta ne vidim nikjer, morda pa se vendarle kje skriva. Toda, ali ga ne bi izrecno omenili? Pričakoval bi Aaß VND Puech, ne pa ODER.«

Toliko o tem, kako je meni ljuba razlaga neslavno propadla, saj je bil z žirom, pravilneje krmo,²¹ leta 1630 po vsej verjetnosti res mišljen bukov žir, ne pa želod. Kar pa bi bilo lahko posledica dejstva, da hrastovih gozdov takrat ni bilo več, ker so jih že posekali zaradi nastanka kajž. Ne glede na to, ali gre za bukov ali hrastov žir, pa sta oba pomena besede žir drugotna in v času nastanka krajevnega imena Žiri skoraj zagotovo še nista bila v veljavi.

3. Žiri kot Krmišče (prašičev)

Preden je žir postal bukov žir in želod, je beseda pomenila »pašnik, paša«, še prej pa še bolj splošno »kar/kjer se je, uživa hrano, živež«. ²² Bolj podrobno nam to razloži Milka Bokal: »Etimologija besede žir sega v cerkveno slovanščino, kjer je žir pomenil pašnik, pašo. V ruščini se ta pomen še dopolni, žir pomeni mast, tolšča, v češčini pa etimološki slovar navaja pomen »oglodavanje dreves, pitanje, žir«. Prvotni pomen v praslovanščini bi bil *kar/kjer se je, uživa hrano; živež, živilo in

19 Njive so opisane z imeni, na Dobravah pa so imele leta 1754 po eno njivo naslednje žirovske kmetije: grunti Dobračeva št. 3, 5, 7, 9, grunti Stara vas št. 14, 15 in 16 (Terezijanski kataster, rustikalne napovedi). Te Dobrave so se torej nahajale med Dobračevo in Staro vasjo. Tiste dobračevske kmetije, ki ležijo v smeri proti Selu, niso imele njiv na Dobravah, ravno tako tudi ne kmetije starih Žirov.

20 Jožefinska katastrska občina Dobračeva, *Ried IV Dobrave*: tu so imeli njive grunti Dobračeva št. 4 (*Per Kosouz, Ta Sredna*), 6 (*per Rudnek, Per Rudenze*), 7 (*u Dobravach*) in 9 (*per Kozouz, pod Kosouzam*), to je Gantar, Tinčna, Arhar in Župan. Jožefinska katastrska občina Nova vas, *Ried II Souva et Dobrava*: tu so imeli njive grunti Stara vas št. 15 (*Na Dobravach, Sa Souro, Sa Ratschova mala niviza, Dobrave*), 16 (*u Dobravach, u Dobravach pod Potio, Na Souer, Sa Ratschovo*), 17 (*Sa Sora, Na Sora ta vetsch, u Dobravach*) ter Osojnica št. 2 (*per Sore*).

21 Zgodovinarji prevajajo »Aaß« kot žir, »Aaßrecht« pa kot žirnina (Blaznik, *Škofja Loka*) ali celo žirovščina (Blaznik, *Srednjeveški urbarji*, str. 434). Vendar pa ta nemška beseda ni nikoli in nikjer izrecno pomenila ne »žir«-a in ne »želod«-a, temveč bolj splošno »krma« ali »jed« (pojasnilo dr. Marka Snoja).

22 Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, geslo žir.

Jean Colombe, November, miniatura, višina 22,5, širina 13,6 cm, dokončana 1485–1486. – Miniatura je del Molitvenika vojvode de Berry (fr. *Les Très Riches Heures du duc de Berry*). Gre za iluminirani molitvenik (časoslov), ki ga je naročil vojvoda Jean I. de Berry, izdelali pa flamski bratje Paul, Johan in Herman iz Limburga (*Frères de Limbourg*). Rokopis je začel nastajati leta 1411, končan pa je bil šele po smrti vojvode in treh bratov, ki jih je leta 1416 pobrala kuga. Miniaturu November je dokončal Jean Colombe. Molitvenik hrani Musée Condé, Chantilly. – Scena November prikazuje običajni novembrski prizor na francoskem podeželju, pašo svinj v hrastovih gozdovih, ko v njih dozori želod. Vidimo svinjskega pastirja, ki s palico klata želod s hrastov, da bi se z njim nahranile svinje. Prizor je parabola svetopisemske Prilike o izgubljenem sinu (Lk 15,11-32). Slednji, sicer premožnega očeta, je padel tako nizko, da je tudi sam postal svinjski pastir in se hranil kot svinje, ki jih je pasel, potem pa v takem stanju zmožel odločitev, da se vrne k očetu. – Podoben prizor bi bil mogoč tudi na Žirovskem v prvih stoletjih drugega tisočletja, z žirovsko kotlino, reko Soro in loškimi gradom v ozadju ... Da so v žirovske gozdove podložniki dejansko vodili na pašo prašiče in zato plačevali žirnino, je zgodovinsko izpričano (dr. Pavel Blaznik).

ta pomen naj bi izhajal iz praslovanskega pomena živeti, užiti. Vidimo torej, da nas splošni, občni pomen besede žir pripelje do samega bistva naše pojavnosti, do življenja, za kar je bistveno hranjenje, »jedenje«. (...) Žir je vezan na kraj, kjer se hranjenje opravlja, oziroma na tisto, kar je predmet tega, to pa je tudi žir. Pomenski prenosi s prostora, kjer se kaj dela, na samo sredstvo, so mogoči. (...)».²³

Razlaga, da bi krajevno ime Žiri lahko pomenilo kraj, kjer se hrani oziroma krmi, je zelo verjetna. Dokazano je namreč, da je bil žirovski urad prvotno znan po paši svinj in je bil zaradi tega v okviru loškega gospostva nekaj posebnega. In to od samega začetka, saj je že leta 1291 med izrednimi obveznostmi navedeno tudi odštevanje svinjskih stegen, ta dajatev pa je bila povezana s pašo svinj v škofovih gozdovih. Kadar je obrodil žir (krma), so vodili v gozdove prašiče ne le domači kmetski podložniki, marveč tudi meščani in podložniki tujih gospostev. Tujci, meščani in **podložniki žirovskega urada, kjer so največ pasli**, so plačevali od vsakega odraslega prašiča po 1 denar ali 1 *chaufmez* ovsja; za manjše prašiče je bila dajatev polovična. Drugi so prispevali od vsakega zaklanega prašiča po eno pleče.²⁴ Da se je v Žireh paslo, nakazuje tudi »priimek«²⁵ Žirovca, ki je bil leta 1321 dolžan nekemu Čedajcu 3 marke 13 soldov za vino teran: to je bil Worlicus Assarch de Syrach,²⁶ kar bi morda lahko približno prevedli kot Ulrik Korito iz Žirov.²⁷ Leta 1501 pa se je lastnik hube Na Logu (kasnejše Opale št. 8, Mrovc) poimenoval kar Jurij Prašič (Iuri Prasitz).

Žirovski urad je bil znan po paši svinj zato, ker je bilo ozemlje vse do srede 16. stoletja še prekrito z obsežnimi gozdovi. Kot smo že videli, so se hrastovi nahajali v žirovski kotlini, na prostoru, kjer so med letoma 1520 in 1560 nastale kajže (med Dobračevo in Staro vasjo, v Novi vasi). Večina gozdov, v katerih sta prevladovala bukev in smreka, pa je bila v višjih legah, na obrobju kotline, ki je bilo poseljeno kasneje, v času druge rovtarske kolonizacije med letoma 1560 in 1630. Takrat so nastali rovti v Jarčji Dolini, v Javorjevem Dolu, na Koprivniku, na Mrzlem vrhu, na Žirovskem vrhu ter v Idršku.²⁸ Od prvotnih gozdov je zaradi oglarjenja ter zaradi nastanka kajž in rovtov do leta 1630 torej ostalo bolj malo, se je pa takrat še vedno paslo prašiče (glej razlago št. 2), le da verjetno v precej manjšem obsegu kot prej.

4. Vas Žira in njegovih ljudi

Etimolog dr. Marko Snoj nam ponuja še eno razlago, saj meni, da bi krajevno ime lahko nastalo iz množinske oblike hipokoristika²⁹ Žir, ki se ohranja v poljskem osebni imenu Żyr in morda tudi v slovenskem priimku Žerak. Hipokoristik Žir spada k slovanskemu osebni imenu Žirolav, katerega prvi člen Žir pa

23 Bokal, *O imenih krajev*, str. 143.

24 Blaznik, *Škofja Loka*, str. 64.

25 Ne gre za pravi priimek (saj ni dokazano, da je deden), temveč za natančnejše določilo, s katerim je identificiran dolžnik Ulrik. Pojasnilo dr. Marka Snoja.

26 Blaznik, *Škofja Loka*, str. 73.

27 »Priimek« Assarch je verjetno zloženka iz »Ass« in »arch«. Prva beseda nam je že znana, pomeni krma za živino. Splošen pomen druge je po nemškem slovarju barka (npr. Noetova barka), vendar pa ima beseda »arche« tudi drug, manj znan pomen: posoda oz. rezervoar (behälter) in skrinja oz. omara (kasten), nanaša pa se tudi na vodno korito (raka; glej tudi: Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, geslo raka). Se pravi, da bi Assarch lahko v nemškem jeziku pomenilo posoda za krmo, po slovensko korito.

28 Leben-Seljak in Demšar, *Knjiga hiš na Žirovskem*.

29 Hipokoristik je izraz za osebno ime, ki je nastalo s predručenjem (navadno s skrajšavo in dodajanjem značilne pripone) rojstnega imena, npr. Bine iz Albin. Snoj, *Etimološki slovar*, str. 16. V našem primeru torej Žir iz Žirolav.

ima nam že znan pomen: žir v pomenu življenje, živež. Iz tega osebnega imena je izpeljanih več krajevnih imen, tudi slovenska Žirovše in Žirje, za slednje je leta 1400 izpričan zapis Syriach. Prvotno bi ime Žiri, ki je množinska oblika besede žir, torej pomenilo »Žir in njegovi ljudje«. ³⁰ V primeru, da je ime našega kraja res izpeljano iz osebnega imena, najverjetneje kaže na poselitev pred načrtno kolonizacijo in na obstoj slovanskih hub, to je na staroslovansko župo na območju starih Žirov. Druga možnost je, da so na začetku sistematične srednjeveške kolonizacije freisinški škofje na tem mestu naenkrat naselili celo rodovno skupnost Žira in njegovih ljudi. ³¹

5. Močvirne, mlakužaste ali ribiške Žiri

Na spletni strani Občine Žiri najdemo poleg tiste o bukovem žiru še eno razlago o nastanku imena Žiri: *»(...) druga domneva pa je, da krajevno ime izhaja iz imena Močvirje. Menda je bilo v davnih časih na tem ozemlju jezero, kar je mogoče, saj so tu našli seženj globoko v zemlji, mogočne korenine hrastovih dreves in pa, ker je še sedaj ponekod zemlja močvirnata ter se del Žirov še danes imenuje Na jezerih. Iz imena Močvirje, se je sčasoma izoblikovalo ime Čvirje, kasneje Žirje in končno Žiri.«* ³² To razlago je leta 1970 zapisal domačin Emil Strlič. ³³ Čeprav se ujema z geografskimi danostmi, pa žal ne vzdrži etimološkega preizkusa, saj po jezikoslovnih zakonitostih ni mogoče, da bi se močvirje spremenilo v Žiri. ³⁴ Podobna razlaga, ki pa je doslej nismo poznali, je bila objavljena že leta 1931: *»Žiri so vas in župnija nad Škofjo Loko. Navadno se izvaja ime od žira. Ali pa more iz Žir, Žira nastati oblika Žiri? Ljudstvo govori: Žirí, iz Žiróv, v Žiréh. Zato razlaga iz žira ne more biti prava. Na pomoč nam prihaja ruščina, ki pozna besedo žirí, žiróv v pomenu: preplavljeni svet, luža, lokva (Booch etc.: Russisch-deutsches Wörterbuch, str. 200). Ta pomen se popolnoma sklada s krajevnimi lastnostmi v Žireh. Kraj je zelo vlažen. Kjerkoli koplješ, precej dokoplješ do vode. Ob deževju je vas zelo preplavljena.«* ³⁵ Za mnenje o njeni smiselnosti smo povprašali jezikoslovca in etimologa, dr. Marka Snoja, in dobili naslednji odgovor: *»Zamiseli Steske, ki je nisem poznal, je vsekakor vredna upoštevanja, čeprav imam ob tem en resen pomislek. Ruska beseda žirý je namreč izvorno množinska oblika besede žír v njenem prvotnem pomenu »živež« – torej iste besede, iz katere se je razvil naš žir v danes prevladujočem pomenu »sadež bukve« in ruski žir v danes prevladujočem pomenu »maščoba«. Take mlake so na Ruskem tako poimenovali zato, ker so bile bogate z ribami in torej vir hrane. Izvajanje našega krajevnega imena iz iste pomenske podstave bi pomenilo, da je bil ta pomen*

³⁰ Snój, *Etimološki slovar*, geslo Žiri.

³¹ V središču vasi je bilo namreč šest hub, čeprav je v urbarjih v soseski Žiri vpisanih sedem (ena je ležala zunaj vasi. Gantar v Brekovicah). Blizu starih Žirov pa je stala še ena huba, ki so jo v urbarjih od leta 1501 dalje vodili med cerkvenimi podložniki (Vovšar v Osojnici). Leben-Seljak, Demšar, *Knjiga hiš na Žirovskem*.

³² Spletna stran Občine Žiri, www.ziri.si.

³³ Objavljena je bila leta 1970 v zborniku Etikete *Naše rojstvo in naš vzpon*, str. 7 in 51. Emilu Strliču naj bi jo povedal že njegov praded. Pri tem moram pripomniti, da je podnapis k sliki na str. 51 izmišljen. Arheoloških dokazov o obstoju koliščarskega naselja ni: če je morda obstajalo, pa to zagotovo ni bilo leta 1000, temveč mnogo prej, v prazgodovini (5.–2. tisočletje pr. n. št.), ko ni bilo še nobenih Slovanov, ki bi morebitno naselbino lahko poimenovali Na močvirju.

³⁴ Etimološko je popolnoma nemogoče, da bi beseda Žiri nastala iz besede močvirje (pojasnilo dr. Marka Snoja). Čeprav je res, da je bilo v žirovski kotlini včasih jezero (nastalo pred 20.000 leti) in da je (bila) kotlina močvirna in večkrat poplavljen. Po njej vijuga reka Sora, vanjo pa se izliva nešteto hudourniških potokov. V zemlji najdene korenine dreves pa so ostanki dobovega gozda, Dobrav (glej razlago 2).

³⁵ Steska, *Imenoslovne črtice*, str. 17.

Del Žirovske kotline, gledano proti Dobračavi in Skalam, okrog leta 1000 po našem štetu z gladino jezera, ki je segalo v Račevsko in Brekovško dolino do Hlevnega vrha na jugovzhodni strani, pa tja do današnje Trebije. Po iztrebljenju doline v tem kraju, odtod tudi ime vasi, kar se je dogajalo približno od leta 1100 do leta 1300, je na nastalem močvirju zrastle prvotno menda mostiščarsko naselje. To naselje se je imenovalo Močvirje oziroma Na močvirju. V nekaj stoletjih pa se je ime zaselka zaradi krajše izgovarjave počasi zbrusilo v Čvirje, kasneje v Žirje in v današnje Žiri.

Risba jezera v žirovski kotlini, avtor neznan, objavljena v zborniku ob desetletnici Etikete (Naše rojstvo in naš vzpon, Žiri, 1970, stran 7).

množinske besede žirý znan že v praslovanščini in da se je do danes ohranil le v ruščini, pri nas pa v krajevnem imenu. Nemogoče to ni, dokazljivo pa tudi ne, zato menim, da Steskovo razlago lahko uvrstimo med možne etimološke rešitve. Hvala za opozorilo, ki ga bom upošteval v drugi izdaji ESSZI, ko in če bo do nje prišlo.»

Na nadaljnje vprašanje, če bi naše Žiri morda lahko imele kakšno zvezo tudi s češko vasjo Žirov, v bližini katere se nahaja precej mlak in ribnikov, pa je dr. Snój odgovoril: »Češka vas Žirov je skoraj gotovo iz osebnega imena Žir. To dokazuje pripona -ov, ki skoraj vedno kaže na osebnoimenski izvor (pri nas navadno v srednjem spolu kot Stankovo, Brankovo, Frankolovo, tj. »Stankovo selo« ipd.). Sklanjatev našega imena Žiri je običajna za množinske samostalnike moškega spola s premičnim naglasom in enozložno osnovo. Ali je to prvotno množina osebnega imena Žir (torej »Žir in njegovi ljudje«) ali »področja z gozdno pašo« ali po Steski »zastajajoče mlake z ribami«, pa ostaja odprto vprašanje – kot še toliko drugih v našem imenoslovju.«

In ta misel dr. Marka Snoja, ki v enem stavku povzame bistvo dosedanjega razglabljanja, je nadvse primerna tudi za zaključek pričujoče razprave, ki je naslednji. Žiri so nedvomno dobile ime po žiru, le da ne vemo, zakaj, saj je imela beseda v stoletjih več pomenov. Glede na to, da je krajevno ime nastalo pred letom 1291, lahko drugotne pomene besede žir (bukov žir ali želod) zanemarimo, prav

tako verjetno tudi mlake (bogate z ribami). Izhajati moramo iz prvotnega pomena besede, ki je »živež, hrana«. Morda bi prišla v poštev tudi še »gozdna paša, živinska krma«, kar pa je odvisno od tega, kdaj je vas nastala in dobila ime. Če je krajevno ime nastalo na začetku freisinške načrtne kolonizacije, v 11. ali 12. stoletju, bi lahko pomenilo »kraj, kjer se krmi prašiče«. Prav tako pa bi lahko izhajalo iz osebnega imena Žir(oslav) in bodisi kazalo na sistematično hkratno kolonizacijo nenaseljenega območja z Žirovo rodovno skupnostjo ali pa morebiti že na predhoden obstoj slovanske vasi oziroma župe, ki je bila kasneje vključena v fevdalni hubni sistem.

Viri in literatura

- Arhiv Republike Slovenije, SI AS 783, Gospodstvo Škofja Loka, knjiga 18, fol. 60.
 Arhiv Republike Slovenije, SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, rustikalne napovedi (Bekanntnuß Tabellen) loškega gospostva, šk. 151.
 Arhiv Republike Slovenije, SI AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 88 (k. o. Dobračeva), šk. 93 (k. o. Nova vas), šk. 101 (k. o. Žiri).
 Arhiv Republike Slovenije, SI AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, A 160.
 Blaznik, Pavle: Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji freisinške škofije. Viri za zgodovino Slovencev 4. Ljubljana: SAZU, 1963.
 Blaznik, Pavle: Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803). Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.
 Bleiweiss, Janez: Iz Ljubljane do Žirov (potopisne črtice). Žirovski občasnik 8 (1987), št. 11/12, str. 13–15. Ponatis iz Kmetijske in rokodelske novice, 1858, 205–206.
 Bokal, Milka: O imenih krajev na Žirovskem – zlasti južni del. Žirovski občasnik 27 (2006), št. 36, str. 136–144.
 Brus, Robert: Drevesne vrste na Slovenskem. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
 Kos, Franc: Loško gospostvo okrog 1630. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko (1897). Fotoponatis: Žirovski občasnik 3 (1982), št. 4, str. 133–149.
 Kos, Milko: Građivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500), knjiga II, N–Ž. Ljubljana, 1975. Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana, 1937.
 Leben-Seljak, Petra in Demšar, Alojz: Knjiga hiš na Žirovskem: naselja, hiše in njihovi lastniki na ozemlju predjožefinske župnije Žiri pred letom 1900. Ljubljana: Pegaz International, 2010. – (Zbirka Knjižnica Žirovskega občasnika; zv. 14).
 Lenček, Jernej: Žirovski svet. Žirovski občasnik 8 (1987), št. 11/12, str. 8–13. Ponatis iz Slovenskega romarja 2, 1858, str. 89–105.
 Levičnik, Jožef: Poljanska dolina in pot skozi njo proti Idriji. Žirovski občasnik 8 (1987), št. 11/12, str. 7–8. Ponatis iz Kmetijske in rokodelske novice, 1855, 278–279.
 Obširen imenik krajev na Kranjskem. Wien: Alfred Hölder Buchhändler, 1884.
 Pirnat, Makso: Pri Ivanu Tavčarju na Visokem. Žirovski občasnik 8 (1987), št. 11/12, str. 15. Ponatis iz Odmevi slovenskega sveta, leto II, knjiga 2, str. 66–68.
 Planina, France: O imenih krajev v loški občini. Loški razgledi 28 (1981), str. 207–226.
 Rajšp, Vincenc (ur.): Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, zv. 3. Ljubljana: ZRC SAZU in ARS, 1997.
 Snoj, Marko: Slovenski etimološki slovar. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997.
 Snoj, Marko: Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen. Ljubljana: Modrijan in Založba ZRC, 2009.
 Stanonik, Marija (ur.): Nekoč je bilo jezero: Folklorne pripovedi iz Poljanske doline in njenega pogorja. Loški razgledi (2005), Doneski 10.
 Steska, Viktor: Imenoslovne črtice. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XII (1931), zv. 1.–4., Sekcija za zgodovino, str. 11–17.
 Strlič, Emil (ur.): Naše rojstvo in naš vzpon. Žiri: Etiketa Žiri, 1970.
www.ziri.si/obcina_ziri/o_zireh/. Razlaga imena kraja, zajeto 13. 1. 2013.

NOVO V MUZEJU ŽIRI

Bojana Rogelj Škafar

Biti in imeti vse, kar imajo veliki

O Muzeju Žiri danes in o njegovih perspektivah za prihodnje

Obisk Muzeja Žiri obiskovalca navduši in navdihne. V zgladno prenovljenem poslopju Stare šole, ki stoji na strateški točki ob razpotju cest, ki peljejo v Škofjo Loko, Logatec in Idrijo, in torej na stičišču Gorenjske, Notranjske in Primorske, si ob ogledu razstav lahko ustvari odlično podobo o življenju prebivalcev Žirov in Žirovskega skozi čas. Zasluge za to imajo predani člani Muzejskega društva Žiri – slednje je tudi lastnik muzejskih zbirk –, ki so v nekaj letih uspeli ob pomoči Občine Žiri pridobiti finančna sredstva iz evropskih in državnih virov, s katerimi so ubesedili in materializirali svoje poznavanje bistvenih potez življenja na Žirovskem.

V zaporedju, ki odstira za Žirovsko najpomembnejša dejstva, so v letu 2007 z razstavo *Pozdravljeni, ljubitelji utrdb!* najprej opozorili na pomen in dediščino rapalske meje, ki je usodno zaznamovala življenje in življenjski prostor Žirovcev po prvi svetovni vojni. Še več, z razstavo se avtorji niso omejili le na rapalsko mejo, temveč so opozorili na širše razsežnosti mejne lege Žirov, ki so jim jo pred tem določali rimski imperatorji in freisinški škofje, naslanjajoč se na naravne danosti.

Leta 2009 so v galeriji Muzeja Žiri z razstavo *Žirovski slikarji* predstavili izbrana dela najvidnejših likovnih umetnikov med Žirovci, s katero so opozorili na izjemno likovno ustvarjalnost in bogato likovno dediščino v Žireh. Od tod so bili likovni umetniki, ki so krepko posegli v slovenski prostor zunaj domačega kraja in pomembno zaznamovali zgodovino slovenske likovne umetnosti. Najvidnejši med njimi so bili naivci Janez Sedej, Jože Peternelj - Mausar, Konrad Peternelj - Slovenec in Ivan Gluhodedov ter akademsko izobraženi umetniki Franjo Kopač, Maksim Sedej in Tomaž Kržišnik. Omeniti velja arhitekta Vlasta Kopača, ki je bil tudi ilustrator, hkrati pa najzaslužnejši za ohranitev stavbne in druge materialne dediščine Velike planine.

Med letoma 2010 in 2012 je nastajala razstava *»Lepšega pač ni na svetu, kot je naš čevljarski stan...«*, s katero so avtorji predstavili dediščino čevljarstva kot eno od najpomembnejših obrti na Žirovskem. Zanimivo je, da ta postavitev ni prvi obolosl tej obrti, temveč so zavedanje o pomenu te dediščine Žirovci izkazali že s prvo razstavo o žirovskem čevljarstvu v delavnici nove Tovarne športnih čevljev leta 1948. Drugič so tisti Žirovci, ki so se povezali v žirovski pododbor Muzejskega društva Škofja Loka, leta 1973 poskrbeli za ureditev in predstavitev iz donacij oblikovane stalne čevljarske muzejske zbirke v Stari šoli. Stalna razstava, ki je na ogled zdaj, na sicer razmeroma majhnem prostoru, pripoveduje s številnimi predmeti, podobami, fotografijami, slikami in besedili izjemno zgodbo o čevljarstvu na Žirovskem skozi

čas. V središču predstavitve je muzeološko učinkovita in za obiskovalca atraktivna rekonstrukcija družinske delavnice iz 20. let 20. stoletja, ki veljajo za zlato dobo žirovskega čevljarstva. Razstava vključuje pomemben avdiovizualni dokument, predvajan na ekranu, ki je sicer dostopen tudi v obliki DVD-ja z naslovom *Žirovski čevljar: prikaz ročne izdelave gojzar šivane obutve in obutve v klinčani – zbiti izdelavi*. Z njim so avtorji poskrbeli za dokumentacijo ročne izdelave čevlja tako, da so posneli zadnja žirovska čevljarja z znanjem ročne izdelave čevljev.

Razstavo o žirovskem čevljarstvu zaokrožuje zgodba o Alpini, enem od slovenskih šampionov na področju obutvene industrije in eni od tistih slovenskih blagovnih znamk s pomenom simbola tako slovenske narodne identitete v času federativne Jugoslavije kakor tudi slovenske nacionalne identitete v samostojni Republiki Sloveniji po letu 1991. Slednjo še danes vzdržujeta vrhunskost tehnologije in oblikovanja zlasti smučarske tekaške obutve.

Niz stalnih postavitev v Muzeju Žiri zaokrožuje za identiteto Žirov in Žirovcev vsebinsko najcelovitejša razstava *Žiri in Žirovci skozi čas*, odprta v letu 2012. Kot je zapisal Miha Naglič¹, »je razstava postavljena tako, da se obiskovalec na njej sprehodi mimo šestnajstih postaj žirovske poti skozi zgodovino. Sprva je kazalo, da jih bo ravno 14, to (bi) bil nekakšen žirovski križev pot.« Temu velja oporekati. Na razstavi namreč obiskovalec nikakor ne dobi vtisa, da bi te kraje in njihove prebivalce zaznamovala le trpljenje in boj za obstanek. Prav nasprotno, sporočilo, ki ga dajejo v medsebojnem ravnotežju nanizana ravno prav dolga in vsebinsko jedrnata besedila ob za posamezno tematiko izbranih predmetih in pretehtano izbranim slikovnem gradivu, je, da so se znali Žirovci uspešno spopadati z naravnimi danostmi in jih umno izkoriščati sebi v prid. Ob temeljnem kmetijstvu, ki ga simbolno predstavlja Šinkovčev leseni plug drev, so do sredine 18. stoletja razvili znanje številnih obrti od najbolj razširjenih – tkalstva, mlinarstva, krojaštva in čevljarstva – do manj obsežnejših – tesarstva, kovaštva, usnjarstva, sodarstva, slamokrovstva, sedlarstva, zidarstva in mesarstva. Simbolni predmet, ki ga v tem kontekstu uzremo na razstavi, je glavnik za česanje lanenih stebel *rifl*, slednje kot faze v procesu pridelave in predelave lanu na poti do tkanja lanenega platna. Eno od pomembnih sporočil razstave namreč je, da je bilo platnarstvo ena od najpomembnejših dopolnilnih dejavnosti kmetij na Žirovskem, ob njem pa v poglavitnem bolj znano klekljarstvo kot najdonosnejša ženska domača obrt od konca 19. stoletja do sredine 20. stoletja. Ne umanjka niti informacija o podjetništvu Žirovcev do druge svetovne vojne, ki ga simpatično simbolizira žirovska past za voluharje, po kateri so povpraševali kupci iz širše domovine in tako skrbeli za zaslužek kovačev.

Na razstavi nas preseneti tudi spoznanje o graditeljskih sposobnostih in vnemi Žirovcev, ki so znali uspešno graditi male zasebne in velike javne zgradbe, hkrati pa jim je to znanje koristilo za izkazovanje globoke vere, materializirano v obliki kar dveh župnijskih in enajstih podružničnih cerkva na Žirovskem. Simbolni predmet v navezavi na cerkve in vero je nenavadno velika raglja iz podružnične cerkve sv. Ane na Ledinici.

Razstava ponuja uvid v življenje skupnosti v času obeh svetovnih vojn, vpliv mejne lege na življenje ljudi ter posledično na upravni razvoj Žirov, seznanja nas z društvenim življenjem kakor tudi s šolstvom, v okviru katerega so poskrbeli

1 Snovanja. Gorenjski glas, 7. 2. 2013, str. 24.

tudi za izobraževanje na področju značilnih obrti čevljarstva in čipkarstva. Morda najbolj pretresljiv in hkrati za dosedanjo pretežno družbeno prakso na Slovenskem opogumljajoče presegajoč predmet je skupen seznam žrtev druge svetovne vojne, ki so padle na različnih in med seboj sprtih straneh. Avtorji razstave so pripadnost žirovski skupnosti postavili nad ideološko razdvojenost in s tem anticipirali ravnanje, ki naj na nacionalni ravni vzpostavi pietetno distanco do preteklih ideoloških razhajanj in nato spodbudi proaktivni pogled v prihodnost. Slaviti velja odličnost, temelječo na znanju in talentu, pri čemer so lahko za vzor znameniti in nacionalno priznani Žirovci, slikar Maksim Sedej, pisatelj Leopold Suhodolčan in skladatelj Anton Jobst.

Po vsem zapisanem ugotavljamo, da je Muzej Žiri tista družbena ustanova na Žirovskem, ki z razstavnimi projekti v okviru danih razstavnih prostorov premišljeno, domišljeno in izčiščeno nastavlja ogledalo žirovski družbeni stvarnosti od pradavnine do danes. Z izbranimi temami riše značilne in pomembne poteze družbenega razvoja ožje in širše lokalne skupnosti, ki jih v obliki medija razstave naglaša z izbranimi predmeti. Temeljna sporočila posreduje v publikacijah in na spletni strani. Hvalevredno početje in rezultati skupine posameznikov, žirovskih intelektualcev iz Muzejskega društva Žiri, od katerih nihče ni profesionalni muzealec, jim pa, kot na primer mag. Tita Porenta iz Muzejev radovljiške občine pri razstavi o čevljarstvu, priskočijo na pomoč kolegi iz muzealskih logov.

Za nadaljnji razvoj muzeja bo morda odločilno reševanje njegovega statusa. Opciji sta dve: ustanovitev občinskega muzeja ali oblikovanje dislocirane enote večjega muzeja. Glede na dosedanje dosežke in prizadevanja si profesionalizacijo nedvomno zasluži in le ureditev statusa bo lahko prispevala k nadaljnjemu načrtnemu razvoju muzeja, da bi lahko zaživel kot polnokrvna muzejska ustanova, ki zbira, dokumentira, hrani, restavrira in komunicira snovno in nesnovno dediščino.

V vsebinskem smislu in z vidika utrjevanja vloge muzeja v lokalni skupnosti pa se njegovim snovalcem kažejo zlasti naslednje tematike: zbiranje, dokumentiranje in predstavljanje življenjskih zgodb Žirovcev tako v tiskani obliki kot tudi z manjšimi razstavami; raziskovanje, evidentiranje, predstavljanje in ohranjanje nesnovne dediščine; vključevanje tematik s področja naravoslovja (npr. botanika, živalstvo, okoljevarstvene vsebine ipd.) in še marsikaj.

Pa vendarle, kot vsi predobro vemo: vse je v ljudeh. Četudi morda do profesionalizacije spričo neugodnih družbenih in gmotnih razmer še ne bo prišlo prav kmalu, velja z entuziazmom in s sredstvi, pridobljenimi iz občinskih virov in preko projektnih razpisov, vztrajno nadaljevati sodelovanje z različnimi muzeji, inštituti, tudi univerzami doma in v tujini. Kajti dediščina z modrostjo preteklosti in stvarnost sedanjosti odpirata vrata prihodnosti.

Pripis urednika: Dr. Bojana Rogelj Škafar, direktorica Slovenskega etnografskega muzeja, je obiskala Muzej Žiri v torek, 3. septembra 2013. Zahvaljujemo se ji za obisk in za članek.

Rifl, »glavnik« za česanje lanenih stebel. / Foto: Borut Slabe

Raglja iz podružnične cerkve sv. Ane na Ledinici. / Foto: Borut Slabe

Past za voluharje, iskani izdelek žirovskih kovačev pred 2. svetovno vojno. / Foto: Borut Slabe

Pričevalci muze Clio v Muzeju Žiri. Z leve: rapalski mejnik 39/XXIX, ob njem graničarja na zgodovinski fotografiji (1925) in v živo (2012). / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Ekpa razstave Žiri in Žirovci skozi čas, postavljene v okviru EU-projekta (O)živela kultura! Z leve: Rok Klemenčič, dr. Petra Leben-Seljak, Miha Naglič, Beta Poljanšek Koman, dr. Alojz Demšar, Olga Vončina. / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Slika z odprtja razstave Žiri in Žirovci skozi čas, 3. 12. 2012. / Foto: Polona Mlakar Baldasin

DOMOZNANSTVO IN SPOMINI

Marija Gantar

Mrliški voz na Dobračevi

V zapuščini očeta Ivana Potočnika sem našla dve sliki. Na eni je stari poštni voz, ki je prevažal pošto iz Žirov v Gorenjo vas in nazaj, dokler teh prevozov niso prevzeli avtomobili. Voz je stal pod kozolcem, neuporaben za kmečka dela. Bil pa je zelo na trdni podlagi, domnevno je bil že poštni voz narejen iz vojaškega voza. Na drugi sliki pa je novi mrliški voz. Stari poštni voz in novi mrliški sta bila fotografirana z istim ozadjem. Po ozadju sodeč, je bil verjetno voz narejen še isto leto, preden je odpadlo listje z drevja. Poleg slik je bila tudi pogodba o predelavi poštnega voza v mrliški voz, ki sta jo 10. septembra 1928 sklenila Ivan (Janez) Potočnik (moj stari oče, op. M. G.) in Anton Marguč iz Škofje Loke. Iz pogodbe se sicer zdi, kot da je bil hkrati z vozom ustanovljen v Žireh tudi pogrebni zavod. Vendar, kot sem izvedela, pogrebni zavod v Žireh ni nikoli obstajal.

Debenčevi konji in zadnji mrliški voz, ki je še garažiran v lopi ob mrliški vežici na dobračevskem pokopališču. Pogreb iz Račeve 12. 1. 1973. / Vir: Marija Podobnik

Voz je bil na pogled zelo lep. Streho je držalo osem lepo oblikovanih črnih stebričkov z belimi obročki. Ob robu strehe je okrog in okrog visela kake 25 cm široka črna zavesa z zlatim robom. Na sredi strehe je bil pritrjen križ, na vsakem vogalu še okrasni stebrički v obliki dveh krogel. Spredaj je bil sedež za vodnika konj – furmana. Na črnem lesu so blesteli beli okraski ob sedežu in okrog voza v delu, kjer so vozili krsto. Na vozu je bil dvojni pod. Vrhnji se je zadaj potegnil ven, da so nanj lažje dali in potem iz njega tudi vzeli krsto. Voz je bil pravzaprav videti previsok. Vendar je imel prav zato veliko prednosti. Leseni del voza je bil pritrjen tako visoko, da so prednja kolesa šla pod njim, zato se je lahko skoraj na mestu obrnil. Je pa bilo treba pred pogrebom dostikrat pripraviti pot zanj tako, da so ob poti, po kateri so peljali krsto, požagali nižje viseče veje na drevju. Paziti je bilo treba predvsem na križ sredi voza. Voz so vzeli v oskrbo dobračevski gasilci. Pri Tinčnu na Dobračevi so ob hlevu naredili zanj kar leseno garažo. Dolga leta je za mrliški voz skrbel Malovrh z Dobračeve. Ko so po pogrebu pripeljali voz do garaže, ga je Malovrh že čakal. Lepo ga je očistil, da je bil pripravljen za novo vožnjo, in ga potem sam porinil v garažo. Ko je po vojni prišel k Tinčnu nov gospodar, je verjetno to garažo rabil za kaj drugega, zato so gasilci naredili prav tako leseno in ozko garažo ob malem gasilskem domu, ki še sedaj stoji ob zapuščeni mizarski delavnici. Lesene garaže pa ni več. V to garažo se je peljalo malo navkreber, zato en sam človek voza ni mogel potisniti noter. Spretno je bilo treba krmariti voz vzvratno (cruke po žirovsko) s konji. Bila pa je ta garaža zelo kratka. Nekdo se spominja, da je bilo treba vedno ojo z voza sneti, da so se lahko zaprla vrata. Novi mrliški voz je bil velika pridobitev za Žiri. Pokojnike so dali na mrtvaški oder, na pare, pravimo Žirovci, navadno na njegovem domu. Zato so poskrbeli štirje sosedi, pogrebci. Včasih je bil mrtvaški oder pogrnjen z belimi prti. V Žireh pa so že zelo zgodaj gasilci nabavili lepe črne prte, da si jih je vsak lahko izposodil. Posojali pa so tudi štiri svečnike. Ljudje so hodili na dom kropit, tretji dan pa so pokojnika v sprevedu pripeljali na pokopališče.

Do te nove pridobitve so vozili pokojne z navadnimi vozovi. S tem vozom je bilo vse bolj svečano. Če je bila dobra pot, je šel voznik iskat pokojnega do domače hiše. Če je bila pot slabša, so ga do ceste pripeljali z navadnim vozom. Na zadnji poti je pokojnega vedno spremljalo dosti ljudi. Dolžina spreveda je bila seveda odvisna od več stvari: na primer koliko sorodnikov je imel, kako je bil pomemben in predvsem, koliko so bili med ljudmi priljubljeni on in njegovi najbližji. Prvi v sprevedu so šli trije fantki, največkrat sosedovi. Največji je nosil križ, na katerem sta bila dva trakova. Do vojne sta bila to vedno lepa široka trakova s črno in z zlatom obrobljeno pentljo na vrhu. Fantka, ki sta šla na vsaki strani križa, sta te trakove držala. Med vojno in še nekaj časa po njej se taki trakovi niso več dobili, zato so postajali vedno skromnejši in vedno krajši. Duhovnik je pokojne iz ožjega dela doline spremljal že od doma. Sprevod – pogreb, ki je prišel iz Jarčje Doline, Zabrežnika ali nižje s Sela, je pričakal pri kapelici na Selu, tiste, ki so prišli iz Žirovskega Vrha po Rakulku in pokojne iz Rakulka, je pričakal pri Ganzovem znamenju (danes je to znamenje pri Majniku, ker je prejšnjim lastnikom šlo na živce in so ga požagali). Duhovnik z ministranti je potem šel v sprevedu tik pred konji. Menda le z Ledinice pokojne niso nikoli vozili z vozom. Za vožnjo mrliškega voza niso bili dobri vsaki konji. Konj, ki je bil vaje le težkega kmečka dela, ni znal enakomerno stopati v sprevedu, in če ni bil vaje množice ljudi, se je lahko tudi splašil. Prav tako je moral imeti lastnik

Stari poštni voz, ki je bil predelan v mrliški voz.

konja, ki je vozil pogreb, »ta zahmašno« opremo zanj. Ivan Bogataj, Debencov iz Račeve, je imel dva lepa črna konja, s komatom in preostalo opremo, ki se je ob pogrebu ali ob drugih slovesnostih kar bleščala na njih. On in seveda Skalar – Maks Oblak st., sta v petdesetih in šestdesetih letih vozila največ pogrebov.

Na vozu je poleg furmana sedela »svetarna« (ali »svetar«), ki je svetila z laterno. To je bila navadno najeta ženska (ali moški), ki je čuvala vse dni ob mrliču. Do prve svetovne vojne je bil obvezno »svetar« pri moškem pokojniku moški, pri ženski pa ženska. Po okoliških vaseh se je to ohranilo še po drugi svetovni vojni, večinoma pa so potem svetile le ženske. Svetarna je počivala le, ko so ob mrtvaškem odru zvečer in dolgo v noč ostajali sosedje. Ko pa so vsi odšli, je ostala le še ona, celo noč in potem še čez dan. Ona je imela nalogo, da se je zahvalila vsakemu, ki je prišel kropit. Vedno pa je morala čuvati plamen na svečah. Sproti je krajšala stenj, da je plamen gorel vedno pokonci. Seveda je tudi pazila, da se ni kaj vžgalo.

Dolgo se je kropilo z »žegnano« vodo. Ob vznožju mrliča je stala mizica, na kateri sta bili dve posodici z vodo. Skoraj pri vsaki hiši je rasel pušpan. Prav pušpanova vejica je bila prava za kropljenje. Z vejico pa se je zajelo preveč vode in so se prti preveč namočili, zato so »žegnano« vodo opustili in uvedli sol, ki je bila na dveh krožnikih. Danes ni ne enega ne drugega. Vejice na krožnikih so ostale le simbolično. Na mrliški voz se je dalo ob strani obesiti tudi šest vencev, na vsaki strani po tri. Venci so bili pred vojno narejeni iz smrečja, bolj ali manj grobi, na njih pa so bile rože iz papirja. Te je seveda prvi dež uničil. Znala pa je neka Žvrlinova papirnate rože že povoskati, da so zdržale tudi na dežju. Neko obdobje so bili v modi umetni venci, v začetku šestdesetih let so jih še prodajali pri Kržišniku. Ti so bili lažji. Ko sem ravno pri umetnih vencih, še zanimivost, kako so včasih »šparali«. Gasilci so imeli pred vojno en venec, ki so ga prinesli ob mrtvaški oder svojega umrlega člana. Ta venec so nesli tudi na pogrebu. Po pogrebu so ga spravili, da je

Tak je bil mrliški voz, ko je bil nov.

čakal na naslednjega člana. Umetnih vencev vsi niso marali. Počasi so začeli tudi papirnate rože nadomeščati z naravnimi. Venci iz smrečja z naravnimi rožami so bili zelo težki za dolgo nošenje, če pa jih je bilo več kot šest, jih je bilo le treba nositi. Nosači vencev ali drugega cvetja (ikebane so prišle šele pozneje, ko že ni bilo več sprevodov) so šli takoj za križem. Za mrliškim vozom so šli štirje pogrebci. To so bili navadno sosedge, če le niso bili preveč skregani. Ko so začeli pokopavati mrliče v krstah, od tedaj ni minilo veliko več kot sto let, so imeli že pred pogrebom pogrebci razdeljene vloge. Dva sta morala izkopati jamo, dva pa narediti krsto. Tako se je delalo v Žireh, preden je v začetku tridesetih let prejšnjega stoletja krste začel izdelovati v svoji mizarški delavnici mizar Franc Potočnik. Odtlej so krste v glavnem kupovali. Krste je imel spravljene kar na krstnici (tako smo rekli stari mrtvašnici, ki je stala na levi strani pokopališča). Prostor ni bil zaklenjen, kdor je krsto rabil, jo je prišel iskat, ob kateri koli uri je hotel. Med vojno je marsikdo v krstah imel tudi skrivališče.

Še smo pri sprevodu. Za pogrebci so šli žalujoči, sorodniki, sosedge in potem pogosto še množica ljudi, nekaj iz spoštovanja, nekaj tudi iz radovednosti. Vsak pogreb je šel vedno čez naše dvorišče, mimo hiše, med hlevom in kozolcem. Duhovnik z ministranti je šel naprej po stopnicah. Vhod v pokopališko obzidje je bil zelo lep. Po šestih stopnicah (ki so sedaj zelo slabo oskrbovane, celo nevarne) se pride do železnih vrat. Vrata so nasajena na dveh betonskih stebrih, ki sta približno dva metra narazen. Na stebrih so še betonske krogle. Stebre povezuje železen obok s prav tako železno ornamentiko. Približno tako oblikovana so tudi železna vrata.

Na vrhu stopnic se je torej duhovnik z ministranti ustavil, se obrnil in počakal. Voznik je voz ustavil za kozolcem, ljudje so tiho obstali. Mežnar je že prej pripravil nosila za krsto, od soseda pa je vzel štiri sveče, ki so jih prinesle od mrtvaškega odra. Te sveče so morale biti na štirih svečnikih v cerkvi ob krsti. Tudi ta običaj je med

Pogreb Mausarjeve mame iz Jarče Doline pomladi 1945

vojno in potem po vojni zvođenel, saj so se sveče težko dobile ali pa jih sploh ni bilo. Pogrebci so nato vzeli krsto iz voza in jo položili na nosila. Vence so sneli in jih dali ljudem zadaj, za sorodniki. Ko je bilo vse opravljeno, se je duhovnik obrnil in šel v cerkev. Pogrebci s pokojnikom in vsi ostali so šli za njim. Maša je bila ob pogrebu le, če je bil pogreb dopoldne. Po takratnem obredniku je moral biti duhovnik tešč, če je maševal. Potem pa je bila, mislim da ob sedmem dnevu, maša s posebnim obredom. Takrat je mežnar na tistem mestu, kjer je navadno stala krsta, po tleh pognil črno preprogo z resami. Na preprogo je postavil dve nizki črni stojali, nanju pa črno krsto, ki je bila le za obrede. Krsta je bila sicer običajne velikosti, a zelo lahka, saj jo je lahko prinesel pod pazduho. Na mesto, kjer bi bila glava, je postavil lobanjo. Ne vem, kdaj točno se je s tem prenehalo, gotovo pa je bilo še leta 1958. Končalo se je verjetno po spremembi cerkvenega obrednika.

Po vojni mrliški voz ni imel več tako vestnega skrbnika. Zavore so se mu počasi obrabile, tako so kdaj, če je pot peljala le preveč navzdol, morali tudi pogrebci pomagati konjem zadrževati voz. Kljub temu je moral biti voz zelo trden, saj je služil za namene, za katere je bil preurejen, dobrih 36 let. Prvega februarja 1965 se mu je pri prevozu pokojnega Petra Freliha, Zakrožena iz Zabržnika, strlo kolo. Voz je bil res že tako obrabljen, da se ga ni več splačalo obnavljati. Potem so za nekaj časa prišli v poštev spet navadni vozovi. Skrb za pokopališče je imela sedaj krajevna skupnost. Po treh letih so nabavili nov mrliški voz. Ta je bil na prvi pogled boljši, a poznavalci trdijo, da mnogo bolj neroden in nepraktičen. Na kolesih je že imel trdo gumo. Bil je nižji in zastekljen. Prvič so ga uporabili 7. februarja 1968, ko so najprej vozili Ivano Gantar – Slehernico, čez pol ure pa še novovaškega mlinarja, Maksa Bogataja. Ta voz je shranjen v garaži ob mrliški vežici. Leta 1966 je dolgoletnega žirovskega župnika Franca Starmana nasledil župnik Pavel Kržišnik. Njega je zelo motilo, da je hodil na pogrebu tik pred konji. Verjetno se jih je malo bal. Sploh pa je bilo tudi konj vedno manj, počasi so jih nadomeščali traktorji, ki pa za pogreb niso bili primerni. Zato so za prevažanje krste nabavili ročni voziček. Prvi pogreb, na katerem so prevažali krsto z ročnim vozičkom, je bil 23. julija 1972, in to za Stazi

Pogrebni sprevod z navadnim vozom s Sela leta 1976

Bogataj. Vendar je bil ta voziček primeren le za ravninski del Žirov. Če je bil umrl iz okoliških vasi, so ga vozili še s konji.

Nekaj posebnega je bil leta 1969 pogreb dolgoletnega šoferja tovornjaka (OM) pri Kmetijski zadrugi, Franca Štucina. V sprevodu so ga peljali z »njegovim« tovornjakom. Z njegovo smrtjo je tudi tovornjak za zadrugo odslužil. V začetku 80. let so ob pokopališču začeli graditi mrliško vežico, letnica na njej je 1981. To leto so bila končana le zidarska dela in streha. Dokončevali in opremljali so jo počasi. Prvi pokojni je ležal v novi vežici sicer že decembra 1982, a le zaradi posebnih okoliščin, živel je namreč v bloku. Vso potrebno opremo so tedaj prinesli od drugod, stole so si izposodili celo pri sosedih pokopališča. Vežica je bila potem dokončana naslednje leto. Tedaj so sprejeli na krajevni skupnosti odlok, da morajo vse, ki umrjejo v območju uličnega sistema, dati na mrtvaški oder v mrliško vežico, iz okoliških vasi jih imajo lahko še doma, pripeljati pa bi jih morali v vežico vsaj dve uri pred pogrebom. Bali so se, da bodo krajani to spremembo težko sprejeli. Vendar so se ljudje tega prav hitro navadili. Zadnji pogreb, ki je pripeljal po cesti, je bil 10. maja 1983. Cela generacija in še kaj več teh pogrebov ni nikoli videla, zato je mogoče dobro, da je kaj zapisano. Moram pa se zahvaliti Alfonzu Zajcu, da mi je iz svojega dobrega spomina in neprecenljivih zapiskov pomagal zbrati mnogo tega, kar sem napisala.

P. S. Dodala bi še zgodbo in prigodo, ki sta povezani s to temo.

Od mojega moža stari oče (po mami) je bil priden in spreten mož. Izučil se je za čevljarja, a se je s tem ukvarjal le toliko, da je čevlje po potrebi popravljaj. Lotil se je vsakega dela, pri tem pa je bil tudi zelo natančen. Šel je večkrat za nekaj časa v Ameriko, tam kaj zaslužil in počasi obnavljal hišo. Daleč naokoli je bil poznan po košati bradi in po tem, da je bil dober lovec. Bil pa je tudi malo posebnej. Še v svojih trdnih letih si je zase naredil krsto. Naredil jo je iz češnjevega lesa. Krsto je oblikoval z izredno natančnostjo. Verjetno je videl, kako so bile nekatere krste na surovo zbite skupaj, zase pa je hotel lepšo. Imel jo je spravljeno v gornji veži pod streho. Na drugi strani veže je imela stara mama svojo skrinjo. Ko so prišli vnuki

Pogreb šoferja Franca Štucina leta 1969 z njegovim OM-om

na obisk, je zanje vedno imela kak priboljšek, ki jim ga je skrivoma dala. Morali pa so z njo do te skrinje, in to seveda skoraj mimo krste. Ta jim je vedno vzbujala strahospoštovanje. Nihče se ji ni upal približati, še pogledali so jo bolj strahoma le s kančkom očesa. Oče je to izkoriščal na ta način, da je v njej hranil, kar je hotel imeti zase. Umrl je star 89 let. S spoštovanjem so gledali vnuki krsto tudi pri njegovem pogrebu. Bila je seveda ista, le nekaj okraskov so prilepili nanjo. Ko bi on o tem odločal, teh okraskov gotovo ne bi bilo.

In še druga: Pri Selaku v Jarčji Dolini so vedno imeli dva konja. Sosedje z manjšimi kmetijami jih niso imeli, če pa so konja rabili, so si ga izposodili. To so navadno odslužili z žernadami. Spodnji sosed Janez K. je šel nekega dne okrog 10. ure od doma po konja k Selaku. Ob robu gozda malo pod Selakovo hišo mu je verjetno postalo slabo in je sedel v rob ob poti. Sede je tam tudi umrl. Po tisti poti se je takrat malo hodilo, bila je le povezava med sosedi. V tem času so študentje ocenjevali prirast lesne mase v gozdovih. Okrog tretje ure popoldne pride eden od njih povedat k Selaku, da sedi tam ob poti neki moški, pa da je gotovo mrtev. Ata Selakov je šel pogledat, soseda spoznal in ugotovil, da mora biti že več ur mrtev, ker je bil že čisto mrzel. Da bi ga lahko dali na mrtvaški oder, so ga zravnali in privezali na ravno podlago. Na tem so ga tudi pripeljali domov. Doma je bilo treba najprej po krsto in po prte, s konjem in vozom na Dobračevo, kar je vzelo precej časa, in seveda vse pripraviti za pare. Tako se je naredila že noč, ko so pokojnika položili v krsto. Potem so prižgali še sveče in uredili še druge podrobnosti za kropljenje. Poleg domačih je bilo v hiši še nekaj sosedov in bližnjih sorodnikov. Ženske so začele moliti, nenadoma pa v krsti nekaj zaškriplje in truplo se škripajoč dvigne iz krste in se postavi v tak položaj, kot je bilo prej nekaj ur ob poti. Nastal je tak preplah, skoraj vsi so kriče planili skozi vrata, da so se kar zagozdili med podboji. Ata Selakov, ki je le ostal v sobi, je povedal: Moral sem se narediti zares možatega, da nisem še jaz planil za njimi!

Miha Naglič

Žirovska leta doktorja Viktorja Volčjaka (1941–1943)

Letos je minilo sto let od rojstva Viktorja Volčjaka (1913–1987), legendarnega zdravnika, ki je ustanovil Partizansko bolnico Franjo in bil njen prvi vodja. V Žireh pa se komaj še spominjamo, da je bil v letih pred odhodom v partizane žirovski zdravnik. V Žiri je prišel sredi julija 1941 in ostal do 1. novembra 1943, ko ga je z njegovim soglasjem mobilizirala XXXI. divizija za potrebe partizanskega zdravstva. V Žireh je nasledil doktorja Ernesta Demšarja, ki so ga Nemci izselili in internirali v Dachau. V tem članku želim, kolikor je danes še mogoče, prikazati predvsem žirovsko obdobje v življenju doktorja Volčjaka, tisti dobri dve leti, ki jih je prebil med Žirovci.

Poglejmo najprej na kratko njegovo življenje do prihoda v Žiri. Rodil se je 15. septembra 1913 v Virmašah št. 16 pri Škofji Loki. V tej vasi, kjer se je rodil tudi veliki slovenski slikar France Mihelič (čigar glavni biograf je v Žireh rojeni umetnostni zgodovinar dr. Lojze Gostiša), je več sorodstveno povezanih družin s tem priimkom. Tu živi tudi novinarka in urednica Marija Volčjak, direktorica časopisnega podjetja Gorenjski glas; njen oče in dr. Volčjak sta bila bratranca. Oče

Družina Volčjak iz Virmašah pri Škofji Loki. Spredaj mama Marija in oče Franc, za njima sin Viktor s sestrama Ano in Milo.

bodočega zdravnika je bil krojač Franc Volčjak, mati Marija, roj. Hafner; poleg sina Viktorja sta imela še dve hčeri, Ano in Milo.¹ Sina sta po osnovni šoli leta 1924 poslala na škofijsko gimnazijo v Šentvid nad Ljubljano. Tu je 1932 maturiral, po gimnaziji pa je študiral medicino, najprej na nepopolni medicinski fakulteti v Ljubljani (1932–34), nato v Zagrebu (1934–37), kjer je 1938 promoviral. Prvo stalno službo je dobil v bolnišnici na Ptuj (1939–41) kot zdravnik sekundarij (takrat obvezno dveletno podiplomsko stažiranje). Kot zanimivost: v tistih letih je na ptujski gimnaziji učil tudi v Virmašah rojeni prof. France Mihelič in se tu srečal z motivom kurenta. Pred začetkom vojne je Volčjaka kot zdravnika mobilizirala Vojska Kraljevine Jugoslavije; po njenem razpadu se je vrnil v ptujsko bolnišnico, a so ga Nemci odpustili in izgnali v rojstni kraj. V začetku maja 1941 je prevzel službo zdravnika zdravstvenega doma v Medvodah, a je moral za vsak nadaljnji mesec te službe dobiti novo dovoljenje nemških oblasti v Škofji Loki. Te so mu, potem ko so internirale doktorja Demšarja in hkrati videle, da tako veliko območje ne more biti brez zdravnika, dopustile stalno službo v Žireh. V Žiri je prišel sredi poletja »za občinskega zdravnika iz bolniške blagajne«.

Doktorja Volčjaka se komaj še kdo spomni

Danes je med Žirovci komaj še kdo, ki se zdravnika spomni iz tistih prvih medvojnih let. Dr. Lojze Gostiša, Maticov, rojen 1923, se deset let starejšega mladega moža spominja, ko je hodil v njihovo gostilno na kosilo in se tu shajal s svojim dekletom, sosedovo Vido. Stanko Mlinar,² brat sociologa Zdravka, rojen 1925, se spominja zdravnika in njegovega dekleta, kako sta prihajala na sprehode do njihove gostilne pri Vrbančku, kjer sta se ustavila in se potem vračala po stezi pod goropeškim Osojem nazaj proti Lustiku. »Mama je zelo rada postregla bolj finim gostom. Taka gosta sta kmalu na začetku vojne bila Lustikova Vida in doktor Volčjak. Rada sta se sprehodila po stezah ob potoku do Račeve. Teh sprehodov ni bilo več, ko je Vida postala gospa Volčjakova ...« To ne bo čisto točno. Ti sprehodi so prenehali najpozneje jeseni 1943, ko je šel zdravnik v partizane, z zaročenko Vido pa sta se poročila šele julija 1946. Zdravnikova nečakinja Helena Tepina ve povedati, da je bil njun najlepši sprehod do cerkve sv. Ane na Ledinici; na njenem obzidju sta se leta 1942 tudi fotografirala. Moja mama mi je povedala, kako je zdravnik 23. januarja 1943 rešil njeno mamo Ivano Podobnik, ko je na Bedrihu rojevala sina Jakoba/Radota, mojega strica. Ta ni in ni hotel iz matere in to je trajalo več dni. Tudi »babca« zapletom ni bila kos, in ko je postalo preveč hudo, so domače ženske (oče je bil na Jesenicah, kjer je delal v železarni) končno le poklicale zdravnika. Prišel je doktor Volčjak in težavo rešil tako (otroka je še v maternici »obrnili«), da se je sin rodil zdrav in da je bilo tudi z materjo vse v redu.

Alfonz Zajec je ugotovil, da je mladi zdravnik najprej stanoval pri Modrjanovcu na Selu, a le kratek čas, ker je bilo od tu do ordinacije v Žireh predač. Drugo stanovanje si je našel v hiši v Novi vasi (na današnji Partizanski cesti 10). Tu je stanoval tudi elektrotehnik Drago Chvatal, ki je bil zaposlen v elektrarni na Fužinah.

1 Sestri sta postali učiteljici in ostali samski. Kot upokojenki sta živeli doma v Virmašah, domačini pa se še spominjajo njunega brata zdravnika, ki ju je pogosto obiskoval in jima pomagal pri težjih delih, npr. pri »štihanju« vrta.

2 Učitelj v pokoju, rojen 1925 v Stari vasi, živi v Zagrebu.

Na obzidju cerkve sv. Ane na Ledinici, leta 1942: Viktor Volčjak in Vida Grošelj kot fant in dekle; sprehod na Ledinico je bil njun najljubši.

Mlada moža sta hitro postala prijatelja. Ordiniral je po nalogu nemške oblasti v ordinaciji svojega predhodnika, izseljenega doktorja Ernesta Demšarja. V njegovi hiši je pozneje tudi stanoval. Ordinacija in zdravnikovo stanovanje sta bila v pritličju, v gornje nadstropje so preselili stvari Demšarjeve družine, ki je živela v Rovtah in se ni smela vrniti v Žiri.³

Žirovski zdravnik in partizani

V Žireh novi zdravnik sprva ni poznal nikogar, a si je kmalu našel pr(a)vega prijatelja. To je bil, kot rečeno, Karel/Drago Chvatal, elektrotehnik češkega rodu. Ta je bil »politično napredno usmerjen« in imel zvezo z Ljubljano; večkrat je šel tja čez mejo in prinašal novice o odporu, ki se je začel v Ljubljanski pokrajini (Provincia di Lubiana). Prve vesti o OF in o tem, da se tudi na Gorenjskem pripravlja upor, je mladi zdravnik dobil od rojaka in prijatelja Toneta Šifrerja,⁴

3 Demšarjeva žena Marija (po domače Mica Zajcova) si je upala včasih tajno priti na svoj dom, da bi vzela katero od reči, ki so jih potrebovali v rovtarskem izgnanstvu. Po pričevanju njenega sina Ernesta Demšarja ml. srečanja med njo in doktorjem Volčjakom niso bila prijazna, zlasti ne z njegove strani.

4 Tone Šifrer (1911–1942) je še danes priznan slovenski pesnik, pisatelj in publicist. Po vojni sta izšli njegovi knjigi *Kmet in stvari* (1947) in *Zbrano delo* (1971); slednjega je uredil njegov mlajši brat Jože Šifrer (r. 1922), literarni kritik in zgodovinar.

ki ga je v Žireh obiskal septembra in novembra 1941. Toneta, ki je bil doma v Žabnici št. 41, je spoznal »že kot akademika«, še bolj pa sta se zblížala na Ptuju, kjer je bil Šifrer profesor slovenščine na gimnaziji.⁵ Tone je bil že jeseni 1941 sodelavec OF na območju Žabnica-Bitnje-Stražišče. »Pri drugem obisku mi je govoril o dolžnosti zdravnika pri ljudski vstaji in mi naročil, naj nabavim rezervo zdravil in obvezil.« Novembrsko srečanje z njim je bilo tudi zadnje, ker so Nemci odkrili njegovo organizacijo, ga aretirali in internirali in ga 20. aprila 1942 v Mauthausnu ustrelili. »Po njegovem navodilu sem odšel v sredini januarja 1942 v Graz in tam nabavil precej kirurškega materiala, aparate za sterilizacijo in instrumentarija.« Žirovski zdravnik se je kljub temu le počasi približeval uporniškemu gibanju. »Vse do februarja 1942 sem živel v iluziji, da so lokalne okupatorske oblasti brezbrizne do mojega dela in da moje obnašanje do nosilcev oblasti ne ostri njihove čuječnosti.« Potem pa ga nenadoma pokličejo v Loko: »9. februarja 1942 me Gestapo v Škofji Loki zaslišuje ves dan. Obtožnica mi očita in dokazuje sodelovanje z osvobodilnim gibanjem in propagando proti nemškemu nabiranju prispevkov 'Zimske pomoči' /Winterhilfe/. Iz obtožnice nisem mogel razbrati, katere osebe so izvor podatkov za obtožnico, prav tako tedaj še nisem vedel za usodo Toneta Šifrerja. Zasliševanje se je končalo z grožnjo, da me bo prva moja gesta proti obstoječemu redu vodila v koncentracijski logor.«

Volčjak piše, kako se je že leta 1942 nanj obračalo več Žirovcev, ki jim je grozila okupatorjeva mobilizacija na delovno akcijo ali delovno obveznost, kar je pomenilo tudi odhod od doma. Prosili so ga, naj jim izda zdravniško spričevalo o delovni nezmožnosti. Opiše tudi »uspešen primer zdravniške ekspertize«. »V juniju ali juliju je nemška žandarmerija prijela Ludvika Poljanška z Dobračeve.⁶ Tovariš Rajkovič,⁷ ki je sodeloval s partizani, mi je namignil, kako bi Poljanšku lahko pomagal. Napisal sem zdravniško spričevalo, v katerem sem ugotovil takšno duševno stanje osumljenca, ki izključuje vsako osebno odgovornost za njegovo ravnanje. In postaja nemške varnostne službe v Žireh je spustila Poljanška na svobodo.« Že januarja 1943, ko so Nemci začeli z vpoklicem celotnih letnikov v svojo vojsko, se je temu mnogo Žirovcev izognilo tako, da so šli k partizanom. Volčjak je borcem pošiljal zdravila, večkrat pa je ranjene tudi sam oskrbel. »V začetku maja me je klical tovariš Jože Kavčič⁸ v Žirovski vrh na pomoč ranjenemu Bogdanu Rajkoviču. Temu je zastala krogla v dlani in grozila je gasna⁹ gangrena. Operacija je bila uspešna. Rajkovič se je po njej preselil k Ježu na Selo, kamor sem ga hodil preobvezovat.« V začetku junija se je v Plastuhovi grapi sestal z medicincem in sanitetnim referentom Kesičem,¹⁰ mu dal navodila za prvo pomoč ranjenim in mu izročil nekaj kirurškega instrumentarija. »V istem mesecu sem klican v Žirovski Vrh k Grogcu, kjer je ležal

5 Dr. Lojze Gostiša mi je potrdil, da sta se rojaka Tone Šifrer in France Mihelič dobro poznala, ne le kot profesorska kolega na gimnaziji, ampak tudi kot »pripadnika« stalnega gostilniškega omizja, za katerim je bilo občasno zelo živahno. Nikjer pa ni našel sledi, da bi se poznala in srečevala tudi virmanska rojaka Mihelič in Volčjak.

6 Sin legendarnega Valentina Poljanška, Modrijana z Dobračeve, partizan, padel 1. 4. 1945 na Orehku. Vir: ŽO, št. 17 (1990), str. 13 in 23.

7 Bogdan Rajkovič, partizan, pred vojno žandar v Žireh.

8 V njegovi hiši (zdaj Novovaška cesta 1) naj bi bil konec novembra prvi sestanek žirovskih simpatizerjev OF, o tem priča spominska plošča na hiši.

9 Srbohrvaški izraz, slovensko plinska gangrena. Wikipedija: »plinski prisad ali klostridijska mionekroza je akutno in hudo nekrotizirajoče vnetje, pri katerem se v podkožju in v mišicah pojavljata plin in vodeni krvavi izcedek«.

10 Franko Kesić Cene, doma iz Žirov, pred vojno študent medicine, študij končal po vojni in postal zdravnik. Poročil se je s Ceno Kavčič, Kamškovo iz Nove vasi.

težko ranjen od eksplozije domači sin.¹¹ Nudil sem prvo pomoč ali je bil slučaj brezupen ... Po nemški ofenzivi na enote VII. Brigade¹² v Žirovskem vrhu v začetku avgusta 1943 sem nudil zdravniško pomoč več ranjencem, med njimi je bil tudi Franc Žontar s težko strelno poškodbo nadlahtnice. Imenovanega je skrival in v vsem oskrboval tovariš Jože Kavčič. Spominjam se, da sta bila dva ranjenca, Jelen in Matjaž, skrita pri Maksu Bogataju¹³ v Novi vasi, kamor sem ju hodil zdraviti.« V Novi vasi je operiral tudi Bogdana Rajkoviča, ki je bil ponovno ranjen, to pot v prsni koš in je imel poškodovano prsno mrežo pljuč. Septembra je bilo ranjencev še več. Pri prehodu meje v Žirovskem vrhu sta bila dva partizana težko ranjena v eksploziji »nagaznih« min. »Oktobra 1943 sem sodeloval v nabornih komisijah pri oceni sposobnosti za vstop v partizanske enote, največ dela pa je bilo z nabavo zdravil in obvezil za nove partizanske enote, ki so se formirale v tistem času. 1. novembra sem stopil v partizanske vrste.« Vsi navedki v tem delu besedila so iz poročila, ki ga je dr. Volčjak napisal 4. 10. 1960 Občinskemu odboru Zveze borcev Žiri, z namenom, da bi mu ta izdal potrdilo, da je že pred odhodom v partizane delal za njih. Z drugimi besedami: hotel je uveljaviti dvojna partizanska leta za obdobje pred 9. 9. 1943. Za priče je navedel tri medvojne tovariše: Draga Chvatala, Župančičeva 1, Kranj; Bogdana Rajkoviča, Cankarjeva 1, Litija; Jožeta Kavčiča, Stara vas 12, Žiri.

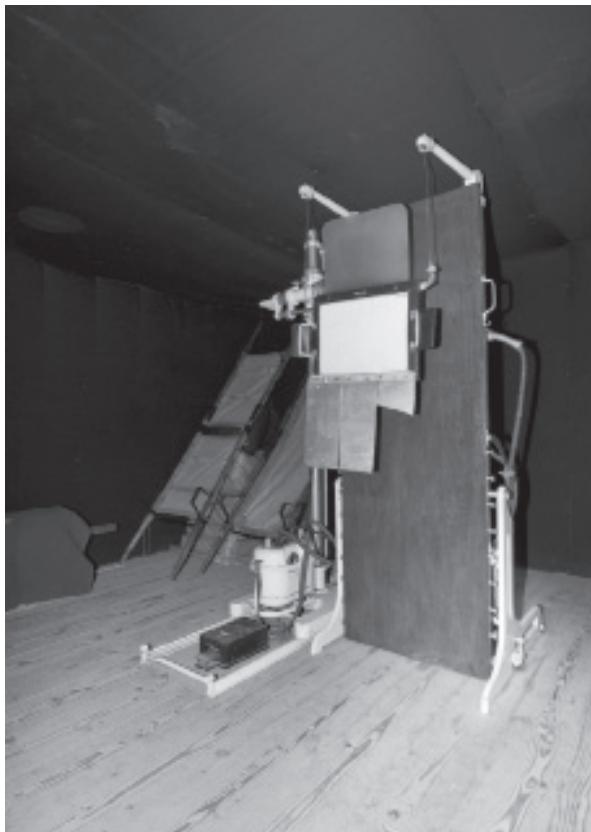
Ustanovitelj Partizanske bolnice Franje

Z odhodom žirovskega zdravnika v partizane bi lahko njegovo žirovsko zgodbo sklenili. A ne bi bilo prav in tudi ni mogoče. Žirovski del njegove zgodbe se nadaljuje tudi po vojni, ko se je poročil s svojo zaročenko Vido Grošeljo, s katero sta se zaročila že pred njegovim odhodom na Cerkljansko. Temu pa sledi osrednja in najbolj monumentalna zgodba njegovega življenja – ustanovitev Partizanske bolnice Franje. Tu jo le na kratko povzamemo. »Zamisel za gradnjo partizanske bolnišnice v soteski Pasice se je rodila novembra 1943. V času nemške ofenzive (od 13. do 22. novembra) je bilo treba ranjence umakniti iz Cerknega, in sicer preko Davče na Jelovico. Spremljalo jih je zdravstveno osebje iz Cerknega. Pri prenašanju ranjencev so pomagali prebivalci okoliških vasi, za zaščito pa je skrbel drugi bataljon Prešernove brigade. Čeprav so morali vzeti s seboj tudi nekaj najnujnejše hrane in zdravil, pa vsega sanitetnega materiala le niso mogli odnesti s seboj. Na predlog Janeza Peternelja so ga skrili v naravni votlini, ki se je nahajala v strmi grapi, podobni kanjonu, blizu njegove kmetije. Kljub vsem naporom je bila akcija selitve ranjencev povsem neuspešna. Več borcev je padlo, umrli pa so tudi vsi težki ranjenci. Potreba po obstoju skrivne partizanske bolnišnice je torej postala več kot očitna. / Ko se je zdravstveno osebje vrnilo iz Gorenjske, je našlo skrivališče zdravil nedotaknjeno. Takrat se je dr. Volčjak odločil, da bo v težko dostopni grapi postavil dve leseni baraki. Prva, z ležišči za ranjence in osebje, naj bi služila kot bolnišnica, v drugi naj bi bila kuhinja, v primeru nevarnosti pa bi se lahko vsi preselili v naravne votline v stenah. Pri gradnji je sodelovalo tako medicinsko osebje kot tudi terenski

11 Pavel Mlinar, partizan, v bojni opremi splezal na domačo češnjo, kjer mu je po nesreči eksplodirala ročna bomba, umrl 6. 7. 1943. Vir: ŽO, št. 17 (1990), str. 21 in 30.

12 Bolj znana kot Prešernova brigada, v začetku avgusta 1943 obkoljena in razbita na Žirovskem vrhu, v vojni dramati, ki velja za največji poraz gorenjskega partizanstva.

13 Verjetno je mišljen Maks Oblak, Primc iz Nove vasi, aktivist OF.

Rentgen žirovskega zdravnika Ernesta Demšarja, ki ga je Franja podarila njegova žena Marija. Uničila ga je povodenj 18. 9. 2007. / Fototeka Cerkljanskega muzeja

Doktor Viktor Volčjak kot partizanski zdravnik, po odhodu iz Žirov. / Fototeka Cerkljanskega muzeja

sodelavci OF. Prva baraka je bila dograjena 23. 12. 1943 in še istega dne so iz Podnjivča prinesli prvih sedem ranjencev. Odločili so se, da bo bolnišnica namenjena le najtežjim ranjencem, in to načelo se je za postojanko v soteski Pasice, ki je po razširitvi bolnišnice postala njen osrednji oddelek (imenovan centrala ali oddelek B), ohranilo vse do konca njenega delovanja.«¹⁴

Doktor Volčjak je bil torej po odhodu iz Žirov dodeljen saniteti 31. divizije. To je bilo ravno v času ene najhujših nemških ofenziv, imenovani »Traufe« (Kap).¹⁵ Po grozljivem izidu poskusa evakuacije ranjencev iz Cerkna na Jelovico se mu je v sodelovanju z domačini, zlasti z Janezom Peterneljem,¹⁶ porodila zamisel, da bi v divji in skrivni grapi Pasice postavili partizansko bolnišnico za najhujše ranjence. In prav to so pod njegovim vodstvom tudi storili. Doktor Volčjak je torej »avtor«¹⁷ partizanske bolnišnice, ki jo je prav on poimenoval po svoji naslednici. Franja je po njej imenovano bolnišnico resda skoraj ves čas vodila, ustanovil pa jo je le Viktor,

¹⁴ Mateja Jeraj in Jelka Melik, Partizanski zdravniki in pravniki med stroko in politiko, izdalo Arhivsko društvo Slovenije v zbirki Viri, št. 9, Ljubljana, 1996, str. 13.

¹⁵ Po nemškem pregovoru »Vom Regen in die Traufe kommen«, priti z dežja pod kap.

¹⁶ Gospodar domačije Pri Podnjivčanu v Dolenjih Novakih, najbližji sosed bolnice. V njegovi hiši je bila javka za bolnico Franjo in njena pomožna postojanka, tudi občasna bolnišnica, telefonska postaja, šiviljska delavnica, skladišče materiala ... Hišo so Nemci 25. 3. 1945, v zadnji in najhujši ofenzivi, požgali. Janez Peternelj je bil tisti, ki je doktorju Volčjaku prvi pokazal sotesko in ga opozoril na njene skrivne možnosti.

¹⁷ Da to avtorstvo ni bilo le intelektualno, so pričale krvave in zagnojene odrgnine in kraste na njegovih ramenih, ki jih je videla mama Helene Tepina, ko jih je doktor obiskal v Žireh in so ga preoblekli in oskrbeli. Rane je dobil od nošenja težkih desk in drugega materiala v grapo.

ki je bil tudi njen prvi predstojnik. Ko je vodenje bolnišnice januarja 1944 predal Franji, je potem še do poletja istega leta skrbel za njeno oskrbo in varnost. Bil je namreč načelnik sanitetnega odseka IX. korpusa. Bolnica Franja pa je bila (ob SVPB Pavli) glavna in danes najbolj znana zdravstvena ustanova te legendarne partizanske formacije, ki je predstavljala udarno moč združenega gorenjsko-primorskega partizanstva. Osebni odnosi med obema zdravnikoma so bili sicer ves čas zelo dobri, Franja je Viktorju izkazala veliko spoštovanje tudi v spominski knjigi (*Ni neskončnih poti*, 1984), ki jo je napisala svojemu sinu. Partizanska bolnica Franja je uvrščena na poskusni seznam za vpis na Unescov seznam svetovne dediščine. Če bo ta vpis uspel, bo zgodba Franje postala ena svetovnih zgodb in takšna bo tudi zgodba njenega ustanovitelja. Ne glede na izid te pobude pa bi morali biti tudi Žirovci bolj ponosni na dejstvo, da je Franjo ustanovil njihov zdravnik.

Doktor Volčjak v nemilosti in žirovska karakteristika

Zdravnika Viktor Volčjak in Franja Bojc pa sta poleti 1944 prišla v nemilost. Po krivi obtožbi dveh politikomisarjev sta bila podvržena mučni preiskavi. Odvedli so ju na štab korpusa in ju dva meseca zasliševali, od konca julija do konca septembra. Franja je ob preiskavi lahko delala v korpusni ambulanti, Viktor pa je bil »v šotoru pod stražo«. V preiskovalnem postopku so bile zaslišane številne priče, tožilec je pisal tudi v Žiri, naj mu pošljejo »karakteristiko« doktorja Volčjaka. Dobil je kar dve. Prvo je pod glavo Okrožnega komiteja KPS Škofja Loka podpisal Milan Loštrk - Novljan¹⁸ in jo naslovil »Javnemu tožilcu pri višjem vojaškem sodišču IX. Korpusa NOV in POJ«. Datirana je bila 23. 8. 1944, na korpus je »došla« 29. 8. 1944. Navajamo jo v celoti in brez slovničnih popravkov. »Na vaš dopis vam pošiljamo karakteristiko dr. Viktorja Volčjaka. Omenjeni se je naselil v Žiri malo po okupaciji leta 1941, zaposlen kot zdravnik. O prejšnjem njegovem življenju nam je neznan. V času ko je bil on v Žireh ne vemo o njemu nič slabega, dokler so mu bili ljudje tuji se ni dosti izdajal kakšnega mišljenja je, ker so Nemci že takrat na njega precej pazili. Ko pa je spoznal nekatere naše sodelavce je kmalu prispeval v precejšnji pomoči pri naših bolnikih in ranjenih. V tem času je spoznal tudi sestro od našega pokojnega najboljšega sodelavca tov. Adama – Grošelja Adolfa, ki so letos ustrelili belogardisti, ki je bila tudi naša sodelavka, se z njo zaročil in sta hodila skupno na obiske k bolnim in ranjenim tovarišem. V začetku njegovega prihoda v naš okraj so ga nekateri ljudje sicer precej ostro sodili to pa vsled tega, ker je bil nastavljen od Nemcev in namesto od Nemcev izseljenega zdravnika dr. Ernest Demšarja. Proti nepoznanim osebam je bil precej nezaupen in oster, za majhno napako je postal nervozen. Nekateri nam nepoznani ljudje /nemčurji/ so ga tudi Nemcem radi našega sodelovanja večkrat naznanjali, tako da je bil že čisto na tem, da ga odpeljejo v Begunje. Temu je kriva največ njegova nervoznost. V splošnem pa ga ljudstvo upošteva, posebno agilen se je pokazal po odhodu Nemcev iz Žirov. Tudi hiša kjer je doma njegova žena je ena izmed najboljših in najzavednejših v okraju.« Drugo karakteristiko, ki pa je bila časovno prva, saj je datirana »Na položaju dne 16/VIII. 1944«, na korpus »došla« že 24. 8., je pod glavo »Okrajnega odbora OF« podpisala

¹⁸ Brat Mirka Loštrka, enega od graditeljev Zadrúžnega doma v Žireh in svak Mirkove žene Ančke Loštrk, ki se je spominjamo kot neutrudne aktivistke Društva kmečkih žena in deklet.

sekretarka Majda.¹⁹ Ker se bistveno ne razlikujeta, navajamo le drugo, ki je prvo očitno povzela in še nekoliko dopolnila.

Iz obširne dokumentacije procesa, ki se hrani v Arhivu Slovenije²⁰ in je povzeta v posebni publikaciji,²¹ navajamo še nekaj odlomkov, ki se nanašajo na Žiri in Žirovce. V zapisniku zaslišanja dr. Franje Bojc z dne 11. 8. 1944 beremo, kar sledi. »Spominjam se, da mi je dr. Volčjak pripovedoval, kako je bilo, ko je prišel v partizane ali v priliki ko je šel zdraviti partizane v logor, rekel je da je politkomisar logorja hotel dr. Volčjaka ustreliti ker ga je zamenjal z nekim gestapovcem ki se je potepal po žirovskih hribih in je nosil brado.²² Pri tej priliki pa je celo stvar preprečil en partizan, ki ga je spoznal kot doktorja. Večkrat mi je dr. Volčjak pripovedoval kako je še pred vstopom v partizane hodil zdraviti ranjence. Povedal je vedno kako je bil vedno pripravljen na odhod v partizane. To sta mi povedala tudi Brane²³ in dr. Edvard,²⁴ ki sta ga šla mobilizirati in kako je imel pripravljeno opremo in zdravniško torbo. Dr. Volčjak je bil doma v Žireh v začetku januarja /1944/ ter je prinesel mnogo sanitetnega materiala. Spominjam se, da je dr. Volčjak rekel v januarju, da dobiva plačo od bolniške blagajne za nazaj in da prejema pošto in jo reševal, kako je reševal pošto ne vem, menda so mu jo pošiljali na sedež. Na njegov naslov smo tudi naročali material iz Avstrije in iz Nemčije,²⁵ poznam 4 tvirke. Okrog Žirov je imel pri ljudeh spravljeno mnogo materiala; spominjam se da sem meseca aprila dobila 50 kg njegovega gipsa in sem na ta namen poslala 2 moža v okolico Žirov. V aprilu sem dvignila tudi en zaboj sanitetnega materiala, ki sem ga dvignila pri nekem kmetu nad Novaki. Spominjam se, da je dr. Volčjak trošil mnogo svojega privatnega denarja za oskrbo sanitetnega materiala in to specialitete. Pri tem mu je tudi pomagal oče, ki je sprejemal pošiljke doma v Žireh.«²⁶

Doktor Volčjak pa je med zaslišanjem 19. 8. 1944 povedal med drugim: »V Škofji Loki živi moj oče, kateremu sem dal pooblastilo, da sprejema moje pošiljke, ki pridejo kot tovarno blago. Glede paketov, ki so prihajali po pošti sem naročil, da jih sprejema tov. Chvatal Karel, po rodu Čeh, elektrotehnik, moj znanec iz Žirov. To se je zgodilo v aprilu mesecu, ker ni več pošta funkcionirala do Žirov. Ali mi je Chvatal kaj poslal ne vem. Oče mi je pa pošiljal manjše pakete po mojih znancih iz Žirov. Med onimi paketi, ki jih je odpeljal sovražnik domnevam da je bila tudi ekstenzija,²⁷ kajti prvikrat sem naročil že v novembru.« Istega dne je med zaslišanjem, ki se je nadaljevalo ob 14. uri, izjavil še: »Smatram, da so vse prijave proti meni plod intrig in neupravičene. Ves čas, kar sem bil v NOV sem

19 Francka Žakelj, por. Jereb (1921–2011), Brtelčkova iz Stare vasi, sestra prvoborcev bratov Žakelj.

20 Dokumenti Glavnega javnega tožilca pri Predsedstvu SNOS.

21 Mateja Jeraj in Jelka Melik, Partizanski zdravniki in pravniki med stroko in politiko, izdalo Arhivsko društvo Slovenije v zbirki Viri, št. 9, Ljubljana, 1996. V nadaljevanju: Viri 9.

22 Franja Bojc Bidovec v svoji spominski knjigi (*Ni neskončnih poti*, Ljubljana 1984, str. 103) kolegov takratni videz opiše takole: »Bilo je že drugo novoletno jutro /1944, op. M. N./, ko smo prišli ob šestih v vojašnico v Cerknem. Ob zgodnji uri je vladal še povsod mir in nekaj ur smo čakali, da se je prikazal brkat in bradat mož strogega videza, a blagih oči. Bil je doktor Volčjak.«

23 Verjetno Branko Štangl - Peter.

24 Dr. Edvard Pohar, eden prvih partizanskih zdravnikov na Gorenjskem, zaslužni organizator partizanskega zdravstva.

25 O teh nemških dobavah je dr. Volčjak pripovedoval nečakinji Heleni Tepina in ta je zapisala naslednjo anekdoto: »Kot privatni zdravnik v Žireh je naročal pri neki nemški firmi sanitetni material, ki so mu ga vestno pošiljali tudi med vojno. Ko je šel v partizane, je naročal še naprej in oni so mu še naprej pošiljali sanitetni material na službeni naslov v Žiri, od tu so ga pa kurirji tovorili v Franjo. No, in po vojni so skrbni Nemci poslali naslovljencu natančen račun, kaj vse je treba še plačati. 'Red je red' – je navdušeno pokomentiral stric.«

26 Viri 9, str. 76–77. Volčjakov oče je sprejemal pošiljke v Škofji Loki, ne »doma v Žireh«.

27 Kirschnerjeva ekstenzija, verjetno zaplenjena na Volčjakovem domu v Žireh, Viri 9, str. 78.

Navdušeni doktor Volčjak maja 1945, ko je izvedel, da je vojne konec. / Fototeka Cerkljanskega muzeja

Poročna slika: Vida in Viktor sta se poročila 6. julija 1946 v Škofji Loki. Poročni priči sta bili nevestina svakinja Vera Grošelj in ženinov prijatelj Drago Chvatal.

se zavedal globoke odgovornosti, zaradi tega sem tudi skušal z vso vestnostjo izvrševati funkcijo. Čim sem stopil v NOV sem nadaljeval z delom ter služil stvari osvobodilnega pokreta, kajti tudi prej sem šel zdraviti ranjene partizane na poziv in to vedno brez kakršnegakoli ugovora ali pritiska. Absolutno ne drži, da bi šel zdraviti partizane na Žirovski vrh pod grožnjo mobilizacije. Pripomniti moram, da sem imel doma vedno pripravljeno torbico s sanitetnim in obvezilnim materijalom, tako da sem bil vedno pripravljen bodisi na zdravljenje partizanov bodisi na odhod v NOV. Ko je prišel dr. Edvard k meni, sem bil že popolnoma pripravljen na odhod. Ko se je ustanovila Žirovska četa, in sicer po zimi 1942/43 sem takoj bil pripravljen priskočiti na pomoč ranjenim partizanom in od takrat naprej so se tudi na mene obračali partizani. Do tega časa pa nisem bil podrobno informiran o osvobodilnem pokretu. V Žireh je ves narod držal skupaj, o Beli gardi ni bilo govora, bilo je namreč tudi nekaj izdajalcev ali so kmalu dobili svoje plačilo.«

V sodni preiskavi obeh zdravnikov so zaslišali tudi številne priče.²⁸ Za nas sta še posebej zanimivi dve. Prvi je Žirovec Janez Jesenko. Zapisnik gre takole: »Jesenko Janez, sin Luke in Marije, r. Gantar, rojen 28. 10. 1903 v Žireh. tam stanujoč, rkt.²⁹ Slovenec, čevljarški mojster, samski, v NOV vstopil 1. 11. 43, šef čevljarške delavnice XXXI. divizije opozorjen na resnico izpove: / Dr. Volčjaka poznam še od tedaj, ko se je naselil v našem trgu Žireh po okupaciji Jugoslavije po Nemcih. Preselil se je iz Škofje Loke, sicer pa natančnega o tem ne vem. Kot zdravnika ga poznam, da je bil zelo dober, tudi ranjene partizane je zdravil privatno po hišah,

²⁸ Zaslišanja je opravljal Alfonz Dolher - Fonza, javni tožilec pri vojaških sodiščih 31. divizije 9. korpusa NOV in POJ.

²⁹ Rimokatolik.

kjer so se skrivali. Le kot zdravnik bolniške blagajne je bil proti nekaterim bolnikom bolj oster, kadar jih je smatral, da so prišli k njemu na pregled, da bi vlekli bolniško podporo. V OF, kolikor vem ni sodeloval aktivno, vendar se nikoli ni pokazal kot izrazit nasprotnik našega osvobodilnega gibanja. Če je zašel v našo družbo in se je čutil sigurnega, je k vsaki stvari stavil svoje pripombe, ki niso bile v nasprotju z našim gibanjem, vendar je bil običajno zelo redkobeseden. / Ko so partizani zasedli Žiri, je bil mobiliziran. Že večkrat preje je izjavil, da bo šel k partizanom vendar tega koraka sam ni storil ...«³⁰

Druga priča je bila Mara Lorenzi Urška, »roj. 6. 1. 1924 v Virmašah pri Škofji Loki, stanujoča v Škofji Loki, samska, r. k., Slovenka, hišna pomočnica, v NOV vstopila 15. V. 1943, brigadna bolničarka 3. SNOUB.« Tudi ona je bila »opozorjena na resnico« in nato izpovedala, kar sledi. »V juliju leta 1943 sem bila bolničarka Loškega bataljona.³¹ Logorovali smo na Žirovskem vrhu. Pri poizkusu prehoda preko meje je neki tovariš stopil na mino, in bil težje ranjen. Ker v našem bataljonu ni bilo nobenega zdravnika, sem poklicala iz Žirov dr. Volčjaka in mu v pismu pojasnila, kakšen slučaj se je zgodil, kakšno orodje naj vzame s sabo ter, da je njegova prisotnost pri operaciji nujno potrebna. Na ta poziv se dr. Volčjak ni odzval, poslal mi je samo injekcijo proti tetanusu. Ker drobcev mine iz ranjenčeve rane nisem mogla sama odstraniti, sem se obrnila na tov. komandanta, ki se je zaradi tega precej razburil in odgovoril, da naj bo dr. Volčjak vesel, da ga ne mobiliziramo, ker ga itak nujno potrebujemo, ampak da ga še pustimo doma. Poslal mu je pismo, v katerem mu je zagrozil, da pride po njega s patrolo in da ga mobilizira, če se sam ne odzove. Na ta drugi poziv je dr. Volčjak prišel, toda bil je pri svojem delu zelo nervozen, zdelo se mi je, da mu je delo odveč, odnosno, da se boji. Vse posle je zelo hitro izvršil. Preobvezal je tudi vse ožuljene, dočim nekemu tovarišu, ki je imel nalomljeno nogo ni hotel noge naravnati in mu je dati v mavčev povoj, ampak je meni povedal, kako naj to storim in zelo hitro odšel. Pri odhodu je pripomnil, da ni treba več klicati, razen, če bomo imeli res nujen slučaj, ker da ga drugače ne bo. Kmalu za tem smo menjali kraj logora, tako da z dr. Volčjakom nisem imela več posla. / Zvedela sem, da je zdravil po našem odhodu nekega tovariša v Žireh in da ga je dobro pozdravil. / Ko sem spoznala dr. Volčjaka, kot sanitetnega referenta IX. korpusa, se mi je to silno čudno zdelo, kako more postati sanitetni referent korpusa mobiliziranec, ki je z očitno nejevoljo zdravil že na terenu naše tovariše.«³²

In kdo je tisti, zaradi katerega je do obtožnice zoper doktorja Volčjaka sploh prišlo? To je bil Branko Karapandža Matjažek, namestnik politkomisarja XXXI. divizije, po rodu hrvaški Srb (iz Gorenje Dubrave pri Ogulinu); v bolnico je prišel kot ranjenec, potem pa ves čas negodoval, češ da ni bil primerno oskrbljen in da se mu tudi sicer ni posvečalo njegovemu položaju primerne pozornosti. Med zaslišanjem je na zapisnik izjavil. »Za vse te nepravilnosti in slabo stanje v san. ustanovah smatram odgovornega sa. referenta IX. korpusa dr. Volčjaka. V jeseni /1943/, ko smo osvobodili Žiri, ker ni bilo zdravnikov, smo mobilizirali tudi njega ter ga postavili za sa. referenta divizije z nalogo, da organizira bolnico, ki je dobila ime 'Franja'. Ker so civilisti smatrali za potrebno, da se zgradi bolnica na sigurnem

30 Viri 9, str. 50.

31 V času zaslišanja je bila bolničarka 3. SNOUB Ivan Gradnik.

32 Viri 9, str. 62.

mestu in se je to tudi izvršilo, je general Novljan³³ komandant IX. korpusa priznal ob priliki obiska v bolnici zasluge za gradnjo bolnice dr. Volčjaku in ga zato postavil za san. referenta IX. korpusa. Ker pa tov. dr. Volčjak ni bil star partizan in ni imel izkušenj, še manj pa organizatorske sposobnosti, mislim, da je to vzrok naši slabi saniteti. Tov. dr. Volčjak je bil do svojega vstopa v NOV klerikalec in ni sodeloval v OF. Ko je bil dr. Volčjak še v civilu in so ga klicali partizani, da nudi zdravniško pomoč ranjenemu tovarišu, je svojo pomoč kratko malo odklonil. V naše vrste hoče uvesti aristokratski duh in postavlja ter povzdiguje samo sebi simpatične ljudi. Ko so hoteli partijci ugotoviti preteklost bolničarke Lide, je izjavil tov. dr. Volčjak, ko je zato izvedel, da se nima v to nihče vtikati, če se pa bodo, bo nekdo gotovo za glavo krajši. Ko je mene prvič obiskal v bolnici, je izjavil: 'Bodi srečen, da si prišel k nam, ker leta 1942 so partizani takšne slučaje streljali' ...«³⁴ (Na položaju, 14. VII. 1944)

Kako se strica spominja nečakinja Alenka

Največ gradiva za ta članek mi je posredovala Helena Tepina, roj. Grošelj, po domače Lustikova Alenka. Njena teta Vida je bila žena dr. Volčjaka, zato mu je Alenka rekla kar »stric«. V najinem dopisovanju po e-pošti mi je napisala nekaj spominov na tega zanimivega moža. »Strica se spominjam kot močne, samosvoje osebnosti, takim sedaj rečejo 'alfa samec'. Med vojno se je izkazal z iznajdljivostjo in izjemnim pogumom. Po vojni se je pa ukvarjal izključno s stroko in je bil sila gorak nekaterim partijskim povzpetnikom. Ko smo si nekoč ogledovali grad Bogenšperk, nam je ob veliki sliki srednjeveškega plemiča oskrbnica ponosno povedala, da je to sliko Bogenšperku podarila tov. Lidija Šentjunc. 'Ja – na katerem gradu se je pa rodila tovarišica Lidija Šentjunc?' je sarkastično vprašal stric.

Nadvse je cenil znanje. Ko sva ob vpisu pregledovala študijski program moje (družboslovne) fakultete in je ugotovil, da imamo samo en tuji jezik, pa še to le prva dva letnika, je vzkipele: 'A take 'intelektualce' bomo zdaj proizvajali?' Nenehno je študiral in se izpopolnjeval. Njegovo najljubše reklo je bilo: 'Bog Kranjca ne zapusti, ampak malo nemško mora pa znat.' Veljal je za odličnega internista, vrhunskega diagnostika. Mama mi je pripovedovala, da je že v predvojnem času v Žireh navajal ljudi na samozdravljenje, na zdravila iz 'božje lekarne': čaje, obloge, knajpanje ... Žirovske hribe je poznal bolje od večine Žirovcev, saj je tudi po vojni redno prihajal sem na dopust. Bil je navdušen nad napredkom kraja in je v različnih družbah rad zatrdil, da bolj pridnih ljudi od Žirovcev ni.

Stric je hotel biti povsod prvi in najboljši. Tudi v drobnih stvareh. Najhuje je bilo, kadar se je odločil, da bo kuhar. Skuhal nam je nekakšno obaro iz šoj (lov na šoje je razvil v pravo znanost) in za mizo smo morali glasno vzklikati od užitkov. Nihče si ni upal povedati, da je to ena navadna gravža, kajti stric je bil hišna ikona. Za hišo smo imeli mizo za namizni tenis in z Bizjakovim Janezom sva bila navdušena igralca. Ko sta stric in teta prišla na dopust, mi je stric ponudil tekmo. Že res, da sem bila še smrklja, a igrali smo vsak dan. 'Dohtar gor ali dol,' sem si mislila, 'sesula ga bom.' In sem ga. Takrat je stric potegnil iz žepa bankovec: 'Dobiš ga, če mi

³³ Lado Ambrožič Novljan (1908–2004), pred vojno učitelj, oče novinarja in urednika Lada Ambrožiča, voditelja odličnih intervjujev na TV Slovenija.

³⁴ Viri 9, str. 39.

Pri Lustiku v Žireh po vojni: na klopi sedita Leopoldina Grošelj z vnukinjo Alenko, za njima Vida in Viktor Volčjak.

obljubiš, da tega ne boš povedala teti.' Bankovec je nemudoma romal v moj žep, saj o tem dogodku itak ne bi poročala teti. Ta je strica oboževala do zadnjega diha in bi me gotovo ozmerjala, zakaj sem izkoristila tega na smrt utrujenega reveža. Samo enkrat v življenju sem jo slišala, da ga je pokritizirala – a takrat sem bila že poročena in sem že vedela, po koliko so hruške. Bili smo v družbi nekih učiteljic in priletni stric se je na vso moč trudil, da bi jih očaral. 'Poglej ga: kot petelin na gnoju,' mi je šepnila teta. In jaz sem kljub letom ostrmela nad to bogokletnostjo.

Res je, bil je velik strokovnjak za ptiče in za gobe, pa še za marsikaj. Ničesar ni obravnaval površno, vsaki stvari je hotel priti do dna. Brskal je po svojih leksikonih (za velike denarje jih je naročal iz Londona) in razčiščeval stvari. Svoje 'čvinke' (nekakšne zasede, kamor se je skrila, ko je lovil šoje) je imel v različnih krajih, ne le v Žireh. Tu je bolj gobe nabiral, ker je bil pač na dopustu.« O bogatem zasebnem življenju strica Viktorja mi je nečakinja Alenka napisala še tole: »V Imenju v Goriških Brdih sta leta 1980 s teto kupila manjše posestvo, kjer je užival v vzgoji sadnega drevja in vrta nasploh, čeprav je bil za tiste čase sila nenavadno urejen: nobenih gredic, različne vrtnine so bile posajene vse križem, nobenega zalivanja in seveda nobene kemije. Danes temu rečejo permakultura. S hišnimi opravili in popravili se pa ni ukvarjal. V angleščini in nemščini je prebiral zahtevna filozofska dela, spremljal je domačo in tujo strokovno literaturo in književnost.«

Obnovimo pred sklepom na kratko in s pomočjo imenovane še povojno poklicno pot našega zdravnika. »Po vojni je bil od leta 1946 do 1947 upravnik vojaške bolnišnice v Ljubljani. Od tod so ga na njegovo nejevoljo premestili v Beograd za pomočnika načelnika za sanitetni pouk v Sanitetni upravi JLA. Teta mi je nekoč zaupala, da je bil pravzaprav 'umaknjen', ker ni bil po volji nekaterim slovenskim političnim veljakom (zlasti Lidiji Šentjuri). Od tu je bil premeščen v Zagreb, kjer

se je na Kliniki Rebro specializiral za interno medicino. Tu je tudi doktoriral iz vojaškega zdravstva in predaval na Medicinski fakulteti. Leta 1956 se je vrnil v Ljubljano za načelnika internega oddelka Vojne bolnice. Tu je delal še deset let, veljal je za vrhunskega diagnostika. Dosegel je čin polkovnika. Imel je raka na črevesju, zato se je 1966 predčasno upokojil. Bil je večkrat odlikovan in je prejel več priznanj. Umril je 8. januarja 1987 ob pol petih popoldne na svojem domu v Ljubljani in je pokopan na Žalah.«

Naš zdravnik je tudi veliko pisal in objavljajal. Po eni strani številne strokovne članke in publikacije, po drugi pa je prav ustanovitelj Franje tisti, ki je o njej tudi največ napisal. Večkrat je izšla njegova knjižica o Franji, pravi knjižni monument pa je zbornik *Partizanska bolnišnica Franja*, ki je izšel ob 50. obletnici Franje, 1983. To dragoceno knjigo je uredil in zanjo napisal več poglavij, izdal jo je Mestni muzej Idrija, ki ga je takrat vodil Jurij Bavdaž.

Namesto sklepa

Iz gornjega pisanja, ki je v glavnem kompilacija iz različnih virov, je mogoče narediti portret doktorja Viktorja Volčjaka. Ko je poleti 1941 prišel med Žirovce, je bil očitno še bolj »klerikalno« usmerjen. Kar je razumljivo: bil je iz katoliške družine, maturiral je na škofijski gimnaziji. Prva, ki sta ga seznanila z OF in uporom proti okupatorju, sta bila njegova mladostna prijatelja Tone Šifrer iz Žabnice, ki ga je jeseni 1941 dvakrat obiskal v Žireh, in elektrotehnik Drago Chvatal, s katerim se je seznanil in sprijateljil v Žireh. S partizani se je seznanil na žirovskem terenu, zlasti v Žirovskem Vrhu, kamor so ga večkrat poklicali, da je oskrbel ranjence. Nekaterim se je zdel »nervozen«. Če malo pomislimo, ni to nič čudnega. Mladi zdravnik je bil zaradi pomoči partizanom v zelo nevarnem položaju, in če bi Nemci odkrili njegovo početje, bi slabo končal. Bil je pokončna osebnost, ponosen na svoj zdravniški poklic. Partizanom se ni pridružil iz ideoloških, ampak iz humanitarnih razlogov, do ideologije, politkomisarjev in partizanskih povzpetnikov je ves čas ohranil kritično distanco; slednji so to gotovo začutili (»partijski instinkt«) in mu njegovo visoko, »aristokratsko« držo očitali. Doktor Volčjak je dejansko bil aristokrat, v žlahtnem smislu besede aristokracija, ki izvirno pomeni vlado plemenitih; plemenitost zanj seveda ni bila v plemenitem poreklu, temveč v tistem, kar človek iz sebe naredi z delom, pogumom in znanjem – kar vse je zmožel tudi ta ponosni mož.

Po krivem so ga obtožili, in če se zanj ne bi zavzeli ugledni zdravniški kolegi (dr. Bogdan Breclj, dr. Franci Derganc), bi tudi med partizani slabo končal. Doktor Volčjak je bil razpet med svojo stroko in visokimi etičnimi načeli na eni ter zahtevami ideologije in objektivnimi vojnimi nevarnostmi na drugi strani. To je že sama po sebi »shizofrena« situacija in ni čudno, da se je njegovo obnašanje včasih zdelo »nervozno«. Žirovce je sprva držal na kritični distanci;³⁵ ko se je pozneje z njimi bolj seznanil in ni bilo več vojnih nevarnosti, jih je tudi pohvalil. Rad je imel naravo, zlasti gobe in ptice, ki jih je spoznaval tudi v okolici Žirov. Z ženo Vido zaradi neusklajenega RH-faktorja nista mogla imeti otrok, dva sta se jima rodila, a nista preživela. Zato sta veliko pozornosti namenjala Vidini nečakinji Alenki, hčerki njenega brata Adolfa.

³⁵ Nekoč ga je neka ženica kar na cesti ustavila in mu začela razlagati, kaj ji je. On pa jo je ostro prekinil in ji razložil, da bolezenske primere obravnava v ambulanti, kjer naj se tudi sama zglaši, če bo potrebno.

Ta je postala tudi njuna dedinja. Ne nazadnje nam ta članek sporoča, da je bil dr. Viktor Volčjak z Žirmi in Žirovci povezan bolj, kot se zdi na prvi pogled. Žirovci bi morali biti bolj ponosni na dejstvo, da nas je v prvih letih vojne in v zelo zahtevnih razmerah zdravil ta legendarni partizanski zdravnik. Njegovo ime bo ostalo povezano z enkratno in svetovno poznano zgodbo partizanske bolnice Franje. To ime je po svoji kolegici izbral prav naš zdravnik in tako je ime bolnice postalo bolj znano od imena njenega ustanovitelja. Franja ga je sicer zelo cenila in v svojih spominih zapisala tudi tale laskavi stavek: »V resnično pomoč so nam v življenju lahko le ljudje, ki jim zaupamo ... Zame je bil tak doktor Viktor Volčjak.«³⁶

Pa še o Vidi Grošelj, poročeni Volčjak

Ko sem imel ta članek že narejen, sem pomislil, da sem komaj kaj napisal o zdravnikovi ženi. Navsezadnje je postala prav ona njegova glavna vez z žirovskim plemenom. Zato sem prosil njeno nečakinjo, naj mi napiše še kaj o svoji teti. In mi je poslala, kar sledi.

VIDA VOLČJAK, roj. Grošelj, se je rodila 12. marca 1912 v Žireh, umrla je 31. januarja 2005 v Ljubljani, pokopana je ob svojem možu na Žalah. Njen oče je bil Anton Grošelj, mama Leopoldina Grošelj, roj. Bačnar. Izhajala je iz premožne trgovske družine Lustikovih, imeli so špecerijo in železnino v Žireh. Delala je kot prodajalka v trgovini staršev. Tu je spoznala tudi bodočega moža. »Pripovedovala mi je, da se je vanj zaljubila na prvi pogled: 'Vstopil je v trgovino in obstal med vrati, visok, vitek, z nepozabnim nasmehom. Ta bo moj mož in nihče drug, sem sklenila ...' Pomagala je doktorju Volčjaku pri oskrbovanju ranjenih partizanov v okolici Žirov, a bolj zato, ker mu je želela dopasti. Mama mi je povedala, da je /Vida/ večkrat napadla svojega brata Adolfa, mojega očeta, naj 'neha ropat trgovino in vlačit hrano hostarjem, saj bo zaradi njega družina obubožala'. Moj oče s partizanskim imenom Adam je bil namreč oskrbnik partizanskih enot in je bil bolj koristen na terenu kot v enoti. Zato je dobil soglasje za umik v partizane šele, ko mu je gorelo pod nogami. Ko je nekoč Vida peljala z vprežnim vozom sanitetni material za ranjence na Selu, je voz naletel na mino, ki je eksplodirala, tako da je razneslo voz in je bila težko ranjena v noge. Z lojtrnikom so jo odpeljali v bolnico v Celovec, kjer je prestala več težkih operacij. Po vojni se je za par let zaposlila na Statističnem uradu v Ljubljani, le toliko, da je dobila pravico do invalidske pokojnine. O njenem zasebnem življenju naj dodam, da je tudi v Ljubljani obdržala stike z Žirovci. Ti so se pogosto zatekli k stricu, naj jim pomaga pri sprejemu pri ljubljanskih specialistih, v bolnicah itd. Ta je vedno uredil strokovno plat, teta pa jih je počakala na avtobusni postaji, jih peljala do tiste bolnice, kamor so bili napoteni, in izpeljala vso 'logistiko'. Vzorno je skrbela tudi za mamo Leopoldino v Žireh, ki je po nacionalizaciji ostala na stara leta brez pravih sredstev za življenje.«

Minka Kokalj, učiteljica zgodovine, je svoj čas na Osnovni šoli Žiri vodila zelo zavzet in ustvarjalen zgodovinski krožek, v katerem so z učenci obdelali več zgodovinskih tem in za sklep izdali posebne publikacije. Ena od njih je bila posvečena žirovskemu zdravstvu. Obiskali so tudi takrat še živečo rojakinjo Vido

³⁶ Franja Bojc Bidovec, *Ni neskončnih poti*, Ljubljana 1984, str. 109.

Viktor Volčjak v letu pred smrtjo. / Foto: Studio Potrč, Ljubljana

Volčjak na njenem domu v Ljubljani in zapisali, kar jim je povedala. Navajam odlomek. »Vojni časi so bili težki tudi za zdravnika. Žirovci so ga sprejeli bolj nezaupljivo in nekateri so ga imeli kar za nemčurja, ki je prišel namesto aretiranega in zaprtega žirovskega zdravnika doktorja Demšarja. Delal je v njegovi ordinaciji. Mnenje o doktorju Volčjaku so spremenili, ko je začel prijateljevati s svojo bodočo ženo Vido Grošelj, Lustikovo, ki jo je spoznal v njihovi trgovini, in ko je hodil k Maticu (Gostiši), kjer je bil 'na hrani'. Gospa Vida Volčjak, ki živi v Ljubljani, je povedala, da ga je na njegovo željo tudi uradno prav hitro predstavila mami in bratu. Postala je dobra zveza med ljudmi, ki so rabili zdravnika in niso smeli ali mogli v ordinacijo, in doktorjem Volčjakom. Začela se je partizanščina. Ljudje so ji v trgovini povedali, na kateri kraj naj pride doktor. Šla je z njim tudi zato, da je bilo manj sumljivo, in ga čakala, da je opravil delo. Spominja se raznih obiskov v Novi vasi, v Žirovskem Vrhu, na Ledinici itd. Zaradi tega je bil osumljen in je bil dvakrat na gestapu.

Septembra 1943 je odšel na Primorsko v partizane in je bil med tistimi, ki so gradili Bolnico Franjo. Zdravila so iz Celovca še nekaj časa prihajala na njegov naslov, in sicer na pošto v Gorenjo vas. Ko so se nekoč s Tonetom in Anico Bogataj peljali z zapravljičkom ponje, so naleteli na mino, ki je ranila gospo Vido v nogo. Pozdravili so jo na Golniku ...³⁷ Ta navedba je po vsem že prej povedanem dragocena zato, ker opozori na vlogo Vide kot zdravnikove »agentke za zvezo« in vodnice po žirovskem terenu. In pojasni še eno podrobnost: da so zdravila, ki jih je zdravnik naročal v Avstriji, prihajala na pošto v Gorenji vasi, in ne v Žireh – preprosto zato, ker je bila žirovska pošta po odhodu Nemcev iz Žirov po 23. 10. 1943 zaprta.

Vida Volčjak je bila tudi naročnica Žirovskega občasnika, prejemale ga je na naslov Puharjeva ulica 5/IV v Ljubljani. Svojega moža zdravnika, od katerega je bila poldrugo leto starejša, je preživela za celih 18 let. Vesel sem, da sem lahko njegovo in njuno skupno žirovsko zgodbo na kratko povzel za naš zbornik.

P. S. Tega članka ne bi mogel napisati brez gradiva, ki ga hrani in mi ga je posredovala rojakinja Helena Tepina, Lustikova Alenka. Za njeno prijazno pomoč in sodelovanje se ji najlepše zahvaljujem.

³⁷ Tako smo se zdravili v Žireh, Raziskovalna naloga zgodovinskega krožka OŠ Žiri, mentorica Marija Kokalj, Žiri, maj 1997, str. 40-41.

Alfonz Zajec

»Doktor Karel Bernik iz Žirov«

V mesecu maju se je končala druga svetovna vojna in po dveh mesecih smo v Žireh spet dobili stalnega zdravnika. Bil je v Kristusovih letih, zato lahko rečemo, da je bil zelo mlad. Njegov predhodnik, pokojni doktor Ernest Demšar, je bil istih let, ko je prevzel nas Žirovce v oskrbo. Prav tako kot je doktor Demšar opravil kakšno manjšo operacijo kar v ordinaciji in popravljajl zobe, je bil novi zdravnik, doktor Bernik, njegov pravi namestnik.

Imel sem slabe zobe, zato sva se že kmalu spoznala prav od blizu. Sedel sem na »zloglasnem« stolu, on pa stoječ zraven ves v belem, le v rokah se mu je svetlikalo zelo poznano ogledalce. Z njim je prav kmalu ugotovil, da bo kočnik treba izpuliti. Šel je k omarici, malo pošaril po njej in v rokah prinesel klešče, rekoč: »Tele sem dobil pri očetu Zajcu, ki je ljudem včasih tudi izdiral zobe. Kar prave bodo.« Dal mi je injekcijo in me poslal v čakalnico, da bo injekcija dobro prijela. Prej kot je injekcija dobro prijela, se me je polotil strah. Ali so klešče res ta prave? Ko sem bil spet na stolu v njegovih rokah, se res ni veliko zamudil. Zaslišal sem zven, ko je izrjavani zob trčil ob emajlirano posodo. Klešče so bile spet pripravljene za nov poseg.

Po tistem sem prav kmalu spet iskal pomoč. Ognojila se mi je bezgavka. »Tole bova pa midva kar tukaj na divanu naredila,« je dejal. Divan je bil ves iz črnega usnja. Črne so bile tudi misli, ki so se nepoklicane povabile. Kako je vsa stvar potekala, ne bom opisoval. Povedati sem hotel le začetek najinega srečanja, ki se je po naključjih potem še kar nadaljevalo in trajalo do konca njegovega življenja.

Ena bolj zanimivih zgodb med nama pa je bila tale, ki sledi.

Po ne vem kakšnem ključu sem prišel za nekaj let v odbor Rdečega križa v Žireh. Takrat je predsedovala tej prostovoljni organizaciji Ivana Poljanšek. Zagotovo je starejšim bolj poznana pod domačim imenom Johana Šemončkova. Od usodnih življenjskih udarcev preizkušena je bila še vedno neustrašna, odločna in dovolj zahtevna. Njena vprašanja ali zahteve so bile res njene, od drugih bi jih ne pričakoval. Johana pa jih je izrekla in utemeljevala in ni kmalu odjenjala. Na sestanke odbora, ki so bili običajno v osnovni šoli, je vselej povabila tudi zdravnika Karla Bernika. Razumljivo je, da vselej ni prišel. Vedeli smo, da ni mogel priti zaradi nujnih obveznosti. Kadar pa je prišel, je bil sestanek poleg napovedanih točk še malo razširjen in vselej tudi živahen.

Zgodilo se je, da je ravno na enem takih sestankov imela predsednica Johana na mizi iz Kranja povabilo na sestanek predstavnikov Rdečega križa za Gorenjsko. Johana, odločna, kakor je bila, je dobila priložnost in rekla: »Prosim vas (ali je rekla tovariš ali gospod, za nobenega nisem gotov, zato nobenega ne bom napisal), pojdite vi na ta sestanek v Kranj. Vas še poznajo ne! Kolikokrat so mi že oponesli, zakaj ne pride nikoli na sestanek vaš zdravnik, doktor Karel Bernik. Ali ga niste vključili v vaš odbor? Ali ga nikoli ne povabite na vaše sestanke? Te očitke kar naprej poslušam. Prosim vas, naredite mi uslugo, pa pojdite na sestanek v Kranj.« Toliko jasnih

besed in resnična prošnja se je zdravnika Bernika dotaknila, da je vprašal: »Kdaj je sestanek v Kranju?« Johana je odgovorila, ne da bi pogledala na pismeno vabilo: »V četrtek ob 16. uri v občinski zgradbi.« Tudi nadstropje in številko sobe je povedala. Nastala je tišina. Še Johana se je vzdržala in čakala in tudi dočakala, da je slišala od doktorja izjavo: »Bom pa šel v Kranj.« Vsem se je prav zares oddahnilo. Johana mu je brž izročila vabilo in se mu prav lepo zahvalila, da bodo vendar enkrat tudi v Kranju zadovoljni. Veselo razpoloženi smo se potem vsi razbežali na svoje domove.

Johana je še tisti večer ali zgodaj zjutraj napisala predsedniku v Kranj veselo novico. »V četrtek se boste srečali z našim zdravnikom, dr. Karlom Bernikom.« Pismo je oddala na pošto, drugi dan pa je prispelo v Kranj.

Moje delo v Alpini je bilo takrat v drugem nadstropju. Ker sem delal več ročnih faz, pa tudi pri stroju, ne vem več točno, kje me je našel oddelkovodja: »Pojdi na telefon k meni.« Šla sva do njegove pisarniške mize. Telefonska slušalka je ležala ob aparatu. »Kar primi slušalko in govori.« Prav s strahom se oglasim in povem ime. »Bernik tukaj. Veš kaj, pojdi danes namesto mene v Kranj na sestanek. Vem, da ne bo nič takega, da bi jaz moral biti zraven. Kaj bodo na sestanku povedali, mi pridi pa jutri povedat.« Razgovor je bil tako končan. Od presenečenja, ker ni bilo na drugi strani več glasu, sem položil slušalko tako, kot sem jo dobil – ob aparat. Šele mojster jo je dal na svoje mesto. Pogledal sem na uro. Gre na enajsto. Prosil sem mojstra za propustnico za ob dvanajstih. Domov, umiti, preobleči, kaj pojesti in ob 14.15 sem že čakal pri Županu na avtobus. Pripeljal me je v Škofjo Loko. Tukaj sem počakal na kranjčana. Prišel sem v Kranj na postajo in jo mahnil proti nekdanjemu Landratu. Šel sem po stopnicah v drugo nadstropje. Številko sobe sem našel, ko je bila ura točno štiri, in vstopil. V glavnem so bili že zbrani vsi povabljeni. Takoj pri vratih na desni je bila majhna mizica, na mizi spisek vabljenih, ob mizi stoječi človek pa je bil moje velikosti. Vprašanje: »Od kod?« »Iz Žirov.« Človek se obrne proti zbranim, ki so že sedeli okrog dolge mize, in glasno naznani: »Doktor Karel Bernik iz Žirov.« Ne tako glasno kot on odgovorim: »Prišel sem namesto njega.« Ko sem sedel na prazen prostor, mi sosed takoj reče. »Bil sem začuden. Toliko sem že slišal od doktorja Bernika, pa naj bi bil tako mlad.«

Drugi dan sem šel do doktorja kar v zdravstveni dom. Najprej sem povedal to, da sem bil vsem predstavljen kot »doktor Karel Bernik iz Žirov.« Potem pa tudi to, da nimam nič važnega poročati.

Za menoj čakajoči bolniki so bili začudeni in so se kar glasno spraševali, ko so kot bolniki pri njem opravili in se nasmejani vračali v čakalnico: Kako, da je danes zdravnik, doktor Bernik, tako dobre volje!?

Pripis urednika: To zgodbo Alfonza Zajca objavljamo v spomin na našega nekdanjega zdravnika in sodelavca ŽO, doktorja Karla Bernika (1912–1993). Lani je minilo sto let od njegovega rojstva, pa se tega nismo nič spomnili. Zato se ga spomnimo letos, ko je že 20 let od njegove smrti.

STOLETNIKA VLASTO KOPAČ IN IGOR TORKAR

Mojca Kopač

Vlasto Kopač – neuklonljiv človek

Vlasto Kopač, študent arhitekture pri profesorju Plečniku, risar v ilegalni dokumentni tehniki v okupirani Ljubljani, interniranec v koncentracijskem taborišču Dachau, obsojenec na dachavskih procesih, arhitekt, alpinist in varuh naravne in kulturne dediščine, se je v spomin mnogih vtisnil kot pokončen človek.

Vlasto Kopač (levi) in Igor Torkar (v sredini) na srečanju »dachavcev« (zaprtih v taborišču Dachau) v hotelu Bellevue, Ljubljana 1999.

Rojen Pri Matevžku v Žireh, študent pri prof. Jožetu Plečniku

Vlasto Kopač je po rodu iz Nove vasi pri Žireh, z Matevžkove domačije, kot se pri hiši po domače reče. Rodil se je 3. junija 1913 očetu Franju, akademskemu slikarju, in mami Boženi, rojeni Souček, po rodu Čehinji. V Žireh je Vlasto preživel le zgodnejša otroška leta, kajti po vrnitvi iz ruskega ujetništva po koncu prve svetovne vojne je oče kot profesor risanja služboval najprej v Kruševcu, nato v Kranju in Splitu.

Vlasto Kopač je bil zelo nadarjen za risanje, zato ga je oče spodbujal, da bi šel po njegovi poti in postal slikar, vendar se je Vlasto odločil drugače. Po maturi 1933 v Splitu in odsluženju dijaškega vojaškega roka v Tuzli leta 1934 je odšel v Ljubljano in se vpisal na študij arhitekture na Tehniški fakulteti Univerze kralja Aleksandra (Univerza v Ljubljani) pri profesorju Jožetu Plečniku.

Od doma je dobival skromno mesečno podporo le kot bruc, pozneje nič več. Prva leta se je tako preživljal sam, risal je vinjete in ilustracije za Grudo, napredno glasilo Društva kmečkih fantov in deklet, in programe za študente, nekaj je zaslužil tudi pri profesorju. Poleti leta 1938 ga je Jože Plečnik, ki je kmalu opazil njegovo risarsko znanje, pritegnil k sodelovanju pri načrtovanju Vrta mrtvih, pozneje imenovanega Žale. Tako je dve leti in pol risal načrte za Žale, delavniške risbe in detajle za obrtniška dela ter skrbel za potek obrtniških del in jih nadziral. Za to je od Mestne občine Ljubljana dobival mesečni honorar, ki mu je popolnoma zadoščal za preživljanje in za plezanje v gorah.

Gore – Kopačev drugi dom

V gore ga je, potem ko je ves teden delal za risalno mizo, vedno vleklo. V soboto popoldne, ko je končal delo v risalnici, se je po navadi s kolesom odpravil v Kamniško Bistrico in potem v Grintovce na potepanje po stezah in brezpotjih ter na plezanje. Seznanil se je s plezalsko družčino, se vključil vanjo in postal član Akademске skupine Slovenskega planinskega društva na Univerzi (AS SPD). Plezal je predvsem v Kamniških Alpah. Kot alpinist je Kopač prihajal v stik tudi s kmeti, drvarji, pastirji in nosači, jih risal, se z njimi pomenkoval in jim posredoval tudi nove poglede na svet in sodobna dogajanja. Kot član AS SPD se je marca 1940 udeležil prve alpinistične odprave v Durmitor v Črni gori. Vodil jo je Cene Paderšič, člani pa so bili še Daro Dolar, Tone Dovjak, Bojmir Filipič in Cene Malovrh. Opravili so prve zimske pristope na Bobotov Kuk in druge vrhove, Cene Malovrh in Vlasto Kopač pa sta pozimi prva preplezala greben Bezimeni vrh – Bobotov Kuk.

AS SPD je na področju planinstva deloval tudi kulturno. Med drugim je leta 1940 ob svoji petletnici izdal panoramsko perorisbo Razgled z Grintovca (obsega 360 stopinj), ki jo je narisal Vlasto Kopač.

Poleg Žal je v tem času risal tudi načrte za zapornico na Ljubljani pri Cukrarni, cerkev v Velem Ižu v Dalmaciji, nagrobnik matere Alojza Gradnika v Medani, načrte in detajle za umetnoobrtne izdelke v Lectariji, opreme knjig in podobne naloge.

Projektiranje Žal je trajalo do njihovega odprtja julija 1940 in še naprej, do italijanske okupacije Ljubljane. Takrat je nehal delati pri Plečniku. Po italijanski

zasedbi Tehniške fakultete na Aškerčevi cesti se je tudi Plečnik umaknil v svojo hišo v Trnovem.

Komunist po prepričanju in risar v ilegalni dokumentni tehniki v okupirani Ljubljani

Vlasto Kopač se je nazorsko levo usmeril že v splitski realki, še zlasti pa med služenjem vojaškega roka v Tuzli. Okoli sebe je videl veliko revščine, trpljenja, gorja ter krivic in je bil prepričan, da bi se dalo marsikaj spremeniti in izboljšati, da bi bilo ljudem boljše, človeška družba pa pravičnejše urejena. Na univerzi je bil član naprednega akademskega društva Triglav in po prepričanju komunist. Leta 1936 je bil zaradi »komunistične propagande« obsojen na štiri mesece zapore. V zaporu je narisal več risb, med njimi tudi Sprehod kaznjencev na dvorišču.

Po izpustitvi iz zapore je izdelal razmnoževalni stroj in natisnil prvi dve številki ilegalnega lista Slovenski študent, ilustriral je Beltramove Pesmi za malčke, z lesorezom opremil Čufarjevo Zlato verigo in Mladino ter izdelal več grafičnih oprem za potrebe legalne in ilegalne partijske propagande. Po Hitlerjevi zasedbi Avstrije poleti 1938 je narisal propagandno protihitlerjevsko grafiko s pozivom »Slovenci, združimo in branimo se« in ji dodal še razglednico s kljukastim križem in opozorilom »V tem znamenju boš zaslužjen«. Obe sta med ljudmi kmalu postali zelo popularni. Leta 1938 je postal tudi član Komunistične partije Slovenije.

Ko so Italijani aprila 1941 zasedli t. i. Ljubljansko pokrajino (Provinzio di Lubiana), je prenehal delati pri profesorju Plečniku. Ker je že pred letom 1941 sodeloval z ilegalno tehniko KPS, ga je Partija takoj po okupaciji angažirala kot risarja v grafičnem in dokumentnem sektorju ilegalne Centralne tehnike KPS, hkrati pa je bil tudi ilustrator in opremljevalec narodnoosvobodilnega tiska v okupirani Ljubljani. Njegovo risarsko delo je obsegalo ilustracije, vinjete, embleme naslovne strani brošur, glave in zaglavja Dela, Ljudske pravice, Naše žene, Naroda v ječi in drugih ciklostiranih glasil OF, žige partizanskih enot in poveljstev, osnutke partizanskih znamk, izkaznic, oznake vojaških činov v NOV in POS, načrte praporov bojnih enot, opreme literature OF, pa tudi risbe dokumentov, štamplik in žigov okupacijskih oblasti, da so lahko ilegalno izdelali oziroma natisnili dvojnike za potrebe ilegalcev, aktivistov OF in prebivalcev v okupirani, z bodečo žico obdani Ljubljani.

Vlasto Kopač, 1942. / Foto: Arhiv Vlasta Kopača

Carta di identita in ček za milijon lir

Najvišji tehnični dosežek je bil prav gotovo dvojnik italijanske Carte di identita z vodnim tiskom. To drobno risano in z vodnim tiskom zavarovano osebno izkaznico so Italijani natisnili v denarnem zavodu v Rimu, prepričani, da je 'ribelli' s svojo zastarelo tehniko ne bodo mogli uspešno ponarediti. Povečano risbo je Kopač dokončal in vodni tisk lastnoročno dotiskal v prvi polovici oktobra 1943 ter gradivo oddal kurirki nekaj dni, preden ga je aretirala domobranska politična policija. Risbo je potem skrivaj kliširal cinkograf Mirko Pukl v Ljudski pravici, Carto di identita pa sta natisnila inž. Zoran Tuma in dr. Boris Tuma, sinova znanega alpinista in socialista dr. Henrika Tume. Ta ponarejena izkaznica je v ilegalnem boju proti okupatorjem pomenila večjo varnost aktivistov, organizatorjev upora, ilegalcev in vseh, ki sta jih iskala domobranska politična policija in gestapo. Nemci, ki so po kapitulaciji zasedli Ljubljansko pokrajino, italijanskih osebnih legitimacij niso zamenjali, zato so skupaj s ponarejenimi veljale do konca druge svetovne vojne, saj gestapo ponaredka nikoli ni odkril.

Zelo zahtevno risarsko delo je bil podtisk čeka za akcijo OF 'milijon lir'. Podtisk je izrisal Vlasto Kopač, ni mu bilo pa znano, kdo ga je potem kliširal in opremil z italijanskim besedilom. Akcijo dviga milijona lir je VOS uspešno izpeljal 12. septembra 1942 v italijanski hranilnici Banca d'Italia v Ljubljani.

Izdelal je tudi načrt za prapor I. slovenskega proletarskega bataljona Toneta Tomšiča. Drog s pozlačenim emblemom KP, srpom in kladivom, je izdelal pasar Lojze Žmuc, prapor pa je z zlato nitko, ki so jo dobili z Dunaja, izvezla Milena Zor-Ježek. Prapor so med ofenzivo pri Dobrepolju našli Italijani in ga nato razstavili v izložbi trgovine Tičar v Šelenburgovi ulici (Slovenska ulica) v Ljubljani, zdaj pa ga razkazujejo v muzeju vojnih trofej v Rimu.

Zanimiva je miniatura ilustrirana pesmarica partizanskih in revolucionarnih pesmi, v velikosti 5,5 cm x 9 cm. Besedilo 37 pesmi je Kopač po padcu ilegalne Tiskarne Toneta Tomšiča ročno napisal in ilustriral s peresom Gillot na prozoren risalni papir. Pesmi je v kopirnici železniške direkcije na skrivaj skopiral Tine Kmet, v knjižico pa zvezal knjigovez Gulič v Tavčarjevi ulici. Ta pesmarica je danes velika redkost, saj je bilo izdelanih le 200 izvodov.

Aretiran sredi belega dne

Oktobra 1943 je Vlasta Kopača sredi belega dne pred Bavarskim dvorom v Ljubljani aretirala domobranska politična policija. Odpeljali so ga v šempetrske zapore, od tam ga je zdravnik poslal na jetniški oddelek ljubljanske bolnišnice. V prvih dneh januarja 1944 je bil tudi Kopač v skupini okoli 700 zapornikov, ki so jih pobrali iz ljubljanskih zaporov, zbirališč in bolnišnice za transport v Nemčijo. V Šentvidu nad Ljubljano so jih strpali v živinske vagone in odpeljali. Z Vlastom Kopačem so bili v transportu tudi tovariši iz jetniškega oddelka ljubljanske bolnišnice Ivan Levar, Lojz Kraigher, Marko Župančič, Fran Albreht ter več drugih umetnikov in kulturnikov.

V taborišču

Naslednji večer so se ustavili na zasneženi železniški postaji Dachaua in med zmerjanjem ter vpitjem esesovcev s psi odšli v dolgi koloni čez zasneženo mesto proti koncentracijskemu taborišču zloglasnega imena, kjer jih je na vstopnih vratih v taborišče pozdravil napis Arbeit macht frei.

Ko so jih naslednje jutro, preoblečene v italijanske vojaške cunje in obute v natikače ali lesene holandske cokle, nagnali v karantenske barake in so tam dobili še vsak svojo taboriščno številko, niso bili več ljudje, ampak samo še številke. Vlasto Kopač je prišel v 23. karantensko barako.

Kopač je v taborišču hudo zbolel in prišel v revir (bolniško barako) in po bolezni dobil delo v taboriščni knjigovoznici. Svoje delovno mesto v taboriščni knjigovoznici mu je prepustil Bruno Furch, španski borec z Dunaja, ker je bil določen za transport v drugo taborišče. Kopač je imel svojo delovno mizo v kotu knjigovoznice, kjer je med delom na skrivaj risal prizore, kot jih je spotoma videl v taborišču. Risbe je skrival v odrezke razcepljene in nato ponovno zlepljene lepenke, ki jih je shranil kot knjigoveški material. Tvegala je glavo, ker je za risanje prizorov v nemških taboriščih veljala smrtna kazen. Vse te risbe, okoli 70 jih je, hrani zdaj Muzej novejšje zgodovine Slovenije v Ljubljani.

Taborišče Dachau so Američani osvobodili 29. aprila 1945. Vlasto Kopač se je vrnil v osvobojeno domovino z 2. transportom 7. junija, pripeljali so jih Američani z vojaškimi kamioni. Ko se je vrnil iz Dachaua, je tehtal 49 kilogramov.

Vlasto Kopač: Novinci na dvorišču karantenske barake 23, KL Dachau, II. 1944. / Foto: Arhiv Vlasta Kopača. Izvirnik hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije

V svobodi znova v gorah

Po vrnitvi v osvobojeno domovino je delal v propagandni komisiji IO OF v Ljubljani, pozneje kot arhitekt v projektivnem biroju Ministrstva za gradnje LRS in kot oblikovalec v podjetju Dom ter z arhitektom Tonetom Bitencem v Tehničnih bazah za obnovo. Svoj polet je usmeril še posebej k obnovi in novi postavitvi požganih in porušenih planinskih domov in koč ter dveh bivakov pod Skuto in Ojstrico. Kot predsednik Odbora za planinstvo in alpinistiko Fizkulture zveze Slovenije je začel postavljati na noge planinsko organizacijo, ki je med vojno ohromela, pa Gorsko reševalno službo in Alpinistične odseke. Začel je spet plezati in zahajati zlasti v njemu ljube kamniške hribe, med alpiniste, drvarje, lovce in gorjanske kmete, se z njimi pomenkoval, zbiral ljudsko blago, pisal in objavljajal risbe v Planinskem vestniku.

Dachavski procesi

Ko se je 2. oktobra leta 1947 vrnil iz Vrat, kjer je kot predsednik Odbora za planinstvo in alpinistiko organiziral zvezni tečaj za alpinistične inštruktorje, vodil ga je Joža Čop, so ga doma aretirali pripadniki Ozne v miličniških uniformah in ga odpeljali v Centralne zapore UDV ob Ljubljani. Od tam se je vrnil domov šele čez štiri leta in pol.

Po desetih mesecih dolgotrajnih in krutih zasliševanj je bil avgusta 1948 na dachavskem procesu obsojen na smrt z ustrelitvijo in po pritožbi pomiloščen na 20-letno zaporno kazen s prisilnim delom, zaplembo premoženja in odvzemom državljanjskih pravic. Pobrli so mu vse, tudi risalno orodje. Plezalno vrv, nahrbtnik, cepin, dereze in plezalno železje so mu pustili. Risalno orodje so mu pozneje vrnili, kajti že nekaj dni po znižanju kazni na 20 let so ga poslali na delo v projektivno risalnico v ljubljanskih zaporih na Miklošičevi cesti in pozneje v risalnico v Centralnih zaporih na Poljanskem nasipu.

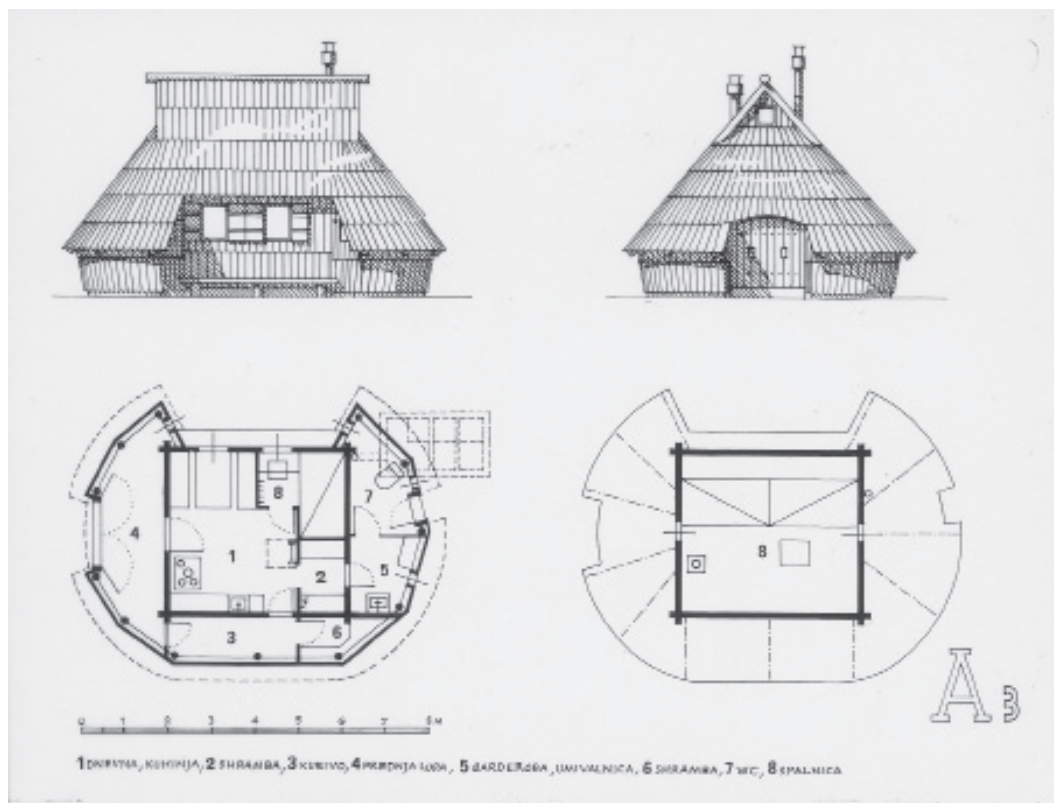
Pozneje so mu kazen znižali na 10 let in ga pogojno izpustili po štirih letih in pol zapora. Nekaj časa pred izpustitvijo so Kopača odpeljali v zapore na Miklošičevi cesti, kjer so ga v upravnikovi pisarni čakali podpredsednik Planinske zveze Slovenije Miha Pogačnik in geografi dr. Valter Bohinc, prof. France Planina in Kopačev planinski prijatelj dr. Cene Malovrh. Želeli so, da bi narisal karto Julijskih Alp in pozneje še Kamniško-Savinjskih Alp in Karavank, ki bi jih izdal in založil PZS. Kopač je delo z veseljem sprejel. Tako je po osemurnem delovniku v projektivni risalnici Centralnih zaporov na Poljanskem nasipu risal še karto Julijskih Alp v štirih barvah.

Aprila 1952 so ga pogojno izpustili iz zapora, vendar je bil brez državljanjskih pravic, brez volilne pravice in premoženja ter naslednja štiri leta tudi brez službe. Doma je dokončal karto Kamniških in Savinjskih Alp, potem je risal turistične zemljevide in avtokarte Slovenije ter Jugoslavije. Spet je začel zahajati v ljubljene kamniške hribe in na Veliko planino, kjer se je med potepanjem po gorah in plezanjem počasi vračal v vsakdanje življenje. Zaveetje in trdno oporo pa je vedno imel doma pri družini. Ni bilo lahko, boleče je bilo tudi to, da ga nekateri znanci in prijatelji niso želeli več poznati in so raje prečkali cesto, da so se mu izognili.

Leta 1971 so bili Vlasto Kopač in tudi drugi obsojenci na dachavskih procesih pravno rehabilitirani, na politično rehabilitacijo pa so morali čakati še do leta 1986, do 10. kongresa ZKS.

Kopačev prispevek k ohranitvi kulturne dediščine

Leta 1956 se je zaposlil kot pogodbeni arhitekt v Referatu za spomeniško varstvo Okrajnega ljudskega odbora Ljubljana, leta 1963 pa je postal ravnatelj Medobčinskega zavoda za spomeniško varstvo Ljubljana. Z veliko odgovornostjo in z zanj značilno zavzetostjo je vodil zavod do upokojitve leta 1969. Potem je bil do leta 1987 zunanji sodelavec Zavoda za spomeniško varstvo Kranj. Kot ravnatelj zavoda in kot arhitekt s poslušom za kulturno in naravno dediščino je znal uresničevati potrebe po ohranitvi in dostojni predstavitvi slovenske naravne in kulturne dediščine. V času Kopačevega vodenja zavoda je bilo kar nekaj velikih spomeniškovarstvenih projektov in akcij (med drugim delne ali celovite obnove gradov Bogenšperk, Dol pri Ljubljani, Goričane, Hudičev turn, Soteska, Stari grad nad Otočcem, Hmeljnik, Kostanjevica, Kostel, Turjak, Žužemberk itd.), pri marsikaterem objektu so se dela nadaljevala tudi pozneje. V okviru delovnih nalog Zavoda je tudi sam načrtoval, osebno vodil in nadziral več spomeniškovarstvenih del. Za svoje delo je bil leta 1968 odlikovan z redom dela s srebrnim vencem.

Vlasto Kopač, načrt počitniške hiše na Veliki planini

Dejaven tudi po upokojitvi

Dejaven in delaven na svojem strokovnem področju je ostal tudi po upokojitvi. Med drugim je zasnoval in uredil Park kulturnikov v Ribnici. Za uspešno realizacijo projekta je leta 1988 prejel Urbanovo nagrado Skupščine mesta Ribnica. Na področju varovanja naravne dediščine se je ukvarjal še zlasti z ohranjanjem in varovanjem kulturne krajine. Izdelal je osnovni urbanistični načrt za ureditev Logarske doline, urbanistični in zazidalni načrt za turistično naselje na Zaplani in Ulovki, strokovne podlage za zavarovanje Bloškega jezera, ureditvene načrte z varstvenimi režimi za dolino Krke, dokumentacijo za obnovo Baze 20 v Kočevskem rogu idr.

Načrtoval in realiziral je več kot 120 spominskih znamenj in spomenikov NOB, med njimi – že leta 1946 – spominski steber padlim gornikom v Kamniški Bistrici, spomenik padlim papirničarjem v Vevčah, spomenik v Robu z reliefom Stojana Batiča, spomenik padlim Trentarjem v Trenti, načrtoval in nadziral je izvedbo ureditve spomeniškega kompleksa padlih talcev v Žirovnici, uredil je mikrolokacijo in vodil postavitve spomenika štirim srčnim možem – prvoprstopnikom na Triglav v Ribčevem Lazu v Bohinju itd.

Kot arhitekt in oblikovalec se je uveljavil z urejanjem muzejev in muzejskih predstavitev, povezanih predvsem z narodnoosvobodilnim bojem (Muzej Tomaža Godca v Bohinjski Bistrici, muzej internirancev in zapornikov v drugi svetovni vojni na gradu Rajhenburg v Brestanici, z arhitektom Borisom Kobetom ureditev kompleksa taborišča na Ljubelju, muzej SFRJ v koncentracijskem taborišču Ravensbrück, muzejska razstava v cerkvi sv. Urha pri Ljubljani idr.).

Pot ob žici okupirane Ljubljane

Izpeljal je idejo o spomeniku okupirani Ljubljani, to je Pot ob žici okupirane Ljubljane (oziroma Pot spominov in tovarištva ali kar Pot). Izbral in zakoličil je celotno traso na terenu, zasnoval in izdelal načrte za postavitve 102 spominskih stebrov z napisi in šestih figurativnih obeliskov ob glavnih vpadnicah v mesto. Ljubljana mu je za njegovo narodnoobrambno delo leta 1982 podelila zlato plaketo ilegalca mesta Ljubljane.

Častni predsednik Planinske zveze Slovenije

Postavil in oblikoval je več razstav, predvsem planinskih, saj mu je bila ta tema najbolj pri srcu. Odmevni sta bili zlasti razstava IKAR na Bledu in v Bovcu ter razstava ob 60-letnici GRS v Ljubljanskih Arkadah. Oblikoval je prapore za Planinsko zvezo Slovenije, Gorsko reševalno službo in za mnoga planinska društva, številne društvene, jubilejne in častne planinske plakete, značke in diplome ter priznanja. In ne nazadnje, opremil in ilustriral je mnoge knjige in publikacije. Leta 1989 je Planinska zveza Slovenije dodelila Vlastu Kopaču naziv častni predsednik Planinske zveze Slovenije »za pomembne zasluge pri vseobčem razvoju slovenskega planinstva«.

Obnova Plečnikovih Žal in Plečnikovih tržnic

Leta 1986, ko se je začela obnova Plečnikovih Žal, je tedanji predsednik Skupščine mesta Ljubljana Braco Mušič k sodelovanju pri obnovi pritegnil Vlasta Kopača, ki je že kot študent arhitekture pri Plečniku risal načrte Žal in sodeloval pri njihovi gradnji. Kopač je prevzel nalogo, poiskal primerne obrtnike, vodil dela in jih skupaj s spomeniško službo nadzoroval. V letih od 1986 do 1992 je bila tako ta Plečnikova mojstrovina obnovljena. Za obnovo Plečnikovih Žal je leta 1992 prejel Plečnikovo priznanje. Kot konservator in arhitekt je nekaj let pozneje sodeloval z arhitektkama Stašo Blažič-Gjura in Barbaro Rot, ki je vodila projekt pri obnovi Plečnikovih tržnic v Ljubljani. Leta 1996 so vsi trije dobili Plečnikovo medaljo, Vlasto Kopač in Staša Blažič-Gjura pa tudi Steletovo nagrado.

Leta 1995 je diplomiral na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani in je tako postal dipl. ing. arhitekture.

Velika Planina in Vlasto Kopač – projekt zaščite in turističnega razvoja

Življenjsko delo Vlasta Kopača pa je nedvomno projekt zaščite in turističnega razvoja Velike planine. Leta 1957, ko je grozilo, da bodo pastirske bajte na Veliki planini podrli in namesto njih zgradili skupne, združne hleve, je Vlasto Kopač kot referent v Zavodu za spomeniško varstvo Ljubljana dosegel, da je bila z odlokom Občinskega ljudskega odbora v Kamniku Velika planina spomeniško zaščitena in tako njena enkratna pastirska arhitektura rešena pred rušenjem. Naslednje leto se je z zgraditvijo gondolske žičnice in počitniških naselij začel turistični razvoj Velike planine.

Leta 1958 je predsednik OLO Ljubljana dr. Marijan Dermastia, ki je bil v študentskih letih tudi »bajtar« na Mali planini, Vlasta Kopača pritegnil k uresničitvi zamisli o zgraditvi žičnice na Veliko planino in o turističnem razvoju te visokogorske planine. Kopač je izdelal urbanistični program in varstveni režim Velike planine in tako zavaroval njen pastirski del pred nenačrtno gradnjo počitniških objektov. Območje graditve počitniških zaselkov je predvidel na severozahodnem delu Velike planine, ki je z grebenom ločen od južnega, pastirskega dela planine. Zasnoval je šest tipov počitniških koč in se pri njihovi zasnovi, konstrukciji in gabaritu naslonil na avtohtono pastirsko arhitekturo Velike planine. Načrtoval je tudi spodnjo in zgornjo postajo gondolske žičnice in gostišče Šimnovec ter zgornjo postajo sedežnice na Zelenem robu.

Prav tako je ves čas bedel nad spomeniško zaščito jugozahodnega, pastirskega dela Velike planine z vsemi tremi pastirskimi selišči (Velika, Mala in Gojška planina). Že kot direktor Ljubljanskega medobčinskega zavoda za spomeniško varstvo je predlagal postavitev Kamniškega narodnega parka, ki bi spomeniško in naravovarstveno zaščitil tudi Veliko planino. Načrt sicer ni bil sprejet, vendar je Kopač kot direktor Ljubljanskega medobčinskega zavoda za spomeniško varstvo in pozneje, ko se je občina Kamnik priključila spomeniškovarstveni službi v Kranju, kot zunanji sodelavec Zavoda za spomeniško varstvo Kranj še naprej preprečeval

samovoljno gradnjo na zavarovanem, pastirskem delu Velike planine. Sodelovanje s kranjskim zavodom se je končalo leta 1987.

Kopač je Veliki planini ostal »zvest« vse življenje. Od leta 1935, ko je kot študent preživel dva poletna meseca med velikoplaninskimi pastirji in gorjanskimi kmeti, se je vedno rad vračal na Planino. Očarali so ga njena arhaična lepota, nenavadna pastirska arhitektura in gorska krajina ter njeni ljudje. S tamkajšnjimi pastirji in kmeti je stkal prijateljske vezi, z njimi se je pomenkoval o starožitnostih Velike planine, o paši, nekdanji in sodobni gradnji pastirskih bajt na tej visokogorski planoti, raziskoval velikoplaninsko pastirsko arhitekturo in njen zgodovinski razvoj. Zbiral je etnografske predmete, povezane z bivanjem, pašo in delom pastirjev, ter tako ohranil veliko materialne dediščine Velike planine. Njegova bogata etnografska zbirka je zdaj v Kamniškem muzeju. Spomin na starožitno Kamniško Bistrico in Veliko planino je za trajno zapisal v knjigi Iveri z Grintovcev. Oprema in risbe so Kopačeve, besedila pa je zbral in uredil Vlastov planinski prijatelj in gorski reševalec France Malešič. Knjiga je izšla posmrtno junija leta 2006 pri Planinski založbi PZS.

Zlati častni znak svobode Republike Slovenije

Leta 1999 je Vlasto Kopač prejel državno odlikovanje zlati častni znak svobode Republike Slovenije za zasluge pri ohranjanju in vrednotenju kulturne dediščine, za celotno življenjsko delo in za vse, kar je dobrega napravil za Slovenijo.

Viri:

Osebni arhiv Vlasta Kopača, last Mojce Kopač.

Dachau; zbornik, Založba Borec, Ljubljana 1981.

Miha Naglič: Iz nemškega v slovenski Dachau. Iz obeh v planine, v svobodo, Žirovski občasnik, 1995/1996.

Tadeja Primožič: Arhitekt Vlasto Kopač, devetdeset let, Žirovski občasnik, 2003.

Tone Škarja: Časten predsednik PZS. Osemdeset let Vlasta Kopača, Planinski vestnik, št. 7/8, 1993, Ljubljana.

Marjan Slabe: Arhitekt in konservator – vzor mnogim generacijam, I. in II. del, revija Kras, št. 93/94, april 2009 in št. 95/96, avgust 2009.

Pripis urednika: Ob 100. obletnici rojstva in 68-letnici osvoboditve taborišča Dachau je Muzej novejšje zgodovine Slovenije v sodelovanju z Muzejem spominskega obeležja Koncentracijskega taborišča Dachau (KZ – Gedenkstätte Dachau) pripravil razstavo z naslovom Zamenjani pogled – Risbe Vlasta Kopača iz koncentracijskega taborišča Dachau (1944–1945); ta razstava je bila odprta od 26. aprila do konca maja 2013. Od 7. junija do 8. septembra je bila v Slovenskem planinskem muzeju v Mojstrani odprta še ena razstava: Tine Orel in Vlasto Kopač – 100 let rojstva. V Žireh smo se rojaku Vlastu poklonili s srečanjem v njegovi rojstni hiši, ki se je zgodilo v sklopu DEKD 2013 2. oktobra. Ta članek, ki je pravzaprav doslej najbolj celovita Kopačeva biografija, je napisala njegova hči Mojca Kopač. Objavljen je na spletni strani MMC RTV SLO, v tiskani obliki pa prvič v ŽO.

Mojca Šuklje

Spomin na čas brez očeta

Potem ko sta umrla moja starša, v njuno stanovanje dolgo nisem prihajala. Le po pošto, ki je še kar polnila nabiralnik, sem stopila, odprla in zaprla vrata na vrt, kjer je stala stara vila, pogledala v okna, ki so me prazna in temna plašila, in odšla.

Ko sem morala poiskati zavarovalne police in pismo, ki naj bi vsebovalo neke pomembne podatke, nisem mogla več odlašati. V vročem julijskem popoldnevu sem stekla skozi vrt z visoko, nepokošeno travo, mimo bujnega nasada razcvetelih dišečih potonik, po zunanjih stopnicah, zavešenih s cvetovi glicinije, do težkih vhodnih vrat. Vstopila sem v hlad za debelimi zidovi vile in v tesnobo neprisotnosti. Tišina in stvari. Vse, kot je bilo. Vse na običajnih mestih. Iskala sem nemirno, tesnoba se je gostila, nisem želela, da bi me stvari pričele nagovarjati. Zavarovalne police sem našla hitro, pismo s pričevanjem o povojnih usodnih dogodkih šele potem, ko sem že hotela oditi. Shranjeno je bilo v večji pisemski ovojnici, polni drugih pisem, časopisnih izrezkov, dokumentacije iz časa desetletja po drugi svetovni vojni. Poleg

Igor Torkar, 1957

večje ovojnice, na kateri je pisalo »1945–1955«, so bili v predalu še drugi, na razne načine označeni, debelejši in tanjši ovitki. »Borisov zapor« je bilo izpisano z mamino pisavo. Odvezala sem zelenomoder trak, ki je čuval snop po datumih shranjenih dopisnic, ki jih je smela moja mami pošiljati možu, obsojencu na dachavskem procesu, v kaznilnico. Vse so bile do skrajnega roba, po vsej razpoložljivi površini popisane z drobnimi, najdrobnejšimi črkami. Odmerjeni kos papirja je bil takrat izpostavljen obsedenosti nenehne kontrole. Nič osebnega ni mogla napisati. Še začetni besedi »Ljubi moj« najraje ne bi napisala, saj sta bili vselej umazani od pogledov vsepovsod prisotnih cenzorjev.

Stavki kot: »Mojčica ima zopet vnetje ušes.« ali »Tata te naslednjič ne bo mogel obiskati.« so tako nizali le kratka obvestila. Z zaporniškimi pečatom oskrunjeno dopisnico sem spravila v torbico. Naval spominov iz otroštva, ki sem ga več let živela brez očeta, me je spodnesel. Zaprla sem predal, zaklenila za seboj vhodna vrata in se po stopnicah hitro spustila na vrt, nazaj v dišeče julijsko popoldne.

Zunaj mi ni bilo več tako hudo kot v praznosti in samotnosti stanovanja, a stavek »Mojčica ima zopet vnetje ušes.« je že skelel v razbolelosti spominjanja. Videla sem se, drobno deklico, ki ji glavo ovija modra volnena ruta, v ušesih pa ima vato, omočeno z vročim oljem. Toplota, ki jo je oddajalo olje, je blažila bolečino, bolelo pa je mnogokrat. Deklicama, s katerima sem se igrala na dvorišču, kjer smo takrat stanovali, sem se zdela z ruto, zavezano v pentljo vrh glave, smešna, imeli sta razlog, da sta se norčevali. Prizadelo me je. Privoščili sta si tudi druge drobne hudobije.

Zapreti me v lesen zaboj, v temen prostor pod stopnicami. Mnogokrat sem, da bi se izognila norčevanju, ostala v stanovanju, pri babici in teti, s katerima sva z mami živeli potem, ko so očeta zaprli. Imele smo kuhinjo in eno sobo, v vse druge stanovanjske prostore so nam po večkrat vselili tuje ljudi. Tri stranke naenkrat: v eno sobo poštno uradnico, v drugo, večjo, zakonski par, v mali kabinet pri kuhinji tajnico, ki je večkrat pripeljala še svojega partnerja. Nato spet drugo družino in nove posameznike. Čeprav sta mami in babica z vsemi vseljenimi skušali živeti v sožitju, se je vame vgnzdil gnus do tujih ljudi, gnus nad njihovimi telesi, njihovimi izločki, umazanimi čevlji, obleko, vse tako samoumevno razlezeno kar v našem domu, naši kopalnici, našem stranišču, našem hodniku.

Da je oče nekje drugje, da ga ni med nami, sta me mami in babica navadili. Veliko sem bila sama. Mami se je zgodaj zjutraj z vlakom odpeljala v službo in se pozno popoldne vračala, saj za ženo obsojenega na dachavskem procesu, ni bilo službe v Ljubljani. Bolj slutila kot občutila sem njeno nenehno utrujenost, žalost, strah, bolečino. Samote sem se navadila, zakaj očeta ni z nami, nisem spraševala, o tem nismo govorile. Ko sta mi deklici, hčerki naših spodnjih sosedov, potem ko smo se pri igri na dvorišču skregale, zavpili: »Prav je, da je tvoj očka zaprt!«, sem silovito občutila le, da sta izustili nekaj grdega o mojem očetu, kaj pomeni biti zaprt, pa šestletno dekletce nisem dojela. Stavek, ki sta ga vrgli vame, sta slišali doma, od svojih staršev, ki so se, ker so bili z očetom dobri znanci, strahovito bali, da bi tudi njih doletela zasliševanja, zasledovanja, šikaniranja, in so zato vsem, vsakomur, ob vsaki priložnosti, predvsem pa tudi doma, govorili, da je moj oče kriv in da je oblast ravnala prav, da ga je zaprla. Mami mi je rekla, da pomeni biti zaprt to, da oče nekaj časa ne more biti z nami, da ne moremo živeti skupaj, da pa naj si dobro zapomnim, da je oče zaprt po krivici. Da ga bova še nekaj časa obiskovali, potem pa se bo za zmeraj vrnil k nam domov.

Obiskov očeta v zaporu se spominjam v drobcih, nepovezano, kot izsekov dogodkov.

Zgodnje poletno jutro. Pravkar se je zdanilo. Verjetno je nedelja. Vsi trije tečemo po praznih ulicah. Dedek, mami in jaz. Dedek z obema rokama stiska k sebi paket.

Mami ima v eni roki torbo, mrežo, z drugo drži mene, tečemo. Ne vem, ali je tako zgodaj, da tramvaj še ne vozi, ali smo zamudili prvo jutranjo vožnjo, naslednja bi bila za nas prepozna. Iz Most tečemo na kolodvor. Ujeti moramo vlak, ki pelje v Maribor. Tam nas v kaznilnici čaka oče, veseli se našega obiska. Tečemo, trojka, ki ji grozi, da bo zamudila, tečem, vem, da ne smem zaostajati, dedek in mami se ne ustavljata, tečemo nepretrgoma, vso razdaljo od doma do vlaka, na ulicah ni ljudi, v poletnem jutru so še hladne in tihe, zdijo se mi bele, čiste in zelo široke. Ko pritečemo na peron, vlak že speljuje, mami skoči na stopnico, dedek me dvigne in poda mami, nato teče vštric vlaka in še sam skoči v vagon. Ljudi je polno, ne moremo sedeti, stisnemo se drug k drugemu na hodniku. Mami joka. Potem slišim dedka, Kraševca, reči: »Ma ne juoči, Vida, utrok, še use bo duobru!«

Mariborske kaznilnice se ne spominjam, za vse življenje pa ostaja v meni slika ogromne, skrivnostne sodne palače z neorenesančno fasado v Ljubljani. Za njo so bili sodni zapori, tja sva z mami hodili na obiske. Navadno sva prihajali po Miklošičevi cesti in šli naprej skozi park, se vzpeli po položnih stopnicah do razkošnih vhodnih vrat sodne palače in se nato, vsaj zdelo se mi je tako, vsakokrat izgubili v hodnikih, katerih tla so krasile prekrasne plošče z ornamentnimi vzorci in kjer so ob stenah, pod okni stale dolge, zloščene klopi iz temnorjavega lesa. Vrata so bila večinoma v enakih razdaljah nanizana vzdolž cele dolžine hodnika, kaj se je dogajalo za njimi, kakšni so bili tam prostori, me je zanimalo in navdajalo z radovednostjo, v katero sta se mešala strah in tesnoba. Še ne šestletni deklici se mi je notranjost sodnijske stavbe zdela slovesno čista. Vse je bilo negovano, kot novo, prebeljeno, prostorno, z visokimi stropi, kot bi hodila po hodnikih dvorca.

Spominjam se, da sva z mami nazadnje vedno obstali pred vrati na koncu kratkega hodnika, potrkali, odprl je nek človek, nato sva obstali sredi majhnega prostora, na levo so se odpirala notranja vrata, oken ni bilo ali pa jih nisem videla. Vedno je gorela luč, vsaj zdi se mi tako, dneva tam notri ni bilo. Kakšna je bila oprema, kakšno pohištvo, ali je bila kje miza, kaj drugega, tega se ne spominjam. Vidim le stol, na katerega je vedno sedel oče, ki je hitro vstopil skozi tista notranja vrata, za katerimi sem slutila nekaj, česar nisem razumela, nekaj, o čemer nisem imela predstave, a je tam vseeno bilo, nekaj, nek prostor, kamor je oče ob koncu obiska odšel. Tudi paznik pri vratih je bil del tiste sobe. Stal je tam in včasih rekel, da je treba govoriti na glas.

Starša sta govorila hitro, v kratkih stavkih, hlastno, več od besed so povedali njihuni pogledi. Mene je oče stisnil tesno k sebi, objel je moje drobno, otroško telo s svojimi nogami, bila sem mehko vkleščena z njegovimi koleno, z rokama je držal moja ramena. Ta vkleščanost mi je bila ljuba, najbrž sva bila bolj eno, kot če bi mu sedela na kolenih, najbrž se mu je zdelo, da je to položaj, ki me najbolje varuje, brani, ščiti.

In potem je paznik, zdelo se mi je, da že po nekaj kratkih trenutkih, izrekel svoj: »Konec obiska, gremo!« Oče je hitro vstal, zajel moj obraz v dlani in šepnil: »Ljubi moj Mojček, kmalu pridem k tebi!« Ni se nasmehnil, le obrnil se je in vrata so se zaprla za njim.

Igor Torkar

Šest pesmi

Januarska noč

Tiha noč je, mrka spi baraka,
v oknih roža pri ledeni roži,
v žičnati ograji veter toži,
mesec bled je ko obraz mrtvaka ...

V temni dalji šum letal vzbrneva,
hlastno liže žaromet oblake,
seka zdaj pa zdaj temo barake
in pošastno pograde obseva ...

Zrak težak je, vse diši po smrti ...
Lica spečih – ko mrtvaški prti.
O, trpini le hitite spati,

zdaj je treba zadnje sile zbrati,
treba vstati in to noč razklati,
z brati v val svobode se pognati!

Dachau, 1944

Kacet marš

Ste nas zaprli, v lager pognali,
žene nam vzeli, dete in krov,
vzeli ste zrak nam, sonce ukrali,
dali nam jesti mleček surov.

Hiša bila nam, žična ograda,
žena bila nam, cinična smrt,
grel mesto sonca lica je mlada
soj žarometa, mrzel in trd.

In kot hijene, psi, ste čakali,
kdaj naša čela padejo v prah,
kdaj bomo v blatu vsi obležali,
kdaj pomori nas smrti zamah.

In ste prežali, smrt ste gonili –
pa je zaman zločinski bil up,
narod naš zdrav je, nismo klonili,
vlili le v žile gneva ste strup.

Sachsenhausen-Klinker, april 1945

Brez naslova

Popotnik, ki pozimi truden roma
skoz metež nočni in vihar sneženi,
ko grizejo mrazovi ga strupeni,
gorje, če sede prej, ko v izbi doma.

Ko tiho dremal bi v sneženi jami
in tiho bi mu mrla volje sila,
bi tiho sedla smrt k njegovi rami
in tiho bi ga s snegom pregrnila.

Ko romam zmučen skoz krivično ječo,
ne smem, ne smem počiti v mislih nate,
ti moja Vida, Mojca moja mila,

da v solzah volja ne bi mi utonila,
ko lumpi mečejo laži robate
v resnico v mojem srcu krvavečo.

Zapor, 1949

Razgovor brez besed s cvetočim Drevesom

Pomlad na vrt raztresa zelenino,
ko vrtnica diši Drevo cvetoče,
hudobna roka pa iz zlobe vroče,
nareže z nožem mlado deblovino.

Žareče cvetje tiho je ugasnilo
in rana v deblu smolne solze lije,
zeleno listje v boli se je zvilo,
ko listni hrošč poslednji sok mu pije.

Pomlad naslednjo v svili zelenine
Drevo na novo ziba mlado cvetje.
O, večno novo staro razodetje:

Kar živo, mlado je, težko pogine!
Prestal trpljenje bom krivične ječe,
kot noža rane je Drevo cveteče.

Zapor, 1949

Razgovor brez besed s Kosom

Od sonca zlat večer je brez oblaka,
platana težko diha v zlatem prahu,
na njeni veji, na zelenem mahu,
srebrne pesmi črni Kos pretaka.

Naenkrat grom in piš in dež orkana,
platana s hruščem zruši se preklana,
a Kos neustrašeno, nekje iz mraka,
srebrne pesmi kar naprej pretaka.

Življenja mi platana v prahu dela,
za novega človeka je šumela –
naenkrat zruši jo vihar krivice,

za tuj zločin trpim v temi temnice,
a vera v novi svet, v navdihe moje,
kot zlatokljuni Kos mi v srcu poje.

Zapor, 1949

Ženi

Ko kličeš me s srcem in lepim telesom,
se v duši zbudi hrepenenje mi tako,
da zruši samotne mi celice rako
in jaz, ves prečiščen s trpljenja čudesom

se dvignem in krenem svobodno tja k Savi,
ko v mraku valovčki pojo srebrogłavi
in tu, moja Vida, ko padla bo rosa,
ko šla preko toplih še prodov boš bosa,

ko legla boš v vrbovja utico skrito,
ko v svilni le mrak ti telo bo ovito,
ti bom šepetal na zaprti očesi:

Daj, znova s poljubi posujva telesi,
naj strast upepeli nama težke spomine,
naj sreča jesenska do smrti ne mine.

Zapor, maj 1951

Pripis urednika: Te pesmi Igorja Torkarja so natisnjene prvič.

LEPOSLOVJE

Tončka Stanonik

Hudooo! Agugičarovnija

1. Gospa Branka se je razjezila

V pisarni, kjer je garala gospa Branka, ko je sestavljala članke za veliki leksikon, je bilo tisto poletje že junija pasje vroče. Službe še ni bilo konec, ko je nejevoljno tlesknila svoj delovni dnevnik v kot in zaprla računalnik. Od napetega razmišljanja si je podrgnila nagubano čelo, da se ji je v glavi zaiskrilo, in veselo poskočila: »O marička, o marička, saj danes je najdaljši dan v letu. In zvečer bo kresni večer, večer, poln vragolij, jaz pa se tule mučim.«

Kresni večeri in kresne noči! Kako je s temi naravnimi pojavi, pa se bolj ali manj ve. No, včasih so bili krivi za marsikakšno pustolovščino, še več, dogajali so se čudeži, če se je le kakšno praprotno seme znašlo v čevlju, ali pa vsaj v žepu. Gospa Branka sicer nikoli ni preverila, ali to drži tudi še danes, kljub temu jo je na ta dan vedno rada popihala na deželo. O, marička, danes pa bi na to od prenapornega dela skoraj pozabila. Zato je pohitela.

Še prej pa je morala poklicati hčer Darjo in vnuka Primoža. Povabila ju bo na kresovanje, lahko se pripeljeta tudi pozneje. Kaj pa, če bi povabili še koga? Čim več jih bo, tem lepše se bodo imeli. Tudi Novohišarjeva deda Blaž in mama Manca ne bosta imela nič proti. Prav tako ne Jan, njegova sestra Nika in njuni starši z druge strani ceste. Saj sorodniki iz mesta ne razgrajajo prav pogosto pri Novohišarjevih. Pa zdaj, ko je zemlja razgreta in zrak pošumeva od vročine, nihče ne bo silil v tesne sobe, kakršne ima njihov dom. Vsi bodo raje zunaj. Uuuuuuuuuu redu, je zapela gospa Branka. 'Ja, tako bo naredila.' Jutri pa bi šli morda – če se bo komu ljubilo – na Bunkerje pogledat, kako je z Oglarjevo hišico. Ali še stoji? Od lanske jeseni, ko so pod bregom nabrali kup slastnih marel, bil je ravno pravi čas zanje, je ni obiskala.

Kresna noč in Oglarjeva hišica! Ali ne zveni to malce sumljivo? Ne, nič nisem rekla.

16. Lesena skrinjica in trhle stopnice

Saj res! Mobilček v travi na Novohišarjevem vrtu je utihnil. Kdo je klical in kdo ni dobil odgovora. Prenos misli ali samo vpliv kresnega večera? Kajti v tistem trenutku je čisto na nekem drugem koncu v možgane nekaj štihtnilo tudi Kajo. Kot da bi zabrnelo v njenem žepu. Ozrla se je okoli sebe. Na vrhu klanca se je med

drevjem in grmovjem pokazala siva streha. To je torej tista Oglarjeva hišica, zaradi katere so se morali spustiti v pustolovščino. Na cilju so! To mora zdaj sporočiti mami, čeprav ji je obljubila, da je ne bo kar naprej motila s klicanjem po mobiju. Segla je v veliki žep, a ta je bil prazen. Zdaj se je vsega spomnila. Ko je za zajčke trgala travo, ga je pustila ob zajčniku.

»Primož, Primož, mobi sem pozabila, nazaj moram. Kaj če me medtem pokliče mami! Obljubila mi je, da se zvečer slišiva. Zelo bo v skrbeh ...«

Primož se je prav tisti trenutek pretikal v temi mimo cvetočega bezgovega grma in razpadajoče lesene utice. Tam je ob zadnjem pohodu na Bunkerje odkril prehod v notranjost hišice. Sploh mu ni bilo do tega, da bi zdaj odgovarjal Kaji.

'Ko bi vzeli s seboj vsaj mojo žepno svetilko,' je pomislil Rok. Za rojstni dan je dobil pravo jamarsko opremo in še ni imel priložnosti, da bi jo uporabil. Na glas pa je kar tako rekel, kot da bi se še vedno igral v peskovniku: »Na zalogi bi morali imeti kakšen čarovniški urok, to pomaga.« Prebral je na kupe čarovniških knjig. »Ali pa vsaj žepno svetilko.«

Primož je že izpeljeval eno od akcij, ko je zaslišal Rokove predloge. Čarovniški uroki! Ali se heca! Saj Primož jih ima: Veličastnega Bliska in praprotno seme. Kaj je povzel od mamičinega pripovedovanja: da je praprotno seme na kresno noč zakon. Ga ni uroka, ki bi bil močnejši od njega. Zato pa tudi tako dobro napredujejo. Ni se izdal, da se je med potjo dobro založil z njim. Da bi se mu Jan smejal. No way! In bil je prepričan, da ima v žepu še vedno odrešilno karto z Veličastnim Bliskom. Rinil je naprej.

Jan se je na tihem strinjal s Kajo. Res bi bilo najbolje, da se obrnejo in se še pravi čas vrnejo domov. Če bi stekli po bližnjici, ki so jo uporabljali, kadar so z atijem Jernejem tekmovali, kdo bo prej pri Veronikini hiši, bi bili takoj v dolini. Kaj, če se je koncert že končal in je ati že doma? Pa še nečesa ni bilo mogoče zanemariti. Razdalje med bliski in gromi so postajale vse krajše, kar pomeni, da se neurje približuje tudi njim. Po nebu so poti zelo kratke. Ta presneti Primož in njegove ideje! Ko bi se spomnil vsaj kaj bolj normalnega! Saj se je tudi on ogreval za marsikakšno skrivnost, z očali je bil videti kot pravi znanstvenik. A pri osvajanju trdnjave, imenovane Oglarjeva hišica, mu je spodletelo. Seveda, zamisel ni bila njegovo maslo. Tole mestno dete, ta Primož se je toliko časa repenčil, da mu je Jan podlegel. A zdaj je, kar je. Naj Primož pretakne tisto svoje podstrešje, samo zaradi ljubega miru mu bo pomagal, potem pa takoj domov. Že tako bo na koncu, pa naj ta pride z zakladom, s težko okovano skrinjo ali brez nje, vsega kriv on. Najstarejši, pa tako neumen, nepremišljen. Moral bi vedeti, v kaj se spuščajo. Tako bodo govorili. Uh, huda reč!

»Ob grmu počakajta, takoj se bova vrnila,« je zdaj Jan predlagal Roku in Kaji. Ni treba, da še onadva silita v to zatohlo bajto. Zatipal je vrata, ki so vodila v veliko izbo, in videl obrise Primoža, ki je močno cepetnil ob nekaj lesenega. Bile so stopnice, ki so peljale na podstrešje. »Kaj zdaj hočeš?« je vprašal Primoža. Čisto malo je bil res jezen nanj, a Primož tega sploh ni opazil.

»Tu spodaj je vse prazno. To sva ugotovila že z Brabi, ko sva si hišo ogledovala od zunaj. Ampak tukaj so stopnice, ali vsaj nekaj stopnicam podobnega, po njih se pride na podstrešje. Na podstrešju pa se navadno hranijo zanimive stvari. A greš z menoj?« ga je prosil Primož. »Če kaj najdeva, da bova lahko prinesla dol.«

Saj je Jan vedel, da se Primož boji iti sam tja gor. Tudi njemu je bilo neprijetno, čudno. Najraje ne bi šel. Toda če je prišel do tu, mora z njim tudi naprej. Kljub temu ga je poskušal zaustaviti.

»Ne vem, ali se nama spleča. Gotovo je na koncu stopnic loputa. To sem videl pri dedku. In če je zaklenjena ali če ne veš, kako se odpira, bo vse tole najino plezanje zaman.«

A Primož je bil že na vrhu. »Agugiiii-la!« je zdaj zatulil. Prvič, odkar so odšli na ta pohod. Čudno, pa ne od veselja, ker se je prav tedaj spet zabliskalo in skozi okence razsvetlilo lesene stopnice, ki so bolj spominjale na široko lestev. »Ni lopute, ni lopute!« Pomaknil se je nekaj stopnic naprej in Jan takoj za njim.

Če bi bila namreč tam zgoraj loputa s ključavnico, ki bi zaklepala vhod na podstrešje, potem bi bilo pustolovščine hitro konec. Po bližnjici bi stekli za Janom in morda še pravi čas prišli domov. A na kresno noč se stvari dogajajo drugače. Razkrijejo kaj, o čemer se prej ni vedelo. Skrivne, pradačne sile prevzamejo oblast nad dogodki. In prav nič ne izbirajo žrtve. Morda prav zaradi tega Oglarjevo podstrešje ni bilo zaprto z loputo. Nekdo jo je, ne ve se, kdaj, ne ve se, zakaj, odtrgal, da je bilo mogoče brez ovir priti med tramove ostrešja.

In zelo dobro je kazalo. Nobena stopnica ni zaškripala, ni javsknila, nič se ni upognila. Ali pa fanta tega nista opazila. Primož se je skobalil čez zadnjo oviro in se previdno zravnal.

Kakšna strašna tema! Vseeno je bolje tako, kot da se bliska in grmi. »Za menoj,« je rekel Jan, ki se je znašel poleg Primoža in prevzel pobudo. Malce je tudi njega spodbodlo raziskovanje. »Tista črna senca je dimnik, na sredini ostrešja, do zadnjega prečnega trama se pomakniva. Pri dedku sem videl, da so tam ob napušču spravili stare žlice in vilice, veš, take težke, še dedi ni vedel, kdaj so jih nehali uporabljati. Pa take krožnike iz pločevine, živo rumeno in rdeče poslikane. Odkril sem tudi staro tehtnico in mlinček za kavo, same nerabne stvari, za v muzej, ti rečem.«

Primož se je dotaknil tiste temne, masivne stvari, ki naj bi bila dimnik, se je oprijel in se ob njej pomikal okoli. Počasi je predeval stopalo za stopalom, ne da bi gledal v tla. Po treh-štirih korakih mu je nekaj zaustavilo pot. Sklonil se je, otipal, nekaj lesenega je bilo, zaboj ali kaj. Tik ob dimniku.

»Jan, Jan nekaj sem našel, pridi.«

Jan se je z nasprotne strani pritipal do Primoža. Niti na misel jima ni prišlo, da bi zdaj razmišljala, kaj bi lahko bilo v tisti skrinjici. Če je zaklenjena in na podstrešju, potem mora biti nekaj posebnega. Poprijela sta za leseni zaboj in ga premaknila. Primož je v njem že videl imenitno knjigo, vso okrašeno z risbami, ter težko kovinsko zaponko, ki oklepa v svinjsko usnje vezane platnice. Tudi Jan ni mogel skrivati navdušenja. V skrinji mora biti nekaj imenitnega, o tem ni dvoma. Takoj morata dol, takoj. Potem bosta že videla, kaj narediti s tovorom. Lahko ga skrijeta pod bezgov grm, tam ga gotovo nihče ne bo opazil. Jutri bosta nekako pripravila Novohišarjeve, da se bodo sprijaznili z njihovim odkritjem in jim pomagali zaklad spraviti v dolino.

»Tam ob steni pa ni ničesar. Vse je prazno,« je Jan prepričeval Primoža, boječ se, da bi se mestno dete še česa domislilo in vtaknilo nos v vsako režo.

A ni bilo skrbi. Tudi Primoža zdaj ni več mikalo še naprej raziskovati podstrešje. Lesena skrinjica, okovana z železnim obročem, na katerega je bil pripet masiven

ročaj, je bila zdaj njegova. On jo je prvi odkril. Kako se ta reč odklene, o tem zdaj ni razmišljal.

»Ti pojdi počasi naprej in podpiraj spodnjo stranico, jaz bom skrinjico zadrževal z ročajem, da ne bo zgrmela na tla. Tako jo bova prevalila čez vse stopnice.«

Primož se je sedeč drsal navzdol od stopnice do stopnice in z obema rokama podpiral spodnjo stranico skrinjice. Še trikrat takole in bosta na varnem. Potem pa se je Janu zaradi teže skrinjice, ki je z enim vogalom močno udarila ob stopnico, udrlo pod nogami. Trhla deska, malo prej sicer še vedno dovolj močna, da je zadržala težo dveh agugijcev, ko sta napredovala navzgor proti podstrešju, zdaj ni prenesla tolikšnega sunka in se je na sredini preklala. Fant je za hip izgubil ravnotežje in v strahu, da ne bi zgrmel na tla, izpustil skrinjico. Ta je z vso silo treščila v Primoža in se z ostrim okovanim vogalom zarila v njegovo podlaket.

»Aaaav!« je zatulil Primož, »aaaav, boli, boli, aaav, kako me boli!«

Saj ni bil mevža, vedno se je dobro držal, tudi če je pri nogometu dobil premočen zadetek. Bolečina v roki pa je bila prehuda. Spustil je leseni tovor, ki je nenadzorovano preskočil zadnje tri stopnice in s treskom pristal na tleh. Pri tem je vrigel iz sebe vso svojo vsebino. Vse polno nekih drobnih stvari se je zakotrljalo po tleh, vsaj tako je bilo slišati. A zdaj nobenemu od fantov ni bilo do tega, da bi raziskoval razsuti tovor. Primožev zaklad v obliki knjige to gotovo ni bil.

Tresk in ropotanje iz hiše sta slišala tudi Kaja in Rok. »Primož, kaj je, kaj se je zgodilo?«

»Boli, boli,« je jecljal njun prijatelj.

Temno noč je preparala strela in takoj nato je počilo. Čisto blizu. Ubogi otroci. Jan si v tem trenutku ni upal sam po pomoč. Skelelo ga je v mečih in na bolečem mestu je otipal nekaj lepljivega. A na to bo mislil pozneje. Vedel je, tudi v šoli se je učil, da je zelo nevarno, če te na izpostavljenem mestu zaloti nevihta. In Oglarjeva hišica je stala prav na vrhu vzpetine. Otroci so se zatekli na sredino izbe. Tam ni bilo nobenega kovinskega predmeta, nobenega električnega stikala, nič takega, kar bi lahko privabilo strela. Tudi ati in mami bi tako naredila, če bi jih presenetilo kaj takega.

Vsak zase so se stisnili v kupček. Počakali bodo, da se nevihta prepelje čez grič. Primož je čisto tihceno jecljal od bolečine. Šele zdaj se je spet spomnil na praprotna semena in Veličastnega Bliska. Prepozno! Če bi to storil zgoraj na vrhu stopnic, bi morda preprečil nesrečo. Roka mu je kar sama od sebe poiskala žep. Razparani žep, dragi moji! V njem pa že dolgo ni bilo ne kresnih semen ne Veličastnega Bliska. Kaja je poiskala njegovo roko in jo stiskala, češ saj sem še jaz tu. Rok je preplašeno pogledoval zdaj Primoža, zdaj Jana. Jan je čepel nekaj metrov stran. Po glavi mu je brbotala samo ena misel: takoj ko bo nehalo treskati, bo stekel v dolino po pomoč.

21. Nobena juha se ne poje tako vroča, kot se skuha

Takoj po zajtrku naslednjega dne, bila je sobota in vsi so bili doma, je Jernejev Jan kar ob Novohišarjevi njivi pritekkel k prijateljem, ki so se že igrali pri šotoru. Ati Jernej je presodil, da Primožu in Janu ne bo treba k zdravniku. Ostra in globoka praska na nogi se je čez noč lepo zaprla in posušila. Primoževo podlaket je sicer krasila grda modrica, a z roko je bilo vse v redu. Sta pa zato z dedom Blažem imela druge opravke. Otroci so že skoraj pozabili na pustolovščino prejšnjega dne, ali bi

vsaj radi. Takole gladko pa spet ne bo šlo. Kar so zakuhali, bodo morali tudi pojesti. In kaj bo to?

Novohišarjeva moška, deda Blaž in ati Jernej, sta se domov vrnila s takimi novicami: Oglarjev Tine, tisti gospod, ki je prodajal bajtico na Oglarjevem griču, v kateri so odraščali njegovi predniki, je brez nejevolje sprejel opravičilo. Še to je rekel, da je lepo, ker so prišli povedat, da so se otroci prejšnji dan smukali okoli njihove bajtice. Že večkrat je kdo pritiskal na kljuko in hotel priti noter, češ saj veste, če je hiša več let prazna in brez gospodarjev, pot pa pelje tik ob njej ... Zato so se tudi odločili, da bodo nekaj ukrenili. Najbolje bi bilo, da bi hiško prodali, če bi le dobili pametnega kupca. Ni jim bilo čisto vseeno, kaj bo 'zraslo' na njihovem griču. A glede kresnega 'incidenta' ne bo nič zapletal, da je že vse v redu, saj otroci niso imeli kaj vzeti, hiša je čisto prazna.

Ati Jernej pa je vztrajal, da je vzgojno, da se otroci sami opravičijo, sami začitijo, da niso ravnali prav. Kam bi pa prišli takole vdirati v tuje hiše! Tukaj otroška domišljija ni noben razlog za pustolovščino. Deda Blaž je potem dodal, da hiša menda čisto prazna le ni bila, na podstrešju da so našli nekakšen lesen zaboj. Hoteli so ga spraviti v spodnje prostore, pa se jim je po nesreči odprl. Če so naredili kaj škode, jo morajo poravnati, in to s svojimi prihranki. Naj jim bo to v poduk.

»No, potem pa le,« se je zdaj strinjal tudi Oglarjev gospod Tine. »Popoldne se bom zapeljal gor, pa pridite še vi, da skupaj pogledamo škodo.«

»Saj smo tako ali tako načrtovali, da jo danes z otroki mahremo do lovske koč,« sta se strinjala deda Blaž in ati Jernej.

Ko so se po zgodnjem kosilu Novohišarjevi otroci z mami Darjo zbasali v Brabin avto in si tako za polovico skrajšali pot do Oglarjeve hišice, so trije moški, Oglarjev gospod, deda Blaž in ati Jernej, že stali na planem pred hišo in občudovali pogled na bližnje hribe. Nebo je bilo po včerajšnji nevihti umito in okoli Oglarjevine je dišalo po sveži travi. Pogovarjali so se o hiški, in Brabi, ki je prisopihala za otroki, je slišala, kako je Oglarjev gospod negodoval:

»Saj jaz bi takoj uredil bajtico, a se s tem ne strinjajo moje ženske.« Mislil je na ženo in tri hčere. »Pravijo, da še ene bajte za 'glancanje' ne potrebujejo.«

O, kako so Brabi zbolela ušesa, ko je slišala to besedo, ko bi vendar lahko uporabil lepšo, na primer 'čiščenje'. A če bi bila hiša njena, bi prenesla tudi to. Kako bi jo 'glancala', nič se ne bi pritoževala.

Ati Jernej pa bi rad čim prej opravil s to zgodbo. »Kar odprite,« je predlagal, »da vidimo, kaj so naši mulci naredili.«

In potem je Oglarjev gospod vzel iz vrečke ključ. Nenavaden ključ, vam rečem. Tak z dolgim vratom in ne čisto okroglim držalom. Posebej ga je moral spraviti v vrečko, ker je bil za žep prevelik. In je Primož takoj pomislil, da bi tudi ta ključ lahko razstavil v šoli za ekoučno uro. Saj takega lahko vidiš samo še v muzejih. Glej ga zlomka, z vrati je res bilo vse v redu. Nobenega vloma. Saj so otroci trdili, da niso nič vlamljali. Ampak takoj za vrati je ležalo vse polno drobnih predmetov. In ob zadnji stopnički je ležal na pol odprt lesen zaboj.

»A to je bilo?« se je zdaj na glas prepričal ati Jernej.

In deda Blaž nič manj:

»Glej, glej, koliko šušarskega orodja. In čisto prava kišta.«

Mislil je seveda na čevljarško skrinjico. S tako so včasih hodili čevljarji po hribovskih kmetijah, od ene družine do druge, in popravljali čevlje. Čeprav je na

hrbtu nosil že skoraj devetdeset let, se je globoko sklonil in si začel ogledovati njemu tako znani čevljarški pribor. Na glas je pozdravljal orodje:

»O, na teh kopitih so se pa naredili pravi gozdarji, še zgornji deli so zraven.« V rokah je obračal že ukrojene kose usnja za zgornji del čevlja. In se je spet sklonil in začel pobirati delčke orodja. »Ja, saj je tu čisto vse orodje: rašplja, štuфар, obnemar, šilo, poler, kladivo, cvikarce, kost za glajenje čevlja. Še klema za škornje, glej, glej. Pa kneftra.« Potem je vzel košček vrvice in se čudil. »Tale dreta bi bila še zdaj uporabna, a jaz se že več kot dvajset let nisem lotil nobenega čevlja.« In ko je hotel zaboj postaviti pokonci, se je v njem obrnilo težko čevljarško stojalo, noga. »O, zaradi tega hudirja, tele tace, je bil zaboj tako težek. Iz dobrega jekla je narejena.«

Primož se mu je previdno približal, da bi videl, kaj je bilo tisto, kar je Janu spustilo zaboj iz rok. »Deda, za kaj se pa rabi to?« ga je vprašal.

»Enkrat, ko bova imela oba dovolj časa, ti bom pokazal, kako se dela čevlj. Brez tega orodja ne bi šlo. Tako kot rabi gospodinja kuhinjsko desko, da na njej seseklja čebulo, pa peteršilj in drobnjak, in reže meso ali pa valja testo.« In je še dodal: »Če te seveda zanima.«

Zdaj se je nad raztreseno orodje sklonila tudi Brabi: »Kdo bo pa cveke pobral? Vse se je raztreslo.«

»Jih bo Primož odnesel v šolo, saj zdaj so otroci tako pridni, da tega materiala sploh ne poznajo več. O, včasih ga je pa bilo, bilo ...« Pogledal je Brabi, a se ni zmenila za njegove dovtype.

»Veš, kaj tukaj manjka,« se je obrnila k dedu Blažu. »Šušarski stol ... A je še pri naši hiši? Včasih sem na njem sedela, ko sem ob peči klekljala.«

»Če ga niso odpeljali na odpad, bi moral biti dol v kleti,« je deda skomignil z rameni. Zdaj ko so drugi gospodarili, ni imel več nadzora nad tem, kaj je treba odpeljati stran, da se v hiši ne nabira stara ropotija. »Ja, samo še petrolejka manjka, pa bi lahko odprl staro obrt. In bi čevljaril tudi, če bi pri hiši zmanjkalo elektrike.

Oglarjev gospod pa je samo poslušal in skomigal z rameni. Sploh nič ni bil vesel. Nič navdušen nad zakladom. Sam sebi je zamrmral: 'To orodje je moralo biti še od našega starega očeta.' Dedu Blažu pa glasneje: »Toliko bi bil star kot vi, Blaž, če bi še živel.«

Primož, čisto malo razočaran, ker med razmetanimi predmeti ni bilo nič takšnega, kar je pričakoval in zaradi česar se je zgodila vsa ta zmešana pustolovščina, se je sklanjal z dedom vred in iz njegovih rok prejemal orodje ter ga podajal naprej Janu, ta pa Roku in Rok Kaji. Ogledovali so si nekakšna dleta z lepo oblikovanimi držali in se čudili. Nikjer niso videli takih stvari. In ko je Kaja dobila v roke par kopit, skupaj zvezan z dreto, je kar vrisnila od začudenja: »Glejte, kakšni leseni čevljčki.«

»To so pa kopita, punčka,« ji je pojasnil deda Blaž. »Prava kopita. Za otroški čevljček, poglej, kako so majhna. Za tvojo nogo bi bila.«

In Kaja si je že predstavljala, kako bi ta kopitni čevljček okrasila, porisala in pobarvala in ga razstavila med svojimi predmeti. Imela je pač umetniško žilico. In si je tudi Primož hotel še enkrat ogledati to reč, ki tako zanima punce.

Čevljarško orodje je bilo zdaj vse pobrano, Jan in Brabi sta ga lepo zlagala nazaj v leseno skrinjico, Primož pa je skrbno spremljal vsak njun gib. Čisto nič mu ni bilo žal, da so opravili včerajšnjo ekspedicijo.

(Odlomki iz rokopisnega mladinskega romana Hudo! Agugičarovnija, napisanega 2009–2011 – Navdih zanj sem dobila v leseni skrinjici, »kišti« s čevljarškim orodjem pokojnega strica Lojzeta, ki mi jo je ob zadnjem obisku Abrahbove domačije izročila stričeva žena Klobučarjeva Julka. Pozneje sva z očetom »predelala« vsak košček njene vsebine, orodje sem očistila in o njem naredila zapiske, in vedno kadar se v šoli pogovarjajo o starih poklicih, posodim kakšen del. Navdih za besedilo mi je bila naša družina, naši skoki na Javorč mimo mnogih bajtic, vroči poletni nedeljski počitki pod staro jablano, potem pa še ... Koliko navdihov! Vsi pa so prepleteni z bistrimi, radoživimi šolarji iz kolezijske osnovne šole, s katerimi sem se srečevala, ko sem hodila v šolo po vnuka Gala.)

NOVE KNJIGE

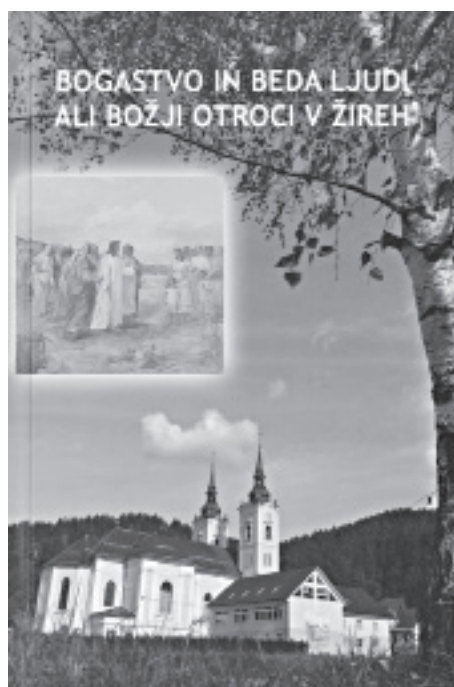
Alojz Demšar

Župnija Žiri v prvem stoletju nove župnijske cerkve

Ivan (Janez) Nep. Pečnik, Marija Stanonik, Alfonz Zajec, Florijan Božnar, Janez Šilar, Jože Stržaj, Igor Jereb, Luka Jerman, *Bogastvo in beda ljudi ali božji otroci v Žireh*, izdala in založila Župnija Žiri, 2012

V nedeljo, 11. novembra 2012, je župnija Žiri proslavila stoletnico posvetitve nove župnijske cerkve sv. Martina. Ob tej priložnosti so župljani prejeli knjigo *Bogastvo in beda ljudi ali božji otroci v Žireh*, ki na 108 straneh opisuje delo žirovskih župnikov od začetka gradnje nove župnijske cerkve do stoletnice njene posvetitve. Cerkveno stavbo so zgradili v zadnjih letih župnikovanja Josipa Vidmarja tik pred prvo svetovno vojno. Župnik Josip Logar je vodil opremljanje nove cerkve, njegov naslednik Ivan Pečnik pa je pred drugo svetovno vojno zgradil novo župnišče. V prvih dneh druge svetovne vojne so Ivana Pečnika izselili. Med drugo svetovno vojno je v Žiri občasno prihajal nemški duhovnik Rudolf Besel (1912–1977). Po vojni je 25. julija 1945 končno spet prišel v Žiri župnik, Franc Starman, ki je ostal do leta 1966. Žirovski župniki so bili za njim Pavel Kržišnik (1966–1974), Florijan Božnar (1974–1980), Janez Šilar (1980–1994), Jože Stržaj (1994–2005) in Igor Jereb (od 2005). Graditelja nove žirovske cerkve Josipa Vidmarja je v literarnem slogu opisal župnik Ivan Pečnik, to je tudi osrednji del knjige. Težko čitljiv rokopis je razbral in prepisal Alfonz Zajec. Kroniške zapise o župnikih Josipu Logarju, Ivanu Pečniku, Francu Starmanu in Pavlu Kržišniku je prispeval Alfonz Zajec. Svoje spomine na Žirovce in na svoje delo med njimi so napisali Florijan Božnar, Janez Šilar in Jože Stržaj. Sedanji župnik Igor Jereb piše o vzgibih, ki so pripeljali do knjige, in o dilemah, s katerimi se srečuje pri svojem delu. Luka Jerman opisuje dve novi barvni okni v župnijski cerkvi. Knjigo so uredili Igor Jereb, Marija Stanonik in Anica Kumer, ki je opravila tudi jezikovni pregled in dodala slovarček manj razumljivih besed.

V uvodnem zapisu Marija Stanonik opisuje srečanja z župnikom Ivanom Pečnikom v Duhovniškem domu v Ljubljani, kjer je živel zadnja leta življenja in umrl 1988.

Ivan Pečnik je od leta 1933 do 1941, ko je bil župnik v Žireh, vodil gradnjo novega župnišča, obnovo starega župnišča in gradnjo prosvetnega doma, vse stavbe so bile požgane februarja 1944 in kasneje niso bile obnovljene. Ostala pa je Pečnikova pisana beseda. Pisal je župnijsko kroniko, ki jo je med vojno nosil s seboj in jo zdaj hranijo v župnijskem uradu v Žireh. Nekateri deli župnijske kronike so bili objavljeni v Žirovskem občasniku. Seveda Pečnik ni mogel slutiti, da bo njegova župnijska kronika ostala skoraj edini v Žireh ohranjeni zapis o žirovski župniji med letom 1900 in drugo svetovno vojno, vsa dokumentacija pa bo zgorela skupaj s starim župniščem. Nadalje je napisal literarno Žirovsko Kroniko, katero je izročil Mariji Stanonik in je zdaj v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani.

V knjigi Bogastvo in beda ljudi ali božji otroci v Žireh pa lahko preberemo tretje Pečnikovo pisanje, skrajšano verzijo Žirovske Kronike. To je povest o žirovskem župniku Josipu Vidmarju in njegovih faranih, ki se začenja v prvih letih dvajsetega stoletja, ko se je župnik že dobrih dvajset let trudil za gradnjo nove cerkve. Takrat je utesnjena vas Žiri že izgubljala prvenstvo v žirovski kotlini. Nova župnijska cerkev zunaj vasi Žiri bi pokopala številne bližnje gostilničarje, trgovce in obrtnike, ki so zato poskusili vse, da bi preprečili gradnjo cerkve na drugi strani reke Sore. Zgodilo se je prav to, vendar je Vidmarju uspelo ob gradnji cerkve združiti prej zelo razcepljene farane. Vidmar je še doživel maševanja v novi cerkvi, vendar sam ni več mogel stopiti pred oltar. Umrl je poldrugo leto pred posvečenjem nove cerkve. Pisec Ivan Pečnik verjetno skozi osebo svojega predhodnika opisuje svoje poglede na delo in življenje duhovnika: asketsko vsakdanje življenje, strpnost in rahločutnost do faranov, vztrajnost, delo za druge, združevanje ljudi različnih političnih nazorov. Povest prinaša zanimive opise dogodkov v Žireh, tako sta zelo natančno opisana ženitovanje in semenj v Žireh. Duhoviti so opisi Vidmarjeve gospodinje, gostilniških debat in žirovskih navad in razvad. Povest se zaključuje s predstavitevijo Vidmarjevega naslednika Josipa Logarja in posvetitvijo cerkve na Martinovo nedeljo leta 1912.

Škofija je preko Društva za krščansko umetnost skrbno in strokovno vodila gradnjo in opremljanje cerkve. Josipa Logarja je škof Jeglič poslal v Žiri kot župnika, ki naj novozgrajeno cerkev opremi. To nalogo je sposoben, izobražen, delavni in učinkoviti Logar opravil izvrstno. Ob stoletnici si cerkev in s tem tudi Logarjevo delo zaslužita strokovno oceno. Logarjeve sposobnosti zaslutimo ob branju opisa orgel v žirovski cerkvi, ki je bil napisan, ko župnijski arhiv še ni pogorel. Žal je župnija pod Logarjem zašla v dolgove, predvsem zaradi jamstva za posojila pri gradnji fužinske elektrarne. Pri reševanju iz dolgov je župnija prodala staro župnijsko cerkev in staro pokopališče okrog cerkve, od vsega so se ohranili le zidovi cerkvenega prezbiterja. Tako je bil izgubljen nenadomestljiv del žirovske identitete in kraj stika z neskončno vrsto naših prednikov ...

Župnik Ivan Pečnik je kljub dolgovom, ki jih je župnija imela ob Logarjevem odhodu, zgradil novo župnišče in obnovil staro župnišče, v katerem je nato deloval prvi žirovski vrtec. Ob obisku Žirov leta 1962, ko je župnija proslavljala petdesetletnico cerkve, je Žirovcem pri pridigi priporočal več strpnosti. Upamo lahko, da so se Pečnikove želje v čim večji meri uresničile ...

Po drugi svetovni vojni je prišel v Žiri župnik Franc Starman. Najprej se je lotil čiščenja pogorišča župnišča, toda oblast ni dala dovoljenja za gradnjo. Za župnišče si je prizadeval ves čas, vendar je ostal v tesnih najetih prostorih do konca svojega župnikovanja leta 1966. Če mu ni uspelo z gradnjo, je pa skrbno zbiral podatke o

ljudih in jih vpisoval v Status animarum. Tudi zaradi župnika Starmana so bile Žiri prvi večji kraj v Sloveniji, ki je lahko preštel vse žrtve druge svetovne vojne.

Pavel Kržišnik je prišel v Žiri leta 1966, da bi nadomeščal župnika Starmana, ki je zbolel, pa je ostal kot župnik do leta 1974. Župnišče je bilo zgrajeno v dobrih dveh letih, v Žiri je prišel kaplan in dve redovnici. Župnija je dobila možnosti za normalno delo. Naslednja župnika, Florijan Božnar in Janez Šilar, se Žirov spominjata s hvaležnostjo, omenjata lepe in manj lepe spomine (Božnar) in kakšno grenko izkušnjo (Šilar). Da pa župnikovo delo ne teče vedno gladko, spoznamo iz zapisa župnika Jožeta Stržaja. S kaplani je včasih križ, so pa koristni tudi zato, ker župnike naučijo novih stvari (kot se starši učimo od otrok). Da so se farani tako navadili na nemogoče ozvočenje, da se jim je zdelo škoda denarja za novo in so se bili zato pripravljeni udariti z župnikom. Ker Stržaj pozna Žirovce, ki se spominjajo župnikov predvsem po graditeljskih dosežkih, svoj dosežek, obnovo neznanske fasade župnijske cerkve, skriva malce hudomušno čisto na konec zapisa. Poleg tega res velikemu delu posveti le toliko besed kot svojemu »vdoru« v župnišče skozi okno kurilnice, ko je kaplan zvečer pozabil ključ v vratih ...

Zapise župnikov končuje Igor Jereb z željo, da bi ljudje delo župnikov cenili in da bi se med seboj spoštovali. Mislim, da je knjiga prvi namen dosegla. Cenimo le tisto, kar poznamo, in knjiga dobro predstavlja župnike in njihovo delo. Župniki so verjetno tisti, ki s svojim zgledom lahko v kraju največ prispevajo k spoštovanju med ljudmi. Žirovski župniki so v burnem dvajsetem stoletju blažili nasprotja med Žirovci in vplivali na strpnost med ljudmi. Ni pa si vsak lahko privoščil modrosti župnika Vidmarja v zrelih letih, ki na pisma škofa z zahtevami po bolj tesnem prilagajanju trenutni cerkveni usmeritvi ni odgovarjal.

Milka Bokal

Zgodovina Šentjoškega v besedi in sliki

Tone Košir, Alojz Demšar, Petra Leben - Seljak, Dediščina župnije Šentjošt, Ljudje, domačije in znamenitosti; mentorja dr. France Štukl in prof. Janko Maček, izdala in založila župnija Šentjošt, Šentjošt 2013, 534 strani

Šentjoški kraji so 150-letnico ustanovitve župnije zaznamovali z velikim kulturnim dogodkom. Avtorji Tone Košir, Alojz Demšar in Petra Leben - Seljak so pripravili obsežno monografijo z naslovom Dediščina župnije Šentjošt – Ljudje, domačije in znamenitosti. Tone Košir je v knjigi omenjen kot prvi avtor in pobudnik obsežnega dela. Svoj nagib za raziskave teh krajev utemeljuje z osebnim pričevanjem: »Šentjoško območje mi je blizu, saj sem tu preživel leta, ki otroku in mladostniku pustijo globoko sled na čustvenem in intelektualnem področju.« Svojima domoznanskima knjigama

Suhi Dol in Suhodovci (2004) in Življenje na Lučinskem skozi stoletja (2010) je tako dodal tretjo knjigo, soavtorja Petra Leben - Seljak in Alojz Demšar pa sta preizkusila metodo za proučevanje domačij iz zgodovinskih virov, zlasti iz urbarjev in katastrov, že kot avtorja Knjige hiš na Žirovskem in je v tej samo nadaljevala. Njun delež je prispevek z naslovoma Časi fevdalizma in Zgodovina domačij, poglavje o arhivskih virih ter uskladitev s preostalim Koširjevim delom. Avtorjem je pomagal in jih podpiral pripravljalni odbor v sestavi Vid Klančar, Marko Košir, Jože Malovrh, Janez Oblak, Ludvik Oblak, Andrej Sever, Janez Tominc in Valentin Tominc. Za strokovnost in dopolnilne podatke sta skrbela dr. France Štukl in prof. Janko Maček; navedena sta kot mentorja. Zadnje omenjeni je tudi prevajal župnijsko kroniko, ki je pisana v glavem v nemščini. Knjigo je založila župnija Šentjošt, njen predstavnik je župnik Andrej Sever.

Monografija obsega 534 strani formata A4 in je zajela pravno zgodovino, socialno zgodovino družin, rodoslovne podatke, etnološke primesi, slovstvenofolklorne drobce, umetnostnozgodovinski opis cerkva in kapelic in še kaj. Geografsko se osredotoča na Šentjoško, kakor so jedrnato poimenovali šentjoške kraje. Sem sodijo Šentjošt, Butajnova, Planina in Smrečje. Smrečje z naštetimi kraji povezuje le cerkvena uprava, sicer pa pripadajo občini Vrhnika. Eden od razveseljujočih dejstev, ki ga izvemo v uvodnih besedah, je, da se število prebivalcev v Šentjoštu povečuje. A iz sedanjosti so v knjigi le utrinki, delo se z vsemi silnicami označuje za zgodovinsko. To poleg omembe najširše populacije nakazuje tudi posvetilo knjige: Vsem, ki so živeli in delali na Šentjoškem. Posvetilo tako dopolnjuje naslov, saj poleg že v naslovu omenjenega krajevnega merila poudari socialno razsežnost dela.

Za uvodnimi stranmi, na katerih najprej spregovori prvi avtor Tone Košir ter soavtorja Petra Leben - Seljak in Alojz Demšar, je na vrsti razdelek »popotnic«. Ime razdelka poleg tega, da knjigi utira pot v svet bralcev, po svoje kaže tudi časovno razdaljo vsebine. V preteklost seže od druge svetovne vojne do 1498. leta, v Smrečju pa do 17. stoletja. Avtorji »popotnic«, župan občine Dobrova - Polhov Gradec Franc Setnikar, Andrej Košir in Vid Klančar, se vsak s svojega gledišča ozirajo na knjigo. Med njimi gre posebej poudariti Andreja Koširja, predavatelja na Univerzi v Ljubljani, ki pripisuje vrednost delu predvsem s stališča prelomnice med dvema načinoma človekovega pomnjenja. Omenja, da je delo še nastalo v času, ko so »/L/ljudje še veliko in podrobno pomnili«, a ne s pomočjo informacijske tehnologije, v katero smo že krepko zakorakali.

Poglavje z naslovom Kratice, krajšave in obrazložitve manj znanih besed pripomore k razumevanju poglavij, ki sledijo. V priložnostnem slovarčku najdemo tudi nekatere narečne besede, še več pa jih je v razdelku o šentjoški govoric. Tone Košir jih s posebno pozornostjo zapisuje in tako ohranja zanamcem, pri tem pa je še posebno dragocen zapis rabe predlogov v zvezi s krajem Šentjošt. Po starem se je namreč reklo, da gre nekdo »k Šentjoštu« in »od Šentjošta«, bili so »pri Šentjoštu« in ne kot danes, ko je v zvezi z mestnikom v rabi predlog »v«. Zapisovalec domneva,

da v taki rabi še tiči pomen osebe, svetnika in ne vasi, poimenovane po njem. Za uzaveščenje in pomnjenje stare rabe predlogov je v celotnem delu pisal predloge v zvezi s krajem po starem, »ne da bi s tem skušal(i) ali mogel(gli) spreminjati novo rabo. Naš cilj je, da prvotna raba ostane zapisana za zanamce«.¹

V uvodu so po načelu od splošnega k posebnemu in od daljnega k bližnjemu obdelane teme od najbolj širokih (Stari časi, Časi fevdalizma) do jezikovnih (krajevni govor, imena in priimki) ter gospodarskih in družbenih dejavnosti. Omenimo samo nekatere: obrt, pošta, kmetijska zadruga, zdravstvo. Zlasti zadnja je vabila prvega avtorja, ki je po poklicu zdravnik. V sestavku je poudarjena vloga babic; prva babica na Šentjoškem je pomagala na svet okoli 2500 otrokom. Omembe vreden je tudi dopolnjen popis žrtev prve svetovne vojne.

Če je v naslovu knjige omenjena župnija Šentjošt, pomeni, da bo njena zgodovina in vloga v kraju še posebej podrobno obdelana. Tako tudi je. Ne samo, da so dejstva dokumentirana z viri, v glavnem iz župnijske kronike, krstne knjige, umetnostnozgodovinskih knjig, delo celo popravlja do sedaj veljavne podatke. Ustanovitev župnije, kar je pogojeno z naselitvijo stalnega duhovnika (vikarja) oziroma s povišanjem vikariata v župnijo, je sedaj časovno določena za leto 1862, kar je popravek do sedaj veljavnega datuma, ki je bil leto dni poznejši.

Tone Košir opozarja tudi na razhajanje zapisov v župnijski kroniki in umetnostnih zgodovinarjev o cerkveni opremi cerkve sv. Janeza Evangelista, kar je lahko izhodišče za nove razprave. Podrobno je opisana likovna oprema cerkva na Šentjoškem, katerim so dodani kronikalni podatki o prenovah. Pohvalno je, da so zapisana drobna ustna pričevanja domačinov, kot je na primer ta, da je bil ob cerkvi sv. Ane na Butajnovi izvir vode in da je zdaj zasut.² K opisom cerkva smiselno sodi sestavek o zvonjenju (eden najstarejših zvonov na Slovenskem v cerkvi sv. Jošta je iz leta 1354), o cerkvenih urah v zvonikih (turnske ure), ki jih je izdeloval Janez Oblak iz Suhega Dola. Kapelice in križi, obravnavani so tako kot domačije po krajevnem merilu, so svojevrsten dokument časa, iz katerih vejejo številne osebne zgodbe. Kot bivališče za cerkvene sodelavce sodijo k cerkvenim stavbam tudi župnišča in mežnarije (mežnije). Tem je ob popisovanju sakralnih stavb redko posvečena pozornost, a so vredne opisa, če ne zaradi drugega, že zato, ker se v njih hranijo dokumenti neprecenljive zgodovinske vrednosti. V tej knjigi to ni izostalo. Samo po sebi je umevno, da svoje mesto dobijo šentjoški vikarji in župniki (v Šentjoštu jih je bilo do sedaj 33) ter nune. O šentjoški župnijski kroniki izvemo, da se je začela pisati 1856. leta. Zapisovalci niso beležili samo cerkvenih dogodkov, ampak tudi vsakdanje bivanjske razmere, vremenske neprilike, podatke o letinah, boleznih, družbene dogodke. Pohvaljen je šentjoški župnijski arhiv, ki je »obsežen, dokaj urejen«; poleg župnijske kronike in matičnih knjig (krstna, poročna in mrliška knjiga) je v njem tudi Urbar sv. Jošta iz leta 1656. Popisi duš (Status animarum) so sezname družin z družinskimi člani, prvi podatek za Šentjošt je iz leta 1808. Med številnimi bratovščinami, ki so delovale na Šentjoškem, je tu imela domicil Bratovščina Kristusovega smrtnega boja. Ustanovljena je bila 1704. leta, istega leta jo je potrdil papež.

1 Zapisovalec je pozoren na rabo predlogov tudi pri drugih krajih. Opozarja, da v zvezi s Planino nekateri govorijo, da gredo »v« Planino, in ne »na« Planino. Avtorica sestavka meni, da v zavesti tiči pomen vas, zaselek, in ne geomorfološka oblika. Tudi v Žireh se reče, da gremo v Žirovski Vrh, v Mrzli Vrh in ne nanj. Prav tako na Polhograjskem: v Črnem Vrhu in v Babni Gori in ne na.

2 Izvir je (bil?) tudi pod cerkvijo sv. Ane na Ledinici pri Žireh. Kakšna povezava je med svetnico in izvirom vode, zapisovalki (še) ni znano. Pripis: Soavtor knjige Lojze Demšar sporoča: Studenec pod sveto Ano na Ledinici je skoraj presahnil, voda izvira le še ob večjem deževju.

Vsem tem dognanjem, ki se nanašajo na župnijo, sledi prehod na prosvetno področje. O šentjoški ljudski šoli ni veliko preverjenih podatkov, prva povabila pri maši k znanju branja pa so iz leta 1866. Sklepati je mogoče, da je bil to prvi zametek šentjoške šole. Iz velikega števila naročnikov knjig Mohorjeve družbe v drugi polovici 19. stoletja je mogoče predpostavljati, da je potekalo vsaj individualno poučevanje branja že pred letom 1891, ki se šteje za začetek delovanja šentjoške zasilne šole. V letu 1895 pa je pouk otrok v Šentjoštu nesporno že dokazan. Hvalevredno je, da imajo poseben razdelek Šentjoščani, ki so pred letom 1941 odšli v šole, a jih zaradi različnih razlogov niso dokončali. V seznamu je 16 fantov in deklet. Razdelek znamenitih Šentjoščanov obsega tiste, ki »so s svojim delom in ugledom dosegli posebno mesto med ljudmi v domačem okolju ali zunaj njega /.../ in pustili za seboj globljo brazdo v spominu ali zapisih«. Veliko je duhovnikov, po eden pa državni uradnik, bančni uradnik ter glasbenik. Med njimi naj bodo omenjeni učiteljica s tragično življenjsko usodo Helena, Lenčka Samotorčan, »prva ženska s Šentjoškega, ki je šla v šole«, Vinko Žakelj, izseljenski duhovnik v zahodni Evropi, in Julijana Kavčič, »mati mučencev«, ki je pet sinov izgubila v povojnih pobojih.

Osrednji del zavzema zgodovina domačij na Šentjoškem. Avtorja Alojz Demšar in Petra Leben - Seljak sta jih na podlagi krajevnega merila obravnavala približno od leta 1500 do 1800. Opis domačij Šentjošta, Butajnovce, Planine in Smrečja uvaja splošen pogled na vas, v katerem so razčlenjeni nastanek in raba imena, lega, pota in vaške znamenitosti. Avtorja se zavedata še neraziskanih obdobjev tega dela, na primer v Smrečju do začetka 17. stoletja, in vabita k nadaljnjemu proučevanju tistih »z več izkušnjami in znanja«. Proučevanje na Šentjoškem je bilo težavno, ker so se lastniki zemljiških gospodstev v teh krajih pogosto menjavali in so tako kmetije pripadale številnim gospodstvom. Določitve njihovih gospodarjev sežejo do leta 1498, v Smrečju pa do 17. stoletja. Kmetije so obdelane po enotnih razdelkih z naslovi: Nastanek domačije, Opis domačije, O ljudeh. Naslovi imajo nekaj variant. Naj bo med 69 šentjoškimi, 62 butajnovskimi, 33 planinskimi in 59 smreškimi, kolikor jih je obdelanih v knjigi, omenjena le Možinetova domačija, kateri pripada posebno častna vloga, saj je bila ena prvih domačij na Šentjoškem, a je pozneje doživela tragično usodo razprodaje. A po nekih nepredvidljivih poteh velika hiša nekdanje domačije kljub temu živi; je lepo obnovljena in ima status kulturnega spomenika.

Zadnje poglavje z naslovom Arhivski viri za zgodovino hiš na Šentjoškem je privlačno zlasti za tiste, ki bodo omenjeno delo uporabili kot izhodišče za poglobljene razprave. Podatke za zgodovino hiš so našli v virih Arhiva Slovenije in Nadškofijskega arhiva v Ljubljani in v arhivu župnije Polhov Gradec. Zadnja beseda je namenjena deželni sodišču, zemljiškemu gospodstvu in župniji, seveda v povezavi s konkretnimi imeni. Te ustanove so namreč krojile usodo domačij. Poudarek je tudi na vsebini urbarjev, v katerih so vpisane obravnavane kmetije.

Obvladati tako obsežno gradivo in ga spraviti v smiselni red, ni preprosto. Pomembno je povezovanje dejstev iz posameznih poglavij s kazalko glej, kar pripomore k celoviti informaciji. K preglednosti in hitremu dostopu veliko prispevajo tudi tabele. V njih so prikazani gospodarji hiš v reambulančnem katastru³

3 Za manj podkovane bralce povzemamo navedbo o tem zgodovinskem viru s spleta: Reambulančni ali obnovljeni kataster je nastal leta 1869, urejen pa je podobno kot Franciscejski kataster, vendar je usklajen z novo zemljiško knjigo. /.../ Reambulančni kataster je dobro ohranjen za Kranjsko, za Koroško in Prekmurje pa le delno ohranjen. Vir: http://sl.wikipedia.org/wiki/Franciscejski_kataster, dostop: 13. 9. 2013. Za dopolnitev informacije še navedba iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika: kataster /.../ uradni popis zemljišč na določenem območju glede na obliko, obseg, kakovost, kulturo, posestništvo.

in tudi domačije v posameznih vaseh s konca 18. stoletja (1785), za katere so bili najdeni podatki.

Monografija je bogata s fotografskim gradivom. Letalskih posnetkov posameznih vasi je 14 in so delo fotografa Izidorja Jesenka in pilota Zvoneta Peterlina. V njem je še čez 500 drugih fotografij, veliko jih je iz družinskih arhivov, prispevali pa so jih tudi avtorji. Fotografijo stoletnice Žnidarjeve mame Micke Grbec so objavili takoj po njenem rojstnem dnevu, ki je bil 31. januarja 2013, torej tik pred izidom knjige, katere predstavitev je bila 24. februarja. To kaže na prizadevnost zajeti snov, kolikor je mogoče, v celoti.

Knjiga je veličasten spomenik preprostim, žilavim ljudem, ki prinaša ogromno podatkov, je sad neizmerljivega dela in tudi naklonjenosti do obravnavanih krajev. Nekje globoko pa tiči morda še nezaveden motiv njenega nastanka. Na eni prvih straneh namreč pove veliko resnico: »/.../ saj rod večine od nas z eno ali več koreninami izvira s kmetij v vaseh.« Zato je to delo tudi delna podoba vsakega izmed nas.

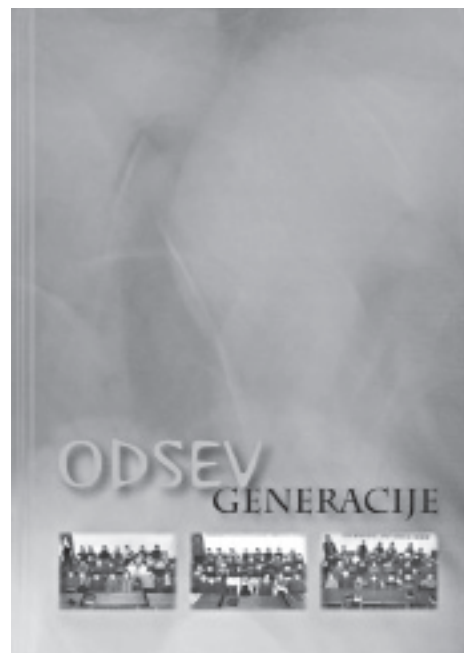
Milka Bokal

»Veseli me, da ste še vedno prijatelji«

Odsev generacije, Generacija 1961, uredile Metka Debeljak, Jožica Kacin, Tanja Mlinar, Ada Uršič, Samozaložba, Žiri 2011, 175 strani

Šolsko obdobje v življenju človeka seže globoko v njegovo bit. Ne oblikuje pa samo posameznika, samosvoje zamesi tudi generacije, otroke, mladino iste starosti, ki živijo v istem času in kraju. In če kulturno zavzete posameznice določene generacije po več kot tridesetih letih slovesa iz šole ob svojem srečanju z abrahamom pripravijo publikacijo s spomini na šolske klopi, potem je to dokaz, da je ta razredna skupina začutila nek pozitiven kolektiven spomin, da jim je šola dala nekaj, kar jih je povežalo za celo življenje. Taka generacija je v Žireh letnik 1961.

Široko zasnovana knjiga ima naslov Odsev generacije in so jo uredile Metka Debeljak, Jožica Kacin, Tanja Mlinar in Ada Uršič. Glede na vsebino bi jo lahko razdelili na tri dele. Prvi z naslovom Od vrtca do valet z nekaj drobnimi odmevi na vrtec in malo šolo vsebuje odlomke iz šolskih kronik let, v katerih je generacija 1961 obiskovala šolo, to je od leta 1968 do 1976. Ta

del ima veliko dokumentarno vrednost. Malokdaj imamo možnost pogledati v šolske kronike, še bolj pa so te zanimive, če so iz naše mladosti. Zadevne kronike prinašajo opazne krajevne dogodke iz takratnega obdobja. Morebitnim prihodnjim proučevalcem žirovske krajevne zgodovine bi bile lahko izhodišče, ne bi jim bilo treba brskati po arhiviranih mapah, ker je tu del že objavljenih. Ni nas malo, ki se spomnimo navdušenja ob športnem dogodku iz leta 1969, ki ga je v šolsko kroniko zapisal tedanji ravnatelj Franc Čeplak: »24. marca so bili smučarski skoki na skakalnici v Novi vasi, kjer so nastopili skakalci mednarodnega in svetovnega slovesa, med njimi tudi Raška iz ČSR, skakalci iz SZ in drugi.« Med zapisi o pedagoškem delu so zapisani tudi aktualni krajevni dogodki, kot je na primer odcep iz občine Logatec in priključitev k občini Škofja Loka. V kroniki je poleg nekaj operativnih podatkov zapisano samo dejstvo: »Žiri ostanejo po sklepu skupščine SO do 31. decembra 1969 pod občino Logatec, od 1. januarja 1970 pa bodo spadale pod občino Škofja Loka.« (Str. 12.) Iz zapisa o gradnji vrtca in telovadnice v letu 1975 veje čustvena podlaga: »Z novim projektom smo izgubili obe igrišči, in sicer betonsko košarkarsko igrišče in peščeno roketno. Ta izguba je bila vsekakor boleča zlasti zato, ker sta bili obe igrišči zgrajeni s prostovoljnim delom /.../« (Str. 34.) Zlasti s fotografskim gradivom so ponazorjene tudi obšolske dejavnosti, obiskovanje verouka, živahno je bilo sodelovanje v pevskih zborih in raznih društvih. Zapisovalke so pritegnile tudi posameznike, ki so navedeni kot ustni viri: Alfonz Zajec, Anton Mlakar, Minka Kokalj, Nataša Demšar, Damjana Milardović, Igor Jereb, Marica Albreht, Barbara Peternel.

Naslednji razdelek od objektivno prikazanega šolskega dokumentiranja, ki so mu podlaga šolske kronike, preide v osebno pričevanje. To prejšnjim zapisom dodaja psihološko poglobljeno vzporedno smernico in dopolni zunanje beleženje. Svoj najstniški dnevnik, v katerem so z veliko iskrenostjo zapisana hotenja, čustva in želje mladega dekleta, nam pogumno razkrije ena od učenk v takratni šoli, Jožica Karner, poročena Kacin. Njeni dnevniški zapisi so kljub mladostni razigranosti polni treznih premislekov, bojazni in upov v lepo prihodnost. V zgodnejših zapisih je pozornost obrnjena na manj osebne, a kljub temu za dobro počutje odločujoče stvari. Tako učenka petega razreda popiše prehrabeni inventar enodnevnega krožnega izleta na Vršič in Soško dolino: »S seboj sem imela precej hrane: 1 kremenatelj, 3 žemlje, 3 sendviče, ribe, 3 pomaranče, 1 bonbone, 1 čokolado, 40 dag češenj in nekaj drobnarij.« (Str. 54.) Opazno je, da so jo starši dobro podprli in zagotovo ni bila lačna (!). Ob pogovoru o poklicnem usmerjanju so jo preletavali negotovi občutki: »Vsa sem se tresla, saj sem vedela, da se bo v tej uri odločila moja usoda, usoda za vse življenje. In kdo neki ne bi imel treme takrat, ko gre za srečo življenja, ki je sicer kratko, pa vendar predolgo za nesrečo.« (Str. 62.) Ob sicer prebujajoči se živahni ženski naravi je dekle sprejemljivo tudi za vzgibe zunanjega sveta, posebno tedaj, kadar so pred njo življenjske odločitve: »Prebudilo se je lepo sončno jutro. Sonce sije izpod modrega neba in na našo zlato lepo Žirovsko kotlino. Lep dan je danes. Narava se smeji, ptice pojo. Rože cvetijo kakor v pozdrav nam, ki gremo danes zadnjič v šolo s torbami in zvezki.«

Tretji del knjige Odsev generacije obsegajo spominski zapisi več sošolcev in sošolk, ki jih je uredniški odbor povabil k sodelovanju. V razdelku z naslovom Od vrtca do danes se zvrstijo jedrnat zapisi dotedanjih življenjskih poti sošolcev, ki »so podjetniki, umetniki, prosvetni delavci, raziskovalci, pravniki, ekonomisti, uredniki,

socialni delavci, fizioterapevti, oblikovalci, strojniki, komercialisti, bančniki, medicinske sestre, računovodje, računalnikarji, kemiki, tajnice, poštni uslužbenci, prodajalci, kmetje, čevljarji, zidarji, grafiki, kovinarji, šoferji, kuharji, mehaniki, delavci na strojih /.../« (Str. 70.) V tem razdelku je toliko odkritosrčnih spominov na šolo, da so za pedagoško psihologijo neizčrpen vir nazornih dejstev.

Hvalevredno je, da so opisali svojo življenjsko pot tudi tisti, ki v šoli niso bili ravno bleščeči. Od učenja jih je pogosto zadrževalo delo na kmetiji: »Pri pripravi za šolo v naravi sem bil edini, ki sem rekel, da ne morem iti, ker je bilo doma preveč dela. Da naj tako povem, so mi naročili doma. Sošolci pa v smeh. Brata Darij in Marko Erznožnik sta vodila šolo v naravi. Zahvala gre gospodu Dariju, ki je še tisto popoldne prišel k nam domov. Z očetom sta se ob kozarčku rujnega in dobri malici dogovorila, da gre Slavc na morje.« (Str. 111.)¹ V mrežo spominov so se med drugimi ujeli tudi težki trenutki: »V šolo smo hodili v precej drugačnih časih. Razlike med učenci so bile večje, posebno med kmečkimi in 'mestnimi' /.../ Nekje pri cerkvi smo čakali na verouk, nakar se je neki sošolec domislil, da bi nas razporedil v dve skupini, in sicer na lepo 'zrihtane' in grde. Za 'ta grde' je določil samo tri, ki smo bili v umazanih škornjih. Ukazal nam je stati negibno ob ograji, ostali pa so imeli svobodno gibanje. Najbrž je to trajalo samo nekaj minut, vendar občutki so bili grozni.« (Str. 152.) Hude občutke so povzročili tudi učitelji: »Grenka izkušnja je tudi bila, ko mi je nek učitelj ob nekem neznanju rekel 'kamela'. Počutila sem se grozno ponižano in vedno sem z velikim strahom prihajala k temu predmetu.« (Str. 146.)

Samosvoji orisi življenjskih poti so polni doživljajske globine, da človeka prešine misel, da to generacijo povezuje močna izpovedna moč in čustvena širina. Predvsem pa je treba poudariti optimistično gledanje na življenje. Vrednote, ki jim veliko pomenijo, so družina, delo, narava, potovanja, osebno zadovoljstvo. Presoje njihovih življenjskih poti so trezne, preudarne: »Mogoče bi na drugih šolah dobila več in druga znanja. Bi se mi življenje obrnilo drugače? Recimo. Toda ali bi mi bilo zaradi tega danes lepše, boljše? Ne vem. A če dobro pomislim, skoraj ne verjamem. Zadovoljna sem s tem, kar sem in kar imam.« (Str. 50.) »Vesel sem, da je moje življenje teklo po nekih normalnih tirih. Ni bilo niti ekstremnih uspehov niti težav.« (Str. 145.) Velika želja za prihodnost je zdravje: »Zase lahko rečem, da se nad življenjem ne pritožujem. Želim si, da bi bil zdrav, ostalo pa bomo tudi, vsaj upam, uredili tako, da bo prav.« (Str. 139.)

Celotno delo dopolnjuje bogato fotografsko gradivo, ki sta ga prispevali Tanja Mlinar in Jožica Kacin, črpali pa so tudi osebne arhive sodelujočih. Še posebej izstopajo lirične fotografije Tanje Mlinar.

Ne glede na to, da je bil prvi zametek pričujoče knjige delo posameznikov iz letnika 1952 z naslovom Ko ciciban postane Abraham, kar je omenjeno v uvodnem zapisu Metke Debeljak, je generacija 1961 izbrala popolnoma samostojno pot. Hvalevredno je, da so urednice z veliko čustvene modrosti povezale različne, od življenja že različno usmerjene značaje. Končajmo ta zapis z razmišljanjem Jožice Kacin ob vstopu v sedmi razred: »Bog ve, kaj mi bodo prinesli ti dnevi, te ure, ki jih bom preživela v šoli. Mogoče srečo ali nesrečo, ne vem kaj, a jaz upam na srečo. Želim si sreče. Želim si, da bi bila v šoli vedno nasmejana, razigrana, da bi si lahko

1 Ker so citati ponekod zelo osebni in iztrgani iz sobesedila, kar zamegli celotno sporočilo, so v besedilu navedene samo strani, in ne ime in priimek avtorjev.

gradila prijateljstvo, kakor bi hotela.« (Str. 59.) Njene želje in najbrž prav take želje drugih so se, upajmo, uresničile; sošolci iz generacije 1961 so še danes prijatelji. Dokaz je ta knjiga, to pa odmeva tudi v spominskih zapisih njihovih učiteljev: » /.../ spomin na Žiri, na prelep, z mehкими hribi obdan kraj, pa bo vedno ostal v mojem srcu. Veseli me, da ste še vedno prijatelji /.../« (Str. 74.)

Veliko sporočilno in dokumentarno vrednost knjige so začutili tudi strokovni predstavniki Slovenskega šolskega muzeja, v katerem je bila predstavitev knjige 21. marca 2013.

Pripis urednika: Prikaz te knjige bi moral objaviti že v prejšnjem letniku, a sem na to »pozabil«. Opomnjen rade volje popravljam to napako. Naj bo ta izvrstni članek sošolke Milke spodbuda, da bi še kateri od žirovskih šolskih letnikov na svoj način posnemal letnika 1952 in 1961.

Tončka Stanonik

»Idrijska čipka, z nitjo pisana zgodovina« s posebnim pogledom na žirovsko območje

Ivana Leskovec, Mirjam Gnezda Bogataj, Marija Terpin Mlinar, Maja Svetlik, Metka Fortuna, Tina Koder Grajzar, Tanja Žigon, Mojca Ferle, Mira Hodnik, Majda Pavšič, Petra Marinko Rus, Urška Bajec Rupnik: *Idrijska čipka, z nitjo pisana zgodovina*, Mestni muzej Idrija, 2012; 240 strani, 40 celostranskih barvnih fotografij, DVD; 46 evrov

Leto 2012 pomeni za zgodovino klekljarstva na Slovenskem velik dogodek. Bogata tradicija čipkarstva na Slovenskem je bila kronana z doslej prvo monografijo o tej dejavnosti. Zamisel zanjo je nastajala in zorela vsaj dvajset let pod pokroviteljstvom Mestnega muzeja Idrija, pot pa so ji tlakovale mnoge raziskave ter sprotne strokovne objave in publikacije kot rezultat razvoja klekljarske stroke na Idrijskem.

Preden pa se nekoliko podrobneje posvetim temam in poglavjem, ki so me ob knjigi spodbudili k razmišljanju, si bom privoščila malce neformalni pristop h knjigi – vpogled klekljarice, ki se ne ustavlja samo ob čipkah, saj jo zanima tudi literatura o njej.

Ko sem se klekljanja učila v žirovski klekljarski šoli, je učiteljica Angelca Jesenko nekoč prinesla v šolo nekakšen zvezek s čudovitimi fotografijami čipk. Očarale so me figure, ki so se bohotile z listov kataloga, podobe moških in ženskih figur, jagenjčkov, angelov, cvetlični motivi. Česa takega naši klekljarski povštri niso še

videli! Ko sem pozneje z veliko prizadevanja prišla do lastnega kataloga Jugoslovanske čipke (izdal Državni osrednji zavod za ženski domači obrt, Ljubljana /1938/) in listala po njem, se mi je vse bolj dozdevalo, da smo si takrat ogledovali prav ta katalog. Torej tudi o klekljanju obstajajo knjige, bi lahko povzela razmišljanje učenke klekljarice. Če so že obstajale, pa so bile namenjene samo izbrancem. Zato se mi je zdel tudi zaradi širše dostopnosti toliko pomembnejši katalog Klekljane čipke Marije Makarovič, izdan ob klekljarski razstavi, ki sta jo 1970 pripravila Slovenski etnografski muzej in Mestni muzej Idrija. In skoraj še dve desetletji je moralo miniti do naslednje klekljarske publikacije, priločnika z vajenico Mire Kejžar, Klekljanje (Ljubljana, 1988). Nekako v tistem času sem v izložbenem oknu umetnostne trgovine Mladinske knjige na Jurčičevem trgu v Ljubljani, mimo katere me je vodila vsakdanja pot v službo, opazila razstavljeno knjigo Emily Reigate, *An Illustrated Guide to Lace* (Woodbridge, Suffolk 1988; prvi natis 1986).

Po mnogih postankih ob tem razstavljenem eksponatu sem knjigo, ki je veliko obetala, kupila in se ji čudila kot nekoč katalogu v klekljarski šoli. Ko pa sem jo začela nekoliko natančneje prelistavati in jo prebirati, sem bila deležna velikega razočaranja. Med čipkami, ki so bile predstavljene po posameznih državah, sem zaman iskala slovensko, našla sem le delček značilne čipke pogačke, a še ta je bila opremljena s podpisom: »Rusija ...« Tedanje nelagodje ob hkratnem občudovanju bogate vsebine knjige je bilo pospremljeno z mislijo, kako zelo bi bilo potrebno imeti knjigo, ki bi z ustrezno strokovno podporo predstavila klekljarstvo na Slovenskem. Razmere na tem področju so se močno spremenile, ko so v krajših razmikih izšli trije zvezki učbenika *Klekljanje* (Ljubljana, 1995, 1997, 1998), delo strokovnih učiteljic Čipkarske šole Idrija. Led je bil prebit, veliko pa je k njihovim dolgoletnim prizadevanjem pripomoglo tudi sprejetje mednarodne barvne skale, ki je lahko nadomestila podrobne popise pri razlaganju tehnik klekljanja. V 90. letih, še bolj pa v novem tisočletju so začeli izhajati tematski priločniki, katalogi, pogosto povezani s pomembnimi obletnicami, klekljarskimi razstavami in srečanji, tečaji in mednarodnimi projekti. Medtem se je v strokovnem svetu že širila vest, da se pripravlja monografija, ki bo prav iz temeljev popravila zamujeno. Nastajanje monografije *Idrijska čipka, z nitjo pisana zgodovina* je bil torej dolgotrajen proces, izid knjige pa pika na i na novo postavljeni stalni razstavi idrijske čipke z enakim naslovom v Mestnem muzeju Idrija.

Kolofon na začetku knjige nam postreže s podatki o strokovnjakih, oblikovalcih, ustanovah, ki so se pod uredništvom Marije Terpin Mlinar, mag. Mirjam Gnezda Bogataj in Ivane Leskovec povezali v ustvarjalni tim. Pri pisanju monografije je sodelovalo 12 strokovnjakinj z različnih področij, zato je pogled na idrijsko čipko v knjigi res lahko predstavljen z različnih zornih kotov. V petih sklopih, ki sledijo uvodnemu razmišljanju dr. Janeza Bogataja Ali se nam še kleklja?, so poglobljeno predstavljene temeljne vsebine klekljarstva na Slovenskem: vloga idrijske čipke v evropskem okviru (Ivana Leskovec), izdelava klekljanih čipk (Metka Fortuna,

Maja Svetlik), tehnološki in oblikovni razvoj idrijske čipke (Tina Koder Grajzar), vprašanje prevajanja arhivskih virov (Tanja Žigon), zgodovinski pregled klekljanja na Idrijskem od konca 17. do začetka 20. stoletja na podlagi virov (Marija Terpin Mlinar) in zgodovina klekljanja čipk na Slovenskem (Mojca Ferle); poseben sklop se posveča klekljarskemu izobraževanju; življenje in delo prve učiteljice klekljanja Ivanke Ferjančič je predstavila Majda Pavšič, zgodovino Čipkarske šole v Idriji pa Mira Hodnik; v sklopu Klekljarice in trgovina s čipkami se avtorica Petra Marinko Rus osredotoča na vprašanje klekljanja kot vira zaslužka na Idrijskem v 20. stoletju; muzejski predstavitvi idrijske čipke in katalogu predmetov stalne razstave v Mestnem muzeju Idrija, ki je v obliki DVD-ja priložen knjigi, je posvečen zadnji del knjige. Prispevali sta ga Mirjam Gnezda Bogataj in Urška Bajec Rupnik.

Vsebinsko je knjiga tako bogata, da jo je nemogoče zajeti v eno samo branje, v en sam pregled. Tudi oblikovno in metodično je pripravljena skrbno, primerno tudi za strokovne literature manj veščega bralca. Po drugi strani so vsa besedila opremljena z neizmernim bogastvom opomb ter uporabljenih virov in literature, ki sklepajo vsako poglavje. Besedila spremlja obilica fotografskega gradiva z arhivskimi posnetki dokumentov, fotografij klekljarskih druženj in čipk. Tudi s potovanjem po njem bralec dobi izčrpen vpogled v vsebino knjige.

Nekaj poglavij pa je takih, ki so še posebej pritegnila mojo pozornost, bodisi ker sem v njih iskala sledi klekljanja na območju, iz katerega izhajam, ali pa ob njih preverjala tudi svoje dosedanje védenje o tej temi.

Izvirno vprašanje za marsikaterega bralca in poznavalca klekljane čipke na Slovenskem je gotovo strokovna utemeljitev in uporaba izraza idrijska čipka nasproti drugačnim poimenovanjem (slovenska čipka, slovenska klekljana čipka, jugoslovanska čipka ipd.). Tega so se zavedale tudi avtorice knjige, zato so se do njega opredeljevale že v začetnih poglavjih. Ivana Leskovec pojem idrijska čipka utemeljuje takole: »/.../ skozi vsa obdobja razvoja čipkarstva in čipk lahko zasledujemo, kako so se pojavljala in uveljavljala imena, ki poimenujejo in označujejo posamezne tipe čipk: valenciennes, lille, bruselske, beneške, milanske, chantilly. V številnih primerih je ime izpeljano iz imena kraja izvora. Čipko definirajo njene tehnološke značilnosti, oblikovni izgled in slog. Različnost le-teh se odraža tudi v različnem poimenovanju čipk. Ko čipka postane tržno blago, jo lahko posnemajo in izdelujejo kjerkoli. Zato krajevno poimenovana čipka ne pomeni nujno tudi kraja njene izdelave.« (Idrijska čipka v evropskem okviru, Prepoznavnost idrijskih čipk, stran 16–17). Zdelo se mi je pomembno opozoriti prav na ta del utemeljevanja izraza, saj je iz prakse znan očitek, ustvarjen zgolj na površnem prenosu in razumevanju izraza idrijska čipka, češ da ta s svojim poimenovanjem izloča druga območja s tradicionalno, zelo kakovostno izdelano slovensko čipko. Avtorica še naprej utemeljuje upravičenost izraza: »/.../ in glede na zgodovinski razvoj lahko upravičeno trdimo, da danes idrijska čipka ni idrijska le zato, ker je izdelana v Idriji /.../ Na podlagi pisnih virov lahko sklepamo, da v Idriji čipk niso le proizvajali, ampak tudi razvijali, tako v oblikovnem kot tehnološkem pogledu. Svoje izdelke so želeli narediti razpoznavne na trgu in jih kot take prodajati pod svojim imenom. Obenem pa so, vsaj deloma, tudi drugi proizvajalci in trgi prepoznavali drugačnost teh čipk in jo priznavali z uporabo besednih zvez idrijska čipka ali idrijska tehnika klekljanja.« Ta definicija idrijske čipke se zdi strokovno zelo utemeljena, a kljub temu ostajajo nerešena mnoga vprašanja, povezana z

nekdaj enotnim klekljarskim zemljevidom, ki to več ni. Ostaja naloga za akademsko izobražene strokovnjake.

Poglavje Zgodovina čipkarske šole v Idriji Mire Hodnik pritegne že v prvem delu, saj sega daleč v njeno predzgodovino (šola je bila ustanovljena 1876); v to obdobje sodijo prizadevanja po ustanovitvi »izgledne čipkarnice in risarske šole«, neuspeli poskusi izobraževanja idrijskih klekljaric na klekljarskih delavnicah na Češkem, pritegnil pa me je tudi podatek, da je bila že v tem obdobju živa zamisel o izdajanju čipkarskega časopisa, ki bi ga morale čipkarice dobivati brezplačno. (Koliko časa je moralo preteči, da se je to zgodilo, a žal tudi že zamrlo!) Tudi za sedanja opažanja in razprave, češ da bi bilo znanje in veščine klekljanja treba nadgrajevati z risarsko-oblikovnim izobraževanjem, je iz tega poglavja zanimiv podatek, da je čipkarska šola od vsega začetka čutila potrebo po šolanju risarja vzorcev; samostojno risanje vzorca je bil tudi pogoj za uspešno končanje dveletnega obiskovanja šole. V poglavju, v katerem je podrobno predstavljen statut šole (organiziranje, strukturiranje, vodenje šole; učni načrt in program), sem med učiteljicami klekljanja, ki so v Idriji delovale od začetkov šole do leta 1918, našla tudi prvo žirovsko klekljarsko učiteljico Leopoldino Pelhan¹. Po drugi strani sem zaman upala, da bom v tem poglavju monografije našla vsaj omembo Milene Mlakar² in pridobila kakšen nov podatek za zgodovino klekljarskega izobraževanja na žirovskem območju.

Celotnemu slovenskemu klekljarskemu območju se knjiga oddolži s poglavjem Mojce Ferle Ljubljana in razvoj klekljane čipke na Slovenskem. Iz najstarejšega obdobja je zanimivo predvsem pričevanje o tako imenovani Valvasorjevi čipki (fragment svilene čipke iz grobnice družine Valvasor z gradu Medija, odkrit 2002) in o prvi klekljarski šoli na Slovenskem, ki je le krajši čas (1763–68) in brez pomembnih sledi delovala v Ljubljani. Nato se avtorica osredotoča na čas, ko se je do tedaj enotno klekljarsko območje zaradi italijanske fašistične okupacije zahodne Slovenije razdelilo in se naslednje četrtoletje razvijalo ločeno: idrijsko še naprej pod okriljem osrednje izobraževalne ustanove čipkarske šole z novimi vplivi, ki so prihajali iz Italije, za kontinuirani razvoj osrednjega slovenskega območja z vodilno Poljansko in Selško dolino in drugimi kraji (Horjul, Polhov Gradec itd.) pa je skrbel v Ljubljani ustanovljeni Državni osrednji zavod za žensko domačo obrt. Ferletova pri tem črpa najnovejše podatke tudi iz strokovnih objav iz zadnjih dveh desetletij, ki se nanašajo na zunajidrijsko območje, zato je bralec deležen veliko najnovejših informacij o delovanju čipkarskih šol in tečajev zunaj največjih čipkarskih središč (Polhov Gradec, Fara ob Kolpi). Pregled razvoja čipke, izobraževanja, promocije in trgovanja se nadaljuje v obdobje po drugi svetovni vojni in se sklepa z navajanjem nekaj posameznikov, ki ustvarjajo v tem razvoju presežke. Med njimi so omenjene tudi čipke Ive Sobočan, »ki v sodelovanju z vnukom Urhom pripoveduje zgodbe, sklekljane v sodobne likovne stvaritve.« Žirovsko klekljarstvo je v tem poglavju omenjeno večkrat, tu srečamo najboljšo učiteljico Državnega osrednjega zavoda za žensko domačo obrt Leopoldino Pelhan, risarje in risarke vzorcev z avtorsko

1 V članku Boža Račiča Slovensko čipkarstvo s posebnim ozirom na loško območje (Loški razgledi, 15, 1968, str. 123–138) najdemo tale podatek: /.../ Leta 1905 so nastopile službo /v Idriji/: Ana Troha, Leopoldina Pelhan in Olga Rijavec.

2 V knjigi Rada Bolčine Od trivialke do devetletke : Šolstvo v Čepovanu, Lokovcu in na Lokvah (poglavje »Čipkarska šola v Čepovanu«, str. 337–351) je zapisano, da je bila Milena Mlakar por. Kofol rojena 19. 1. 1925 v Žireh in da je po 2. svetovni vojni poučevala klekljanje v Čepovanu, enkrat do dvakrat na teden pa tudi v Lokovcu, Lokvah in na Vratih.

prepoznavnimi vzorci (Jože Žakelj »B/a/lčkov«, Janez Oblak »Strojarjev«, Frančiška Gantar), trgovce (Anton Primožič, Dragotin Lapajne), klekljarske mojstrovine (čajna garnitura, izdelana na žirovski čipkarski šoli, darilo dramatik in Nobelovemu nagrajencu G. B. Shawu; čipkasta večerna obleka, v kateri naj bi bila fotografirana slovenska filmska igralka Ita Rina³). Prav ob tej vsebini pogrešam vsaj kratek zapis velike klekljarske manifestacije 1952 v Žireh⁴, iz poznejšega obdobja pa omembo klekljarskega poslanstva Julke Fortuna Gantar. Zdi se mi, da bi si to pozornost zaslužila vsaj zaradi izvirnega načina promoviranja klekljane čipke v času, ki tej ni bil posebno naklonjen, in zavzemanja za uveljavljanje klekljarskega poklica.

Zanimiv je prispevek doc. dr. Tanje Žigon (FF v Ljubljani) Prevajanje arhivskih virov o idrijski čipki iz nemščine v slovenščino, ki bi ga lahko brali tudi v kakšni jezikoslovni strokovni oz. znanstveni reviji. Tukaj njena razprava ne brez razloga uvaja obsežno študijo avtorice Marije Terpin Mlinar Zgodovinski pregled klekljanja čipk na Idrijskem od konca 17. stoletja do začetka 20. stoletja na podlagi arhivskih virov. S širšega vidika zahtevnejšega bralca napeljuje v razmišljanje in vedenje, kako /.../ »smiselno preleti v slovenski jezik vsebino dokumentov, ki so priče nekega preteklega obdobja, ter preteklost Idrije in njene okolice nedvomno postavljajo v širši evropski prostor in zgodovinski okvir dokumentov, nastalih večinoma v 18. in 19. stoletju, delno že v 17.« Iz prispevka sem izbrala nekaj zelo zanimivih pojmov, ki lahko na svoj način odmevajo tudi v praktični rabi. Tak je na primer podatek, da je jezikoslovec in slovaropisec Matija Cigale v nemško-slovenskem slovarju (1860) poskušal uvesti za klekljanje izraz »klinčkanje«⁵ (kleklji = klinci) oziroma »vozlanje«, šele kot tretjo možnost navaja »klekljanje«, za nit pa »preja za klinčkanje«. Iz nabora besed, ki jih avtorica označuje s strokovnim izrazom kulturne realije⁶, me je na primer pritegnila beseda 'platnena čipka' (nem. Leinenspitze), saj mi je iz otroštva še zelo živa beseda 'platence' (navadno oznaka zlasti za široki ris), nadalje slovenski izraz 'krajce', ki je preveden iz nizozemske besede 'kant' in pomeni čipke; tudi tu sem dobila asociacijo na izraz iz domačega okolja 'krajčk' (krajček), s katerim smo označevali obrobo čipke (pri enostavni čipki na primer: 'delam krajčk', 'narediti

3 Morda bi ob teh presežkih morali omeniti tudi podobno mojstrovino (čipkasta večerna obleka) klekljaric iz Železnikov. Izdelale so jo tri sestre Primožič leta 1944 in se v njej tudi fotografirale. Na hrbtni strani fotografije, na kateri je v obleki fotografirana Tončka Primožič por. Hlebec, je datum 13. julij 1944. Fotografijo mi je ob pripravi knjige Lučka na klekljarskih počitnicah posodila Toni Thaler, strokovna učiteljica klekljanja in risarka pri Podjetju DOM, ki je z risanjem vzorcev sodelovala tudi pri nastajanju obleke. Ker je Tončka Primožič po odhodu Pelhanove (1935 ali 1936) iz Žirov nekaj let tu učila klekljanje, se postavlja vprašanje, ali so obstajali medsebojni vplivi in povezave pri nastajanju obeh oblek. Škoda, ker ni podatka, kdaj je bila »žirovska« obleka sklekljana. Leta 2004 sem s tem namenom obiskala Muzej Ite Rine v Divači – pregledala sem vse razstavljene fotografije – med njimi žal ni bilo nobene, na kateri bi bila igralka oblečena v večerno klekljano obleko.

4 »Da bi dobile čipkarice škofjeloškega območja nekakšno javno priznanje in pohvalo, je priredila Kmetijska zadruga v Žireh s čipkarskim odsekom dne 7. septembra 1952 čipkarski festival z razstavo in tekmovanjem med čipkarskimi zadrugami v sindikalnem domu pod pokroviteljstvom predsednika Sveta za prosveto in kulturo, Borisa Zihlerla. /.../ Idrija je prijavila 2500, Žiri 850, Sovodenj 200, Gorenja vas 600, Lučine 100, Poljane 100, Trebija 80 in Železniki 50, skupaj 4630 čipkaric. Festival je bil prava manifestacija našega čipkarstva in je potekal v najlepšem redu in veselem razpoloženju. /.../ Komisija je soglasno priznala naslednje nagrade: prvo Železnikom (10.000 din), drugo Idriji in Žirem (po 8000 din) in tretjo Gorenji vasi, Hotavljam in Trebiji (po 5000 din).« Božo Račič, Slovensko čipkarstvo s posebnim ozirom na loško območje (Loški razgledi, 15, 1968, str. 123–138).

5 Zanimivo bi bilo primerjati osnovne klekljarske izraze z drugimi slovanskimi jeziki; na primer Čehi in Slovaki so izraz za klekljanje (češ. paličkovat, slovaš. paličkovat) izpeljali iz besede za kleklje (paličky, tudi paličkovaná krajka).

6 Kulturne realije, kulturno specifično besedje, ki je obstajalo /obstaja/ »le v kulturi govorcev enega jezika, in jih v sedanji materialni in duhovni kulturi predstavnikov drugega jezika ni«, zato se v sodobnih dvojezičnih slovarjih ne pojavljajo. Žigon, str. 73.

moram še krajčk⁷). Ob navedbah različnih zapisov za čipke (sputz, spizen, Spitzen) pa se mi je postavilo vprašanje, mar ne bi bil prav ta članek primerno mesto, da bi se postavilo in odgovorilo tudi na vprašanje, kdaj se v literaturi začne pojavljati izraz 'čipka'.⁸

Utrditev klekljarske terminologije s spremljanjem njenega zgodovinskega razvoja je bila tudi sicer ena od nalog pri pisanju te monografije. Obilo terminološkega gradiva bomo našli v sklopu poglavij o izdelavi klekljanih čipk, ki sta jih prispevali strokovni učiteljici Čipkarske šole Idrija Metka Fortuna in Maja Svetlik (pripomočki, material, elementi in tehnike klekljanja), o poimenovanih posameznih čipk pa v poglavju Začetki tehnološkega in oblikovnega razvoja čipk, kasneje znanih pod imenom »idrijske čipke«, ki je obogateno s tabelaričnima prikazoma posameznih izrazov iz treh pomembnih virov: iz kritičnega prepisa na novo odkritega in v tej knjigi prvič objavljenega Keesovega poročila »o stanju obrti in manufaktur v avstrijskih deželah 1819–1824« ter iz Ilirskega lista (Illyrisches Blatt, 1832) in vzorčnika čipk iz Idrije 1839.

Ne glede na to, da se vsebina knjige skupaj z zbirko stalne razstave osredotoča predvsem na območje, ki je sprejelo geografsko označbo in blagovno znamko Idrijska čipka, kar postavlja vprašanje o »lastništvu« nekoč skupne kulturne dediščine, in da so formalno »neidrijska« območja obdelana le v enem samem poglavju, pa je celotna vsebina monografije, prepletena z zgodovinskimi izhodišči in povezavami, predstavljena tako, da si jo lahko vzame za svojo celotno klekljarstvo na Slovenskem. Morda bi to podobo še nadgradilo poglavje, ki bi se posvetilo vplivu idrijske čipke zunaj matičnega ozemlja, tudi kot njeno ohranjanje in nadaljevanje v izseljenstvu in zdomstvu. In zapis o njeni širitvi prek klekljarskih tečajev in krožkov ter z vključevanjem v fakultativne šolske programe in društvene dejavnosti. Vsebina knjige je tudi bogata zakladnica terminološkega gradiva. Škoda, da se uredništvo ni odločilo za izdelavo imenskega in stvarnega kazala, ki je ob podatkovno tako bogati knjigi že kar nujno orodje za hitro iskanje podatkov. Bilo bi dobra osnova za slovarsko ali enciklopedično predstavitev klekljarstva na Slovenskem. Tudi ta nam še manjka. In vendar tvegam zapisati misel, da je s to monografijo slovensko klekljarstvo dobilo svojo »knjigo vseh knjig« in tako tudi znanstveno potrđitev umeščenosti klekljane čipke v slovenski prostor.

7 Zanimiva je primerjava s češkim in slovaškim izrazom za čipko (krajka; Krajka je tudi naslov češke klekljarske revije).

8 Čipka, /.../ »navadno v mn. čipke /.../ Prevezto prek hrv. čipka iz madž. csipke 'čipka', kar je verjetno izposojeno in prilagojeno iz nem. Spitze. To poleg 'konica' sekundarno pomeni tudi 'čipka'.« /.../ Marko Snoj, Slovenski etimološki slovar, Ljubljana 1997, str. 73.

PRISPEVKI ZA ŽIROVSKO KULTURNO KRONIKO

Alfonz Zajec

Kopačev zastor za Sokolski dom v Žireh, 1910

Besedilo k fotografiji

Pri Kreku v Novi vasi se je našla fotografija prvega zastora za novo zgrajeni Sokolski dom v Žireh. Naslikal ga je domačin, akademski slikar Franjo Kopač. V spodnjem desnem kotu je dobro viden njegov značilni podpis Fr. Kopač. Dodana je tudi letnica upodobitve 1910. Od takrat je preteklo celo stoletje in še tri leta povrhu.

Skrajno desno je fotografirana tudi oseba, ki je verjetno takrat nosila odgovorno funkcijo – mogoče predsednik društva. Po njem, po njegovi postavi se da izračunati velikost zastora. Zagotovo pa vemo, da je za osrednjo žensko figuro slikarju pozirala navdušena sokolica Franca Krekova, Frančiška Oblak, poročena Rupert. Tudi obe najbližji osrednji ženski figuri kažeta podobo žirovskih lepotic. Kateri dve bi mogli to biti?

Oceno kompozicije, idejne zasnove, predstavitev posameznih figur, vse te vidike prepuščam v oceno strokovnjaku. Ta bo znal utemeljiti vsak posamezni detalj. Spomnil pa bi ga rad na čas, ki je v Žireh prav tedaj prišel do vrelišča. Sokolsko društvo in Prosvetno društvo sta bili v odločilni tekmi. Poleti 1908 je bil ustanovni shod Izobraževalnega društva na Dobračevi, Sokolsko društvo je odprlo novo zgrajeni Sokolski dom v Stari vasi (zdaj Žiri). Leto za tem je bil zgrajen Prosvetni dom na Dobračevi (zdaj Žiri). Po časnikih so potekali ostri dialogi med dvema zagovornikoma nasprotnih struj: naprednjakom Valentinom Poljanškom in kaplanom Pavlom Perkom, ki je avgusta 1910 odšel iz Žirov. Blagoslovljena je bila nova župna cerkev. Tloris cerkve na podobi ni brez pomena. Strokovnjak bo našel še marsikaj zanimivega.

Na koncu še iskrena zahvala Vesni Rupert Šimičič, vnukinji Frančiške Rupert, ki hrani original te fotografije in jo je posodila za objavo v Žirovskem občasniku!

Pripis urednika. Gospodu Alfonzu Zajcu najlepša hvala za ta dragoceni prispevek. Upam si trditi, da je moški, ki na fotografiji stoji desno spodaj, ob zastoru, prav njegov avtor – slikar Franjo Kopač. V rokah drži paleto in čopiče, kar kaže na njegov poklic. Če ga primerjamo s slikarjem na družinski fotografiji iz leta 1914 v ŽO 1995 (št. 21/22, str. 6), je podobnost velika, časovna razlika pa le štiri leta.

Viktor Žakelj

Jožetu v slovo

Odhajate, drug za drugim. Vi, ki ste utirjali življenje v osrednjih letih prejšnjega stoletja. Z vami se je začela udeleževati industrializacija na socialistični način – pri nas na Žirovskem pa – dodatno – na samorastniški. Kapital tistega časa je bil nekaj nad 8000 pridnih rok in kak dober ducat nadarjenih ljudi, ki jih ta pustota na koncu sveta vedno znova rojeva. V nekaj desetletjih ste iz vasi »na koncu sveta« ustvarili eno največjih industrijskih središč na Gorenjskem. To je bilo najsvetlejšo obdobje žirovske zgodovine.

Nagrobni spomenik Jožeta Peternelja - Mausarja na pokopališču Dobračeva. Avtor portreta kipar Miha Kač. / Foto: Milan Logar

Ti me ne slišiš več, a naj slišijo svojci, znanci, sodelavci, prijatelji, o čem in kako sva midva pogosto modrovala v Tvojem ateljeju.

Ti, ki si bil častni meščan našega novega malega mesta, si bil simbolna figura svojega časa. Kot otrok si poslušal zgodbe prišlekov, beračev, dninarjev, kramarjev, ki so prihajali k Mausarju. Vse slišano si kot goba vsrkaval v svojo mlado zavest.

Potem pride vojna, surova in neizprosna. Storil si, kar si bil, mladi mož, storiti dolžan – za narodovo in socialno osvoboditev, bi se danes reklo.

Po vojni te posrka vase kasnejša Alpina – desetletja simbol žirovstva. Postaneš mojster čevljarskega poklica. Čez dan delaš, zvečer in ob praznikih raztezaš frajtonarico – bil si vesel mlad mož in Žiri so bile tedaj vesel kraj.

Zarana sežeš po čopiču. Neuk si in slikarstva nevešč. Študiraš stare mojstre. Učiš se ravnati z barvami. Prvič slišiš za kompozicijo. Začutiš slo po izpovedovanju, a tega še nekaj časa ne znaš.

Janez, Konrad, Ivan postanejo Tvoji kompanjoni. Čeprav različni po vsem, počasi delate iz Žirov »slovenske Hlebine«. Da to niso postale, niste krivi vi, kriva je slovenska majhnost. To si Ti dobro vedel, saj si tu na koncu sveta tolikokrat slišal: Kej ba ta Mausar?

Na ta izraz nevoščljivosti si Ti uporno odgovarjal z delom. Neverjeten je Tvoj opus: ustvaril si nekaj tisoč slik in vse so našle hvaležne lastnike po celem svetu. Napisal si slab ducat knjig. Tudi tega posla si se z Radotovo pomočjo naučil. To ni visoka literatura, ne bo pa nihče, ki se bo resno ukvarjal z Žirmi in Žirovci Tvojega časa, mogel mimo Tvojih junakov, ki so bili ali na obrobju ali sredici opisovanega časa.

Janez je bil neprekosljiv krajinar, Ivan mojster vseh mogočih šopkov, Konrad je bil slikar intime, Ti pa si bil neprekosljiv mojster zgodb. Vsaka Tvoja slika je zgodba nekega časa, ki ga ni več, a Slovence, ki tonemo v brezimno Evropo, te zgodbe še vedno vznemirjajo. Smer Ti je določil pokojni prof. Zoran Kržišnik. Tako kot nisi nikoli menjal v trdem kmečkem otroštvu, v življenjsko nevarnem partizanstvu in udarniškem proletarstvu pridobljeni nazor in politično prepričanje, nisi nikoli menjal slikarske smeri, ki Ti jo je določil izkušeni profesor. Postal si prepoznaven slikar in tak boš tudi ostal.

Bil si iskren, topel človek, zelo zgovoren, za Tebe je veljalo: što na umu, to na drumu. Cenil si znanje in bil zato učljiv. Ti nisi bil nikoli naiven, ne v vsakodnevnem življenju in ne v slikarstvu. Nisi bil naivec, bil pa si samorastnik, od pet do glave, bister in nadvse delaven.

Bil si iz Mausarjeve domačije in ostal si Mausar, klen kmečki fant, po mišljenju in po življenjskem slogu. Žena Ančka je bila Tvoj angel varuh, družina ti je bila sveta. Bila sta dvojec, ki se ga čas desetletja dolgo ni prijel – dajala sta vtis konstante.

Bil in ostal si partizan po prepričanju, nikoli »po poklicu«. Vedel si, da je čas vojne in je čas miru. Ljudi si jemal take, kot smo. Razlike Ti nikoli niso delale težav, bil si spravljen in razumevajoč tudi do tistih, ki so te iz takih ali drugačnih razlogov odklanjali.

Kot slikar, če si hotel biti poznan in priznan, si se moral individualizirati. Svojo socialno naravo pa si izražal z besedo »sosed«. Ti si vedel, da je sosod več kot sorodnik. Živel si sosedsko, tudi za to Te bomo sosodje posebej pogrešali.

Tebe je zaznamovala Alpina, bil si alpinec v zlahtnem pomenu besede. Je kar prav, da odhajaš, da ne spremljaš njenega umiranja na obroke, bi rekel Torkar.

Tvoj in naš svet izginja. Nastaja nekaj novega – kaj točno, ne ve nihče. Upam, da se v tej žirovski pustoti ne oddaljimo povsem drug od drugega, se ne ločimo do kraja s takimi in drugačnimi ograjami, da bomo ohranili še kanček slovenske in slovanske družabnosti, da ne postanemo le podivjana kopija amerikanizma.

Upam, da se sedaj, ko vas ni več, Žiri in Žirovci vendarle zavemo, da ste Janez, Ivan, Ti in Konrad poskrbeli za našo prepoznavnost. Alpina in vi ste nas izvlekli iz

Jože Peternej pred svojimi slikami v Galeriji likovnih samorastnikov Trebnje, 16. 6. 2007, v letu, ko je dopolnil 80 let in bil razglašen tudi za častnega občana Žirov. / Foto: Milan Logar

anonimnosti, postali smo poznana in priznana entiteta, ki pa se je po devetdesetih letih prejšnjega stoletja – žal – po volji zaplankane volilne večine več kot deset let topila kot pomladni sneg. Sedaj se rešuje, kar se rešiti da.

Spoštovani svojci, prijatelji, Jožetovi znanci – Vašega in našega Jožeta ni več.

Ti, spoštovani Jože, nisi sodil med tistih petdeset odstotkov sodržavljanov, ki verjamejo v reinkarnacijo, a v svojih delih, kot pravi pesnik, boš vseeno ostal med nami. Tvoje babe, ki gazijo predbožični sneg, sanjavi gobarji, Cene, ki mu je narava vzela um – je pa vedel za ljubezen moje babice, kmetje, ki oddajajo pridelke, da bi vsi preživeli – pa čeprav v revščini, in drugi bodo naši spremljevalci ... Ti pa boš tam nekje zadaj in nas boš prijazno ogovarjal: sosed, kako si? In mi Ti bomo veselo odgovarjali: Jože, dobro, bolje biti ne more.

Spoštovani: ohranimo našega Jožeta v prijaznem spominu. Njegovo delo naj ostane del naše skupne dediščine, na katero smo lahko resnično ponosni.

Pripis urednika: To besedilo je govor, ki ga je imel Viktor Žakelj na pogrebu svojega sosedu Jožeta Peternejja Mausarja na pokopališču Dobračeva 5. marca 2013.

Tončka Stanonik

Bila sem Jožetova bibliografinja

Napisati nekaj prijaznih besed ob spominjanju na Jožeta Peternelja - Mausarja, ki je bil slikar in pisatelj, še prej pa čevljar in muzikant, ne bo težko. Vendar ne zato, ker bi bila velika poznavalka njegovega ustvarjalnega dela, morda celo njegova strastna bralka in zbiralka slik. Ne, nič od tega se ni dvignilo na tisto raven, da bi bila za to nalogo izbrana prav jaz. Nekaj drugega je, zakaj bom to naredila. Prvič, ker mi v tem spominskem zapisu ne bo treba ničesar zamujenega popravljati. Jože je bil namreč že za življenja spoštovan, cenjen umetnik, in tudi uspešen. Še ob najinem zadnjem srečanju 2009 me je zasipal z anekdotami o tem, kako ga je pošta »našla«, četudi je bil naslov sestavljen samo iz njegovega imena in države prejemnice. Pripovedoval mi je o svojih slikah, izraženih v tisočih, in o motivih, ki so mu jih naročali. »Ne boš verjela, celo pogreb sem moral nekemu naslikati,« mi je zaupal. Iz njega se je vsipalo, v gostoti besed ni bilo prostora za spraševanje o tem in onem. Kot da bi želel izrabiti vsako priložnost, da še kaj pove o svojem delu, preden se mu spomin kot steklo razleti v drobne delce, iz katerih se ne da več sestaviti celote.

Torej o Jožetu kot umetniku: Razstavljal je po vseh večjih slovenskih mestih, samostojno ali z drugimi. Gostili so ga v tujini, s skupinskimi razstavami je sodeloval v republikah nekdanje socialistične Jugoslavije in drugih slovanskih državah.¹ Njegovih del pa niso samo razstavljali, ampak tudi naročali. Rad je priznal, da so njegove slike kupovali vsi, od preprostega delavca do zdravnika in politika; naročniki pa niso bili samo Slovenci, slike so romale tudi v Italijo, Švico, Nemčijo, ZDA, na Japonsko. A da so ga s priznanjem in spoštovanjem sprejeli tudi njegovi Žirovci, naj njim v prid navedem tole lastno izkušnjo: Ko je Jože 1987 v Ljubljani predstavljal svoje Bukovce, je glavni urednik založbe Kmečki glas ob pogledu na peščico zbranih poslušalcev malce cinično in z obžalovanjem pripomnil, da so se dober mesec prej v Žireh ljudje v procesiji zgrinjali na otvoritev njegove razstave. In Jože se je pozneje pohvalil, da si je prav to razstavo ogledal vsak četrti krajan.² 1971 si je pridobil status svobodnega umetnika, tako da se je poslej lahko ves posvetil slikanju. Že od leta 1983 je bil član Društva slovenskih likovnih umetnikov. Njegovo ime najdemo v svetovni enciklopediji naivne umetnosti. O njem so se razpisali priznani likovni kritiki in umetnostni zgodovinarji³, njegove razstave so odpirali ugledni kustosi in galeristi. O njegovi uspešnosti navsezadnje veliko pove tudi podatek, da je že za življenja doživel izdajo svoje monografije s pregledno biobibliografijo (1999).

1 Samostojno: Nazarje, Žiri, Trebnje, Škofja Loka, Kranj, Mengeš, Dolsko, Ljubljana – tu se je predstavil tudi v Narodni galeriji; z drugimi: Žiri, Jesenice, Kranj, Logatec, Bled, Celje, Vrhnika, Slovenj Gradec, Maribor, Portorož, Novo mesto, Ravne na Koroškem, Ajdovščina, Idrija. Med državami gostiteljicami njegovih razstav so bili Italija (Videm, Milano), Avstrija (Dunaj), Švica (Morges), Nemčija (Osnabrück, Gronau, Frankfurt, Forchheim), Japonska (Tokio), New York; Poljska, Bolgarija, Slovaška.

2 Žirovci pa si niso samo z zanimanjem ogledovali njegovih razstav, radi so kupovali tudi njegove knjige. Roman Krtar in Dolinci jih je po Jožetovih podatkih kupilo več kot dvesto.

3 Med njimi so bili Aleksander Bassin, Zoran Kržišnik, Janez Mesesnel, Mirko Juteršek, Andrej Pavlovec, Ivan Sedej, Nebojša Tomašević, evropski poznavalec naivne umetnosti Anatole Jakovsky.

A je še nekaj, zaradi česar se mi besede, ki jih namenjam umetniku, ne zatikajo. Ob Jožetu sem tešila tudi svojo radovednost, tisto iz otroštva podedovano čudenje, ki me je že pri šolskem branju leposlovja vznemirjalo: Kakšen je bil v resnici ta umetnik? Kaj je bilo tisto, kar ga je dvignilo nad slehernika, ga navdihnilo z božansko iskro ustvarjalnosti, da je s svojim delom postal nesmrten? Zato sem med knjigami znova in znova iskala biografska dela, ki so v taki ali drugačni obliki odstirala pot mojim razmišljanjem. Ob Jožetu pa sem to lahko opazovala od blizu, neposredno. Tega sicer ni bilo tako veliko, a dovolj, da sem potešila svojo radovednost. Kdaj sem se srečala z njim? Z njegovimi slikami gotovo na eni od prvih razstav v Žireh, z njim osebno veliko pozneje, če ne štejem za »osebno« tistega sramežljivega »zasledovanja« nekoč v Ljubljani po Židovski ulici, ki je bila moja vsakdanja pot iz službe domov. Pred menoj je korakal možak. S kakšnim prožnim, odločnim korakom, s kakšno pokončno hojo. Nekaj mi je reklo, da ga od nekod poznam. Sprejela sem njegov tempo hoje in hodila za njim, in še preden je zavil v trgovino s slikarskimi pripomočki na Jurčičevem trgu, ugotovila, da je to moj rojak, žirovski slikar Jože Peternelj. Tudi še pozneje, ko je naključje nanese, da sem se lahko z njim celo pogovarjala, ga poslušala, mi ta prvi stik ni zbledel iz spomina. Očarala me je njegova samozavest, s katero se je gibal v prostoru. »Blagor mu,« sem prišepnila sama sebi, saj sem s temi darovi imela velike težave.

Tisto pravo srečanje pa se je zgodilo v drugi polovici osemdesetih let, le kje drugje kot ob delu. To so bila leta, ko je Jože doživljal mednarodno prepoznavnost s svojimi slikami, razcvetel pa se je tudi kot pisatelj, saj je v tem desetletju izdal kar štiri romane in povesti.⁴ Z dogodki in priložnostmi za srečevanja posebej nabito je bilo leto 1987/88. Jože je za svojo 60-letnico v Žireh pripravljaval veliko retrospektivno razstavo, in ker sem bila prav tedaj zaposlena v centralni redakciji časopisa *Dela*, sem za strani *Iz naših krajev* pod rubriko *Na kratko mimogrede* prilepila kakšno novico, povezano s to slovesnostjo. Ko je potem pri založbi Kmečki glas izšla še njegova delno avtobiografska proza *Bukovci* (1987), so jo predstavili tudi v knjigarni Mladinske knjige v Nazorjevi ulici. Kot »priložnostna« moderatorka, Jože pa sproščen govorec in razlagalec svoje umetnosti sem bila deležna živahne pripovedi o tej njegovi božanski iskri. Brez težav in zadreg je pripovedoval o svojem delu, o tem, kako se njegovo slikanje dopolnjuje s pisanjem, o zavedanju svojih meja ipd. Še tisto leto sem v reviji *Knjiga* objavila tudi kratek pogovor z njim.⁵

A najino najtesnejše sodelovanje se je šele začelo. Jože se je v letih, ko se mu je približeval osmi križ, odločil, da bo pripravil rokopisno monografijo z biobibliografijo svojega ustvarjanja. V treh izvodih, je razmišljal: en izvod bodo dobili otroci, enega bo pustil v Žireh, enega izročil NUK-u v Ljubljani. Priznam, zelo zahtevno zastavljen »projekt«. Morda ga je prav to napeljalo k temu, da me je spet poklical in povabil k sodelovanju. Meni je bilo to delo pisano na kožo, saj je bilo preverjanje in urejanje literature in virov tako rekoč moje vsakdanje službeno opravilo. Za seboj sem imela

4 1981 roman *Vrnitev*, 1983 roman *Krtar in Dolinci*, 1986 roman *Drenikov kot*, 1987 spominsko intonirano prozo *Bukovci*. Skupaj je izdal osem del, v devetdesetih letih še štiri (1991 povest *Mateja*, 1992 *Štirideset let* pozneje, 1994 satiro *Kolhoz v Butalah* in 1995 *Greh v dolini*), v rokopisu sta ostali vsebinsko sklenjeni zgodnji deli *Bridki spomini na mlada leta* (1957) in *Dvajset let s harmoniko* (1961). Njegove pisateljske korenine segajo še veliko dlje v preteklost, v oddaje *Še pomnite, tovariši* in objave v reviji *Borec*, v čas, ko sta mu bila v veliko oporo urednika Ivan Jan in pisatelj Vladimir Kavčič. Potrpežljiv učitelj pri pisanju, zlasti pri romanu *Vrnitev*, mu je bil menda tudi profesor Rado Jan.

5 *Knjiga* 1988, št. 2, str. 107–109; Pogovori s slovenskimi umetniki : Jože Peternelj – Mausar, slikar, ki oživlja tudi besede.

Jože Peternej v knjigarni Mladinske knjige v Nazorjevi ulici v Ljubljani predstavlja knjigo Bukovci, 1987 / Osebni arhiv Tončke Stanonik

tudi že objavljeno bibliografijo Žirovskega občasnika (1990). Zlahka sem sledila Jožetovim zamislim. Na delo v njegov atelje sem prihajala ob koncih tedna. Če bi si domišljala, da bom pokukala v »ustvarjalnico« kakšnega bohemskega umetnika, bi bila razočarana, kajti v njej je vladal red, kot je bil sicer tudi v njegovi glavi. Na stenah uokvirjena priznanja, diplome, skice, ob steni stojalo z nastajajočo sliko, ki je bila prekrita s platnom, mojster je namreč za tisti dan že končal delo; na drugi strani omara s knjigami, revijami, časopisi, njegova najimenitnejša dela pa so bila razstavljena spodaj v dnevni sobi. Kot posebno zanimivost mi je Jože pokazal globus, naboden z glavičnimi bucikami različnih barv, ki so označevale kraje njegovih razstav. Zdela se mi je nadvse originalna ideja, kako je mogoče kar najhitreje zaobjeti celotno »slikarsko bibliografijo«. Jože namreč nobene stvari ni prepuščal naključju, vedel je, kaj hoče, in se zavedal, da je nastopil čas, ko mora to urediti. Shranjeval je članke, sam zapisoval in zbiral podatke o razstavah, odmeve kritikov. Od Jožeta sem prejela zapise in popise njegovih razstav, kataloge, vabila, knjižne odmeve ... Gradivo sem odnašala v Ljubljano, ga pretipkavala, razvozlavala, dopolnjevala podatke, urejala po bibliografskih pravilih. Ob naslednjem obisku sem opravljeno prinesla v pregled, z nerešenimi vprašanji seveda. Na koncu je bilo treba vse to gradivo smiselno urediti in mu dati trdno zgradbo. Torej ne sme manjkati niti uvod, ki bo uporabnika vpeljal v obsežno rokopisno knjigo. Jože je medtem poskrbel za barvne odtise izbranih slik in dal »knjige« zvezati. Nazadnje sem v knjige ročno vpisala še paginacijo in moje delo je bilo opravljeno. In ker sem pri vsakem delu natančna, sem opravljeno delo evidentirala v računalniški datoteki z mojo bibliografijo⁶, Jožetu pa izročila tudi računalniško

⁶ 1997 / 40. JOŽE PETERNEJ – MAUSAR, ureditev bibliografije pisateljskega in slikarskega dela (rokopisno gradivo z reprodukcijami slik v treh izvodih)

kaseto⁷, češ če se bo kdaj pokazala potreba, da se ti podatki uporabijo še kje drugje, ne bo potrebno vnovično prepisovanje. Najin zadnji, tedaj že praznično obarvan delovni obisk, povezan z rokopisno monografijo, je bil na velikonočno nedeljo 1998, nekaj ur po potresu, dobro se ga spominjam. Mausarjeve sva obiskali skupaj s hčerjo, ki mi je pomagala pri pretipkavanju gradiva. Jože je bil prav prešerno razpoložen, mladostno razigran. Za opravljeno delo me je bogato nagradil: s sliko klekljarij, ki jo je naslikal posebej zame, z vsemi svojimi knjigami, ki so mi še manjkale, tudi na »punco« (hčer) ni pozabil ... Potem smo nazdravili s kozarčkom. Postalo mi je skoraj žal, da je najinega sodelovanja konec, in zagrabilo me je občutje slovesa: »Joj, Jože,« sem mu dejala, »zdaj pa ne bom imela nobenega vzroka več, da bi prihajala k vam.« – »Kar izmisli si kaj, pa pridi!« In že mi je postregel z vzorcem, kako so te težave reševale pisarniške delavke v Alpini, če se jim je za trenutek zahotelo skočiti k prijateljici v sosednji prostor. »S pisalne mize so pograbile mapo s papirji in stekle po hodniku do drugih pisarniških vrat. Na obisk. Videti pa je bilo kot nekaj silno resnega in neodložljivega.« No, jaz poslej nikoli nisem »stisnila pod pazduho kakšne mape« in odhitela k Mausarjevim. Jože je bil ves v delu, pisanje je sicer že skoraj popolnoma opustil, prihajali so novi uredniki, novi avtorji, nove vsebine. Nekaj grenkobe je bilo čutiti, ko mi je omenjal ponujanje svojih rokopisov pri urednikih. Slikarstvu pa je bil še ves predan in naročil mu ni manjkalo.

Ja, tudi o tem sva se veliko pogovarjala. O razmerju med njegovima dvema umetnostma. Prva je seveda bila slikarstvo, a očitek, ki ga je ob uspešni predstavitvi ene od knjig nekoč menda izrekel njegov prijatelj, češ »a zdaj bo pa še pisal«, ni bil upravičen, saj ga je pisateljska muza nadlegovala že skoraj tako dolgo kot likovna. O tem je mnogo zapisanih anekdot in zgodb. Jože se je zavedal, da je zlasti v literaturi samouk, a bil je zelo učljiv. Hotel je biti z vsem na tekočem. Poslušal je literarne radijske oddaje, spremljal književno delo drugih avtorjev. Velikokrat je najin pogovor nanesele tudi na jezik, ki ga izbira pri pisanju. Pa o tem, kako ga je treba piliti in negovati. Za svojega jezikovnega svetovalca (lektorja) je pridobil Janeza Gradišnika, najbrž potem, ko so sicer zelo odmevnemu romanu Krtar in Dolinci recenzenti⁸ očitali prav neizčiščenost jezika. Na Jožetovo razgledanost po literaturi kaže tudi njegova utemeljitev, zakaj se je z domačim imenom Mausar podpisoval samo pod slike, nikoli pa tega dodatka ne bomo našli na naslovnica njegovih knjig. Morda veste? »Veš,« mi je pojasnjeval, »en slovenski pisatelj⁹ v Ameriki se tako piše, pa nočem, da bi naju zamenjevali.«

A najino »pisanje« in zbiranje rokopisne »monografije« je doživelo svoje nadaljevanje. Spomladi 1999 me je poklical po telefonu in mi sporočil, da je njegovo sodelovanje z Ivanom Sivcem obrodilo sadove. Z njegovo pomočjo je izšla monografija¹⁰, en izvod da čaka name, naj ga pridem čim prej iskat.¹¹ Tudi tu je Jože pokazal veliko svoje podjetnosti. »Lektorirala jo je pa kar njihova lektorica,« mi je takoj pojasnil, kot da bi se mi moral za kaj opravičiti, ko sem se kar pred

⁷ Tedaj sem uporabljala zelo preprost računalniški program wordstar, zato žal tega gradiva ne morem več priklicati na monitor.

⁸ Jože Šifrer je v Književnih listih v Delu 1983 (?) ob sicer naklonjeni oceni posebej opozoril na površnost pri jezikovni obdelavi romana, za kar je krivil predvsem uredništvo, češ da dela, ki je namenjeno za najširši bralski krog, ne bi smeli tako na hitro odložiti, misleč, da je zanj hitro vse dobro.

⁹ Pisatelj Karel Mauser se je rodil 1918 na Bledu, po 2. svetovni vojni se je preselil v ZDA. Umril je v Clevelandu 1977. V svoji korespondenci ga večkrat omenja tudi Anton Žakelj.

¹⁰ Monografijo Jože Peternejl - Mausar je izdala mengeška založba ICO.

¹¹ Posvetilo nosi datum 25. 5. 1999 z besedilom: Prijateljici Tončki Stanonik. Naj ti bo prijeten vpogled v moje ustvarjalno delo.

njim lotila »vpogleda« v njegovo »ustvarjalno delo«. Kot da ga ne bi že zelo dobro poznala, saj sem v rokopisni izdaji do podrobnosti trikrat prečesala stran za stranjo. V monografiji pa o tem rokopisnem delu ni bilo niti najmanjše zaznambe. Priznam, da mi je bilo ob tem spoznanju zelo grenko, morda še toliko bolj, ker sem bila tudi poklicno vzgojena v zavedanju o pravilnem citiranju vsega, kar kdo opravi. Zdelo bi se mi torej korektno, da bi bilo to omenjeno vsaj med bibliografijo ali v kolofonu.¹² O tem se z Jožetom nisem nikoli pogovarjala. Moja prizadetost zaradi avtorstva je bila zanemarljiva v primerjavi z nesrečo, ki je prav tedaj prizadela njegovo družino.

Ostalo pa je najino iskreno pisateljsko izmenjevanje mnenj. Vsako svojo knjigo sem mu poslala in ga povabila na predstavitev. Taka je navada med pisateljskimi prijatelji. Da si izmenjajo knjige in si povedo, kaj o njih mislijo. Brez dlake na jeziku. Če to naredijo iskreni prijatelji, te resnica ne sme boleti, četudi ti ni najbolj všečna. Spomnim se Jožetovega komentiranja deklisno izpisane knjige Sanje s šolskega avtobusa. »Ti, ti,« mi je poredno žugal. »Tam si se pa dobro izmazala.« V mislih je seveda imel neko konkretno poglavje, ki lahko bralca navdahne z domišljijo, pri moških z drugačno kot pri nežnem spolu. »Komaj čakam, da bom spet bral kaj novega. Pa pohiti. Jaz nimam več veliko časa.« Veselila sem se tudi voščil, ki sta mi jih z ženo Ančko vsako leto pošiljala za božične in novoletne praznike. Potem mi je od doma prišlo na uho, da se Jože nič več ne vozi po Novovaški cesti s kolesom. Nekaj boleha. Po telefonu pa sva se še kdaj oglasila drug drugemu, med drugim ko sem dopolnjevala podatke za slovenski biografski leksikon Osebnosti (2008). Na moje vljudnostno vprašanje po zdravju in počutju mi je odgovoril v smislu: »Kaj pa misliš, ne morem še oditi, ne morem Ančke pustiti same.« Z Jožetom sva se srečala še enkrat, zadnjič. Spomladi leta 2009 je prišel na predstavitev moje knjige Cvetlična hiša. Precej zgodaj pred začetkom, samo tisti po dolžnosti smo že bili v prazni galerijski dvorani Svobode v Žireh. »Prišel sem te pozdravit, ker si me tako lepo povabila. A ne bom ostal dolgo. Doma sem pustil Ančko.« In je odkrito govoril o bolezni in z njo povezanih težavah, o svojem delu ..., ko pa se je naša predstava začela, je Jože zapustil dvorano.

Naj ostanem pri tem. Vse drugo, kar je poslej še bilo sporočil o tem žirovskem slikarju in pisatelju, je pot slehernika. Zakaj bi jo obnavljali! Zlila se je z Jožetom umetnikom in Jožetom človekom, človekom z občutljivo dušo, ki se je na platnih prelivala v podobe njegovih sklonjenih gorjancev. S človekom s trdno voljo, a tudi z zavedanjem svojih meja. »Moja veličina je v tem, da se zavedam svoje majhnosti,« je nekoč dejal. A je znal lepo definirati tudi svojo formulo za uspeh: »slog + delavnost + poslovnost.« In Jože je bil obdan z vsemi temi darovi.

12 Ker je mogoče tale zapis zadnja priložnost, da o tem vprašanju spregovorim javno, navajam vsebino rokopisne knjige (Kazalo), ki je v treh kopijah ostala shranjena v mojih mapah: »Vsebina // Zgradba bibliografije (Tončka Stanonik) // Iz mojega življenjepisa (Jože Peternej – Mausar) // Jože Peternej Mausar, slikar // Samostojne razstave in katalogi // Skupinske razstave in katalogi // Nagrade in priznanja // Slike, razstavljene v galerijah in muzejih // Koledarji in novoletne voščilnice // Reprodukcije slik, objavljene v različnih monografijah // Reprodukcije slik v časopisih, revijah, zbornikih, na ploščah, turističnih prospektih // Omembe v različnih knjigah // Zapisi, poročila, ocene o slikarskem delu // Rekli so // Iz vpisne knjige // Jože Peternej, pisatelj // Literarna dela // Prozni odlomki in druga besedila v časopisih, revijah in zbornikih // Zapisi, poročila, ocene, diplomska naloga o pisateljskem delu // Rekli so.« Spodaj pa sem v oklepaju pripisala (To še ni vse. Spremna beseda M. Nagliča; kopije člankov, reprodukcije ...).

ODMEVI IN POLEMIKA

Alfonz Zajec

Povabilo

V intervjuju (Žirovski občasnik, št. 41, str. 43) sem opisal srečanje, ki je bilo na vrtu gostišča Pri Županu. Zgodilo se je na hitro: telefonski klic in čez petnajst minut sem bil že tam. Pričakala sta me rojaka z enakim imenom in različnim priimkom. Nisem ju želel razkriti, zato sem v intervjuju uporabil imeni, izpeljano iz enega samega imena – Janez. V lanskem Občasniku (št. 42, str. 205) pa sta se oba sogovornika na vrtu Pri Županu odkrila sama, s pravim imenom in priimkom. Njuno besedilo je uvrščeno pod rubriko Odmevi in polemika.

Podpisnika besedila »Brez krivice – kriv!« mnogi ne poznajo. Zato so me mnogi klicali, češ ti boš že vedel. Večkrat sem dvignil telefon prav zaradi tega in pojasnjeval, da je to rojak, pravi Žirovec, ki pa že veliko let živi drugod, zunaj Slovenije. Še večkrat pa sem zaradi vsebine članka bil vprašan, če že pripravljam odgovor na ta članek. Sestri, ki sta bili ob dogodku navzoči, sta bili ogorčeni. Ena je že napisala nepozabni doživljaj, a ga je zavrgla. Dovolj je bilo že povedanega v sedemdesetih letih, zakaj bi spet začenjali, in to od začetka, ko je bila prirejena zgodba že prav kmalu zavržena.

Meni ni do tega, da bi preko Občasnika po nepotrebem v toliko letih izkristalizirane dokaze ponavljal, kaj se je res tistega večera dogajalo. Rad pa bi otipljivo določil stvari, ki jih gospod Stane Primožič izpostavlja. Prav zaradi tega sem naslovil tole pisanje z naslovom POVABILO.

Gospoda Staneta Primožiča prav lepo vabim ob lepem vremenu k nam, na naše dvorišče. Ključni dogodek v članku je tako povedan, da ne prenese kritične presoje. Tako bo lahko točno pokazal, kje je bilo takrat njegovo mesto in mesto Poljaka. Videl bo še marsikaj in se bo lahko zamislil, kako velik razkorak je med realnostjo in podpisanim besedilom. Tisti večer vsega tega ni mogel videti. Bil je šele drugi večer po mlaju in novembrski večer je že sam po sebi mračen in teman. Poleg njega je bilo zraven še dvanajst drugih udeležencev, terencev partizanov. Vem približno, kje je bilo njihovo mesto. Zanje imam v glavnem zbrane že vse generalije. Ne bo mi žal dodati še eno mesto, za mnoge nesrečno št. 13 in napisati zraven potrebne podatke.

Še enkrat ponavljam: zares lepo, lepo povabljeni!

Stane Primožič

Odgovor na povabilo

V zvezi s povabilom, ki ga je gospod Alfonz Zajec pripravil za objavo v Žirovskem občasniku, pišem sledeče:

Še enkrat izražam obžalovanje in obsodbo usmrčitve gospoda Deklovga Anžeta, ki je bila storjena v bližini njegove hiše 29. novembra leta 1943. V celoti ostajam pri tem, kar sem povedal gospodu Zajcu osebno in napisal v članku z naslovom »Brez krivice – kriv!«, objavljenem v lanskem Občasniku, št. 42. Dodajam pa še tole: V samem središču dogodka, v trenutku usodnega strela, so bile na mestu dogodka tri osebe: partizan Poljak Tomo, partizan Trček in jaz. Osebe, na katere se sklicuje gospod Zajec – Primc, in partizanka pa so od mesta dogodka bile kar precej oddaljene. Gospod Primc je bil na večji razdalji, kjer ga sploh nisem videl, kar je za terenca bilo normalno, partizanka (komisarka bataljona Ana Marija) pa je bila, kakor mi je sama rekla, nekje zunaj na severni strani hiše. Kasneje se je izpostavilo, da je to bilo blizu Pagonove hiše.

Pred nekaj več kot tremi leti je, na iniciativo Stanka Mlinarja in mojo, prišlo do sestanka z gospodom Alfonzom Zajcem, ali s slabim rezultatom. Gospod Zajec je mojo pripovedanje prekinil, kakor sam pravi, z besedami, da je to »konstrukt slabega režiserja«. Kasneje pa je še dodal, da je to »režija iz časov, ko so bile laži glavna pot do zastavljenega cilja«. Zato je malo verjetno, da bi na kakšnem novem srečanju spremenil svojo retoriko. Poleg tega pa je lepo toplo vreme za letošnje leto že izčrpano. Dobro bi bilo, da bi na takšnem sestanku sodelovale tudi osebe, na katere se gospod Zajec sklicuje pri svojih trditvah, kar je že prepozno.

Najboljši način za dokončanje razprave o tej zadevi je, da se gospod Alfonz Zajec javno opraviči družini partizana iz Žirovskega vrha.

Marija Velikonja

Dopolnilo

Dopolnitev prispevka *Zidarski mojster Gabrijel in odgovor na vprašanje Kdaj je bila odprta nova šola / Žirovski občasnik, 2012 (str. 111–124)*

Ob koncu besedila o zidarskem mojstru Gabrijelu sem se spraševala, kdaj je bila žirovska osnovna šola povsem dokončana. Podatke sem po naključju dobila dobro leto kasneje.

Publikacija z zanimivim naslovom *Odsev generacije 1961* je nastala v samozaložbi, njena urednica je Metka Debeljak, izšla pa je decembra 2011. A besedilo sem spoznala več kot leto kasneje, ko so se predstavniki te generacije in pisci besedil 21. marca 2013 predstavili v Šolskem muzeju v Ljubljani. Če v Ljubljani nastopajo Žirovci, se je treba seveda odzvati povabilu. Tako sem se tistega večera srečala z nekaterimi znanimi Žirovci, tudi učitelji. Kupila sem knjigo *Odsev generacije*, saj se je po predstavitvi dogodkov, ki so jih doživljali zdajšnji petdesetletniki v šoli in kraju v drugi polovici dvajsetega stoletja, moja radovednost le večala.

Kasneje sem ob prebiranju knjige že na prvih straneh (str. 8) naletela na besedilo Tanje Mlinar. Kar v prvem odstavku sem izvedela, kako je bilo z odprtjem nove šole. Takole piše avtorica:

»Nova šola je bila zgrajena leta 1949, in sicer v »surovem stanju« in pokrita. V načrtu je bila v obliki črke H, ampak je niso zgradili v celoti (brez enega kraka). Otvoritev je bila 29. novembra 1950, vendar je bila stavba še vedno nedokončana. Kljub temu so se preselili iz starih, zasilnih prostorov in s poukom pričeli najprej samo v pritličju.

V šolskem letu 1951/52 je začela v novi šoli delovati tudi nižja gimnazija (zgornji prostori).

/.../

Šolsko leto 1957/58 se je pričelo v znamenju reformirane šole. Nižja gimnazija in osnovna šola sta se združili in tako je nastala osemletka. Za ravnatelja je bil imenovan Miro Žlajpah.«

Viktor Žakelj

Na plečih svojih dedov stojimo

To, kar to pot pišem na pobudo spoštovanega urednika, ponujam »žirovski volilni večini« (ta količina je enolično določena in preverljiva) že desetletja. Tudi v pisni obliki. Brez posebnega uspeha. To me ne preseneča. Morda pa je zdaj res pravi čas, da nekaj strnjenege ponovno napišem – naj to poimenujem »premislek o intelektualni (duhovni, vrednostni) podstati Žirovk in Žirovcev«, da bi tako morda le spodbudil pošten premislek o nas samih, o naši preteklosti in upam, da tudi prihodnosti. Čas je že!

Temeljni kamni

Prvi: V začetku devetdesetih let smo se osamosvojili. Slovenci smo tako v spletu neponovljivih mednarodnih okoliščin uresničili vsaj poldrugo stoletje staro željo

generacij Slovenk in Slovencev. Vzneseno smo tedaj tudi tisti, ki jim politika, zgodovina, ekonomija in še kaj ni bilo tuje, upali, da z umazano vodo to pot vendarle ne odvržemo tudi dojenčka, kot se reče, da torej nadgradimo tisto, kar smo že dosegli, da se izognemo novi – to pot konservativni revoluciji – in da ubežimo zmotnemu neoliberalizmu, ki je že tudi kazal zobe.

Se spomnite, če sem malce ironičen, tedaj na novo rojeni gospe in gospodje, kako so novi oblastniki vzneseno govorili o Sloveniji kot o »Vzhodni Švici«, kako bo demokracije na pretek in svobode za vse, socialna pravičnost bo zakon in tako dalje brez konca in kraja. Malo od tega se je izpolnilo. Razložljivo in zato morebiti tudi razumljivo.

Pomladno neurje je naplavilo samovšečno novo politično elito, povečini eksotične izobrazbe, enormnih ambicij, brez potrebnih delovnih izkušenj ... Ta je nato skoraj dvajset let ljudem namesto kruha ponujala predvsem delitev do poslednjega. Danes si večina od njih podaja kljuko na sodiščih.

Ta čas jih je malo, tudi med Žirovci, ki s povedanim ne bi soglašali. Izkušnja je in ostaja najboljša, a žal tudi najdražja šola.

Domači aktualni primeri

Vodstvo in zaposleni ta čas v Alpini rešujejo »tajkunski cunami« izpred let, ki so ga tudi z večinsko podporo žirovskega volilnega telesa – torej vas, rojakinje in rojaki, sprožile oprode samozvanih osamosvojiteljev in samo upamo lahko, da bo alpincem uspelo.

Kraj in občina rešujeta izgubljeno dobro desetletje. Občine, ki je končno shodila, upajmo, da ne odplakne »virantovanje« – napaka se z napako pač ne popravlja.

Drugi primer: Že vsaj 50 let ugotavljam, da se v Žireh rojeva prav neverjetno veliko nadarjenih ljudi. V vsakem tridesetletnem ciklusu jih je vedno najti vsaj kak ducat, ki po nadarjenosti, delavnosti, ambicijah izrazito odstopajo od »žirovske in siceršnje večine«. Po pravilu se uveljavijo zunaj Žirov, pa naj gre za vrhunske izobražence, uspešne poslovneže, priznane politike, kulturnike ali športnike. Z Žirmi in »žirovsko volilno večino«, žal, ti praviloma nimajo nikakršnega stika – v obojestransko zadovoljstvo, seveda.

Tretji: V fizičnem delu nismo in ne moremo biti več konkurenčni, od nas so boljši Kitajci, Indijci ... in tudi bližnji Bosanci. Rešitev – torej preživetje – je v znanju, inovativnosti, podjetnosti. Pogoji, da ti dejavniki postanejo osrednji »proizvodni tvorca«, pa so nujne spremembe v naših glavah, potreben je nov vrednostni sistem, nova etika, mediokritete pa ne smejo več biti naši vodilni. V Žireh mora svojo prihodnost videti tudi kdo iz drugega, »prejšnjega kamna«.

To zdaj veljavno miselnost oziroma mentaliteto, prevladujočo duhovno zatohlost, to, da drug drugemu nesramežljivo gledamo v skledo, da edino, kar znamo reči o uspešnem rojaku: »Kej pa misle, de je?!«, je nujno zavreči.

Prvi ceneni, a ne nepomemben korak v tej smeri bi bilo kulturno zaznamovanje spomina na naše rojake, ki so se uveljavili na različnih področjih in ki so se jim za življenja v celoti predali in zato uspeli. To ne bi bil le dolžen spomin na te imenitne rojake, bila bi tudi afirmacija Žirov, ki sicer nimajo nobene posebne naravne danosti, bi pa to tudi, vsaj na daljši rok, kar je bistveno, okrepilo našo samozavest,

dokazali bi sebi in svetu, da se tudi na tem našem »koncu sveta« rojevajo bistre glave in da zato naši poslovni partnerji, gostje in priseljenci morejo pričakovati od nas ustvarjalnost, kulturnost in človeško toplino.

Nekaj konkretnosti

Naši uveljavljeni slikarji samorastniki, ki so do popolnosti osvojili slikarske veščine, da so lahko svoj in naš svet mojstrsko prenašali na platna, si našo pozornost prvi zaslužijo. Žiri so bile kar nekaj časa naše slovenske »Hlebine«. Da to niso formalno postale, niso krivi Janez Sedej, Konrad Peternelj, Ivan Gluhodedov in Jože Peternelj, kriva ni le žirovska, ampak tudi slovenska majhnost, ki ni imela promotorja te umetnosti, kar za sosednje Hrvate in Srbe ne velja. Nemudoma je treba na njih domove vgraditi plošče, ki bi mimoidoče spominjale na njihovo ustvarjalno življenje. Ko pa bi dobili primeren prostor, bi ti ljudje sodili v alejo pomembnih Žirovk in Žirovcev.

Je bil kdo od njih v naši šoli ali v občini javnosti kdaj postavljen za vzgled? Ne da bi vedel!

Druga taka skupina so naši olimpijci: Roman Seljak, Boris Strel, Primož Kopač, Sašo Jereb in prva dama Žana Jereb. Predlagal sem in ponovno predlagam, da bi se naš športni park v nastajanju (manjka še vsaj prepotrebna športna dvorana) poimenoval: Športni park žirovskih olimpijcev. Tako bi izrazili dolžno priznanje tem izjemnim športnikom, obenem bi to tudi trajno motiviralo žirovsko športno mladež in bilo bi tudi izjemna afirmacija našega maloštevilnega kraja.

Je pa še nekaj naših drugih pokojnih rojakov, ki bi se jih kazalo na tak ali drugačen način spomniti in so tudi naša »blagovna znamka«, le priznati jim to moramo.

Prvi med njimi je zagotovo arhitekt Vlasto Kopač. Bil je simbolna figura srednjih let prejšnjega stoletja. Kaj vse je bil, kakšno kalvarijo je preživel, kako pokončen mož je bi ta Novovaščan! Na koncu je našemu kraju zapustil še etnografski biser, Matevžkovo hišo. Ta je bila tudi dom njegovega očeta, imenitnega slikarja, ki se spričo okoliščin ni mogel razviti in uveljaviti, kot bi se glede na svoj talent pravzaprav moral. Morda bi po njem poimenovali kako ulico ali kar zaselek, kjer stoji njihova hiša.

To sem že tudi predlagal. Izvoljeni so bili za to, dejanj pa ni bilo. Pričakovano.

Drugi takšen, ki bi zaslužil ploščo na rojstni hiši, je zdravnik prof. dr. Vladimir Žakelj. Poznavalci vedo povedati, da je bil izjemen zdravnik – kirurg in tudi profesor na medicinski fakulteti. Marsikdo bi se ustavil pred ploščo in se poklonil njegovemu spominu.

Tretji spomina vreden je mag. Marjan Dolenc, uveljavljeni ekonomist, direktor ekonomskega inštituta pri Ekonomski fakulteti (zdaj IER - Inštitut za ekonomska raziskovanja) v Ljubljani in član zdaj že legendarne Kavčičeve vlade.

Četrti takšen, ki si zasluži ploščo na svoji hiši, je doktor Ernest Demšar, prvi stalni zdravnik v Žireh. Mož je tudi poklonil rentgen legendarni bolnišnici Franji (ki jo je ustanovil tudi v Žireh delujoči dr. Volčjak). Ustrelili so ga ali domobranci ali četniki ali družno, in to zato, ker je – moralen kot je bil – skladno s tisočletno zdravniško etiko zdravil tako »ta rdeče« kot »ta bele« ter vse ostale, ki so pri njem

iskali pomoč. Njegova smrt je barbarsko dejanje brez primere, je resnična medvojna žirovska tragedija, a o tem se ni govorilo in se še vedno ne. (Njegova smrt je bila zlovešča napoved, kaj bi, če bi nacifašizem zmagal, doletelo njegove oponente.) Je oblikovalcem javnega mnenja in lokalni politiki za to vsaj malo nerodno? Človek se vpraša: Kateri sploh pa so naši etični temelji, s katerimi bomo vstopali v negotovo prihodnost? Pa ja ne hlapčevstvo, kvizlinštvo, nepoštenost, sovraštvo do vsega, kar ni po naši meri ...?

To, kar bom skiciral ob koncu, sicer zasluži daljšo argumentirano razpravo. Služi naj le kot spodbuda k ponovnemu (skupnemu) premisleku.

Spoštujem napor Muzejskega društva, da je predstavilo »zgodovino Žirov«, tudi tehnična plat predstavitve zasluži pohvalo. Se pa ob gledanju te razstave odpirajo nekatera globlja vsebinska vprašanja. Da imam prav, kaže tudi to, da razstava ne domačinov ne tujcev posebej ne privlači. Sleherna tovrstna razstava namreč mora odslikavati jedrni del preteklosti okolja, kjer je locirana, a imeti mora tudi neko »dodano vrednost«, lahko je tudi kakšna domišljena provokacija, ki pritegne.

Jedrni del naše polpretekle zgodovine je neverjetno hitra in uspešna industrializacija na specifičen »socialistično-žirovski način«. Ko sem to zapisal, sem imel v mislih dejstvo, da je povojna oblast to omogočala, a obenem Žirovcem ni bilo ničesar podarjenega. Boj za sleherno delovno mesto, bi modno rekli, je bil trd. To bi, če bi želeli (in morali bi želeli), znal povedati še živeči Peter Naglič (ki mu je občina na moj predlog sicer podelila skromno občinsko priznanje). A tu ni šlo le za Alpino (ta boj je bil zaradi Peka in Planike verjetno najtrši), šlo je tudi za današnjo Etiketo in Kladivar, ki sta bila nosilca »nove industrije«, panog, ki jih do tedaj Žirovci nismo poznali.

Pa vendar, obrtno-industrijska tradicija je v Žireh bila. Mlajši tega že ne vedo več. Tudi ni res, da je po vojni vse zraslo na »zelenici«, in zato bi bilo nujno, npr. na Zajčevi in Gantarjevi hiši vgraditi plošči, ki bi govorili o začetkih »žirovske industrije«. Muzejska zgodovina Žirov bi morala to odraziti. Ne gre le za dolžno oddolžitev prednikom, gre tudi za Žiri zdaj in tu, ko se bo treba z lastnimi silami »poindustrializirati«, narediti torej poindustrijsko gospodarsko strukturo, po katere produktih bo plačilno sposobno povpraševanje. Zgodovina se že ponavlja. Upajmo, da to pot na najboljši možni način?

Seveda, Matjaževe kamre, pračlovek – nič zgodovinsko pretresljivega, novega; »orli«, na primer, ne v Žireh ne na območju današnje Slovenije niso imeli pomembnejše vloge; hišograditelj Žakelj – žirovski kuriozum vsekakor; NOB, ki je sprožil povojni industrializem in po Kocbekovo rečeno začel »spreminjati žirovski značaj«, pa zagotovo. Neukost ali politika?

Dalje: razvoj čevljarstva, ki je vsekakor dobro pripravljen, morda v tem obsegu sodi v prostore Alpine ali v tehnični muzej v Bistri – v takšnem zamahu v ta razstavni prostor gotovo ne.

Končam: na ta način, raznoliko, neideološko, bi kazalo zastaviti preteklo podobo Žirov. Ne nazadnje, taka je tudi bila: dinamična, heterogena, inovativna in samorastniška. Žiri so naredile Žirovke in Žirovci in tisti prišleki – teh je bilo kar nekaj, ki so se s krajem in ljudmi poistovetili. To je usoda, je zakon takih obrobni in majhnih krajev, kot je naš, in to mora upodobljena krajevna zgodovina odraziti.

Stara šola, ta največja investicija v kulturo v zadnjih desetletjih, mora zato postati resnični dom naše preteklosti in obenem torišče žive kulture.

Prihodnost ne Žirov, ne Slovenije, ne sveta ni rožnata. Bo zelo hudo in zanesti se bo treba v prvi vrsti le nase, v Žireh še tem bolj, ker smo zunaj prometnih, s tem pa tudi »intelektualnih tokov«. Na nov način sicer bo treba ponoviti povojno zgodovino (in le zato sem nanjo opozoril), če bomo hoteli ustvariti novo ekonomijo, takšno torej, ki bo lahko zaposlovala od nas boljše izobražene generacije naših otrok in vnukov, ki bo še bolj odprta v svet, kot je sedanje žirovsko gospodarstvo, mesto pa bo moralo biti na klasičen in moderen način še bolj povezano s svetom, ob tem pa bodo morali biti maksimalno varovani naši naravni viri. Temu bomo kos, če se simbolno izrazim, le tedaj, če bomo trdno stali na »plečih svojih dedov« in če bomo znali izrabiti domačo in privabiti tujo pamet.

Bomo, boste, bodo to zmogli? Da bi le!

Napisano sredi oktobra 2013.

Pripis urednika: Viktor Žakelj je letos naslovil županu Občine Žiri, Muzejskemu društvu Žiri (in najbrž še komu) pisni predlog, da bi morali na primeren način zaznamovati spomin na najvidnejše žirovske ustvarjalce. K temu ga je spodbudila smrt Jožeta Peternelja Mausarja (1927–2013), zadnjega od »velikih štirih žirovske naive«. Predlagal sem mu, naj ta predlog razloži tudi v posebnem članku za ŽO, da bi ga lahko prebrali vsi Žirovci in prijatelji Žirov. Gornji zapis sem dobil, ko sem redakcijo letošnjega zvezka že zaključil, in bi lahko objavo odložil na naslednje leto, a bi s tem Žakljevo pisanje izgubilo aktualno ost. Člani uredniškega odbora ŽO se z marsičem, kar je zapisal, ne strinjamo, napisano je njegov osebni pogled. Med uredniki smo tudi vsi trije avtorji razstave Žiri in Žirovci skozi čas (odprte 3. 12. 2012), ki jo Žakelj kritično zavrača. Nanjo so mogoči tudi drugačni pogledi, enega je za ta zvezek ŽO napisala dr. Bojana Rogelj Škafar, direktorica Slovenskega etnografskega muzeja. Tudi mi bomo z Žakljevim pogledom še polemizirali, zdaj pa ga objavljamo predvsem zato, da bi k razpravi o žirovskih rečeh spodbudili širši krog zainteresiranih. Vabljeni k polemičnemu pisanju!

Avtorji tega zvezka

MILKA BOKAL, profesorica slovenščine, raziskovalka leksikologinja v Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani, doma z Dobračeve, živi v Srednji vasi pri Polhovem Gradcu

Dr. ALOJZ DEMŠAR, kemik, redni profesor na Fakulteti za kemijo in kemijsko tehnologijo (FKKT) Univerze v Ljubljani, zadnja leta tudi zavzet domoznanec, doma iz Žirov (Ledinica), živi v Ljubljani

Dr. ŽIVA DEU, arhitektka, izredna profesorica na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani

MARIJA GANTAR, upokojena uslužbenka, živi v Žireh (Dobračeva)

DR. BOGDAN JURKOVŠEK, geolog, zaposlen na Geološkem zavodu Slovenije, Ljubljana

JOŽICA KACIN, samostojna podjetnica v Metaliki Kacin v Žireh, urednica Žirovskih stopinj, glasila občine Žiri, živi v Žireh (Bedrih)

DR. TEA KOLAR-JURKOVŠEK, geologinja, zaposlena na Geološkem zavodu Slovenije, Ljubljana

MOJCA KOPAČ, krajinska arhitektka, v pokoju, hči arhitekta Vlasta Kopača, lastnica Matevžkove hiše v Žireh, živi v Ljubljani

STANE KOSMAČ, akademski slikar, živi v Žireh

Dr. PETRA LEBEN-SELJAK, antropologinja, ima status zasebne raziskovalke, doma iz Škofje Loke, živi v Žireh

STANKO MLINAR, učitelj v pokoju, doma iz Žirov, živi v Zagrebu

MIHA NAGLIČ, urednik, publicist in kulturni delavec, živi v Žirovnici, južno od Žirov

STANE PRIMOŽIČ, polkovnik vojnega letalstva v pokoju, doma iz Žirov (Opale), živi v Zagrebu

DR. BOJANA ROGELJ ŠKAFAR, etnologinja, direktorica Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani, živi v Kranju

TONČKA STANONIK, profesorica slovenščine, pisateljica, doma iz Žirov (Nova vas), živi v Ljubljani

MOJCA ŠUKLJE, univ. dipl. inž. kemije, hči pisatelja Igorja Torkarja, živi v Ljubljani in v Predmostu pri Poljanah

IGOR TORKAR, pravo ime BORIS FAKIN (1913–2004), slovenski književnik, po stroki kemik, živel največ v Ljubljani in Poljanah nad Škofjo Loko

Mag. MARIJA VELIKONJA, profesorica pedagogike in andragogike, v pokoju, doma iz Pečnika, živi v Ljubljani

ALFONZ ZAJEC, upokojenec, žirovski kronist in domoznanec, prvi predsednik in častni član Muzejskega društva Žiri, živi v Žireh

Mag. VIKTOR ŽAKELJ, politik in ekonomist, v pokoju, predsednik Slovenskega protestantskega društva Primož Trubar, živi v Žireh in Ljubljani

Kazalo ŽO 43

UVODNIK

5 Miha Naglič: Z dediščino v prihodnost

INTERVJU: DR. JURE LESKOVEC IZ ŠENTJOŠTA, PROFESOR RAČUNALNIŠTVA NA STANFORDU

13 Alojz Demšar, Miha Naglič: Internet je velikanski teleskop za opazovanje družbe in zakonov v odnosih med ljudmi

INTERVJU: JANEZ ŽAKELJ, ŽUPAN ŽIROV

30 Miha Naglič: Tudi desna stran Sore je žirovska

INTERVJU: JOŽE STANONIK, ŽIROVSKI VETERAN

40 Joži Kacin: Veliko prestal, še vedno optimist: »Kar bo, pa bo!«

LIKOVNA PRILOGA: FOTOGRAFIJE STANETA KOSMAČA

57 Stane Kosmač: Fotografije

DNEVI EVROPSKE KULTURNE DEDIŠČINE V ŽIREH

65 Miha Naglič: Štirje žirovski prispevki k DEKD 2013

73 Petra Leben-Seljak: Usoda stare žirovske cerkve

76 Živa Deu: Stara hiša Šinkovčeve domačije na Ledinici

ŽIROVSKO PRIČEVANJE O DAVNI KATASTROFI

93 Tea Kolar-Jurkovšek in Bogdan Jurkovšek: Sledi velikega izumiranja pred 252 milijoni let pri Žireh

POSKUS RAZLAGE IMENA ŽIRI

99 Petra Leben-Seljak: O izvoru krajevnega imena Žiri: ali s(m)o Žirovci res »bukovi«?

NOVO V MUZEJU ŽIRI

108 Bojana Rogelj Škafar: Biti in imeti vse, kar imajo veliki

DOMOZNANSTVO IN SPOMINI

114 Marija Gantar: Mrliški voz na Dobračevi

121 Miha Naglič: Žirovska leta doktorja Viktorja Volčjaka (1941–1943)

137 Alfonz Zajec: »Doktor Karel Bernik iz Žirov«

STOLETNIKA VLASTO KOPAČ IN IGOR TORKAR

139 Mojca Kopač: Vlasto Kopač – neuklonljiv človek

149 Mojca Šuklje: Spomin na čas brez očeta

152 Igor Torkar: Šest pesmi

LEPOSLOVJE

158 Tončka Stanonik: Hudooo! Agugičarovnija

NOVE KNJIGE

165 Alojz Demšar: Župnija Žiri v prvem stoletju nove župnijske cerkve

167 Milka Bokal: Zgodovina Šentjoškega v besedi in sliki

171 Milka Bokal: »Veseli me, da ste še vedno prijatelji«

174 Tončka Stanonik: »Idrijska čipka, z nitjo pisana zgodovina« – s posebnim pogledom na žirovsko območje

PRISPEVKI ZA ŽIROVSKO KULTURNO KRONIKO

- 180 Alfonz Zajec: Kopačev zastor za Sokolski dom v Žireh, 1910
181 Viktor Žakelj: Jožetu v slovo
185 Tončka Stanonik: Bila sem Jožetova bibliografinja

ODMEVI IN POLEMIKA

- 190 Alfonz Zajec: Povabilo
191 Stane Primožič: Odgovor na povabilo
191 Marija Velikonja: Dopolnilo
192 Viktor Žakelj: Na plečih svojih dedov stojimo

ŽIROVSKI OBČASNIK (1980–)

Zbornik za vsa vprašanja na Žirovskem, letnik XXXIV (2013), zvezek 35, številka 43

Ustanovitelja

DPD Svoboda Žiri (Literarna sekcija) in Muzejsko društvo Žiri

Zbornik izhaja občasno, najmanj enkrat letno, ob stalni denarni podpori Občine Žiri in nekaterih podjetij.

Glavni in stalni pokrovitelji

Občina Žiri, Etiketa tiskarna, d. d.; M Sora, d. d.; Poclairn Hydraulics, d. o. o. – vse v Žireh

Predsednik uredniškega sveta: akademik dr. Zdravko Mlinar

Uredniški odbor: dr. Alojz Demšar, Stane Kosmač, dr. Petra Leben-Seljak, Miha Naglič, Nace Naglič, Tončka Stanonik, Franc Temelj

Glavni in odgovorni urednik: Miha Naglič

Oblikovalec: Stane Kosmač

Lektorica: Tončka Stanonik

Stalni sodelavci – uredniški svet

Milka Bokal, Metka Debeljak, Tone Eniko, Ajda Erznožnik, dr. Lojze Gostiša, dr. Spomenka Hribar, Joži Kacin, Vladimir Kavčič, Tomaž Kosmač, dr. Franc Križnar, Tomaž Kržišnik, mag. Matjaž Mazzini, Milena Miklavčič, Andrej Mlakar, Anton Mlakar, Barbara Mlakar, Polona Mlakar Baldasin, dr. Anton Mlinar, dr. Zdravko Mlinar, Peter Naglič, Nejko Podobnik, Beta Poljanšek Koman, Lojze Potočnik, dr. Tadeja Primožič, Janez Ramoveš, Izidor Rejc, Ivan Reven, ddr. Marija Stanonik, Olga Vončina, Alfonz Zajec, Helena Zorjan, Anton Žakelj, mag. Viktor Žakelj

Nekdanji sodelavci

Karel Bernik (1912–1993), Marijan Dolenc (1930–1981), Rado Jan (1925–2008), Franc Kopač (1953–2008), Vlasto Kopač (1913–2006), Janko Majnik (1918–2000), mag. Branko Mlinar (1923–2010), Matevž Pečelin (1948–2008), Jože Peternelj Mausar (1927–2013), Konrad Peternelj Slovenec (1936–2000), Slobodan Poljanšek (1944–2003), dr. Ivan Sedej (1934–1997), Vladimir Simončič Vlastja (1911–2000), Anton Žakelj (1907–2006)

Naslov uredništva

Žirovski občasnik, SI - 4226 Žiri, p. p. 51

E-pošta: miha.naglic@siol.net

Naslov pooblaščenega izdajatelja in založnika

Pegaz International d. o. o. Ljubljana, Aljaževa ulica 10, 1000 Ljubljana

E-pošta: pegaz.info@siol.net

Cena tega kompleta: 29 EUR

Naklada: 400 izvodov

Elektronski prelom: Pegaz CDT d. o. o., Ljubljana

Tisk: Studio Print d. o. o., Ljubljana

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji sami. Rokopisov ne vračamo. Redakcija tega zvezka končana oktobra 2013.

ISSN 0351-5966

Žirovski občasnik je več kot časnik – je cela knjiga!

V letu 2013 so štirje od dolgoletnih sodelavcev Žirovskega občasnika praznovali visoke jubileje.

Vsem iskreno čestitamo!

dr. Lojze Gostiša – 90 let

dr. Zdravko Mlinar – 80 let

Tomaž Kržišnik – 70 let

mag. Viktor Žakelj – 70 let

OBČINA ŽIRI

Loška cesta 1, 4226 Žiri

Tel. 04 50 50 700, faks: 04 51 05 444,

e-pošta: obcina.ziri@obcina.ziri.si, spletna stran: www.ziri.si

Osnovni podatki o občini:

površina 49 km², 5077 občanov, 2478 moških in 2599 žensk,
18 naselij (mesto Žiri in 17 vasi), 47 ulic, okoli 1400 hišnih števil,
v njih okoli 1700 gospodinjstev

Občinski praznik

25. junij

Župan

mag. JANEZ ŽAKELJ

Podžupana

Branko Jesenovec in Matjaž Oblak

Občinski svetniki

Peter Dolenc, Ida Filipič Pečelin, Silva Frelj, Branko Jesenovec, Angela Jezeršek, Anton Klemenčič, mag. Martin Kopač, Vesna Kranjc, Silvester Mlinar, Petra Čelik (namesto Marka Mrlaka), Judita Oblak, Martin Oblak, Matjaž Oblak, Milan Oblak in Milan Sovinc.

Občinska uprava

Šteje 14 zaposlenih, od tega 4 v okviru režijskega obrata, ki izvaja gospodarske javne službe vodooskrbe, zbiranja in čiščenja odpadnih voda ter ravnanja z odpadki, samostojno pa izvajamo tudi pokopališko službo.

Direktor občinske uprave

FRANCI KRANJC

Nagrajenci Občine Žiri v Galeriji Muzeja Žiri 23. junija 2013. Z leve: župan Janez Žakelj, Srečo Gaber, Anton Beovič, Tomaž Kržišnik, Alfonz Zajec / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Tomaž Kržišnik, častni občan / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Predstavitve 42. številke Žirovskega občasnika, v župni cerkvi v Žireh 7. 12. 2012. Prof. dr. Alojz Demšar razlaga, kako so jo snovali in gradili. / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Predstavitve knjige Žirovske pravljice v Krajevni knjižnici Žiri 13. 12. 2012. Avtorice, z leve: Ajda Erznožnik, Helena Zorjan, Olga Vončina / Foto: Polona Mlakar Baldasin

ČLOVEKU
DRAGOCENI,
NARAVI
PRIJAZNI.

M SORA
Okno je več kot pogled

En sam pogled v notranjost pove celotno zgodbo o izpopolnjenih tehnoloških postopkih ter trudu in uspehu ljudi, ki jim je uspela edinstvena ekoinovacija. Okolju prijazna naravna izolacija zagotavlja odlično toplotno izolativnost in navdušuje s prihrankom energije.

najsodobnejša
tehnologija
v Sloveniji

ekoinovacija
okolju prijazna
toplotna izolacija

moderno okno
vrhunske kakovosti
 $U_w=0,55 \text{ W/m}^2\text{K}$

eco-innovation

PRODAJNI SALON

Letaška cesta 23b, 1000 Ljubljana T: 01 54 41 280 / F: 01 54 41 271 / E: salon@m-sora.si
Industrijska 13, 4226 Žiri T: 04 50 50 232 / F: 04 51 04 455 / E: prodaja@m-sora.si

M SORA d.d.

Tig svoboda 2, 4226 Žiri
www.m-sora.si

Steklena vrata po vaših željah

M SORA **NORICA**

Industrijska ulica 21, 4226 Žiri, Slovenija

T 04-50-50-950

F 04-51-91-382

E norica@m-sora.si

Triglav komplet

🚗 + 🚗

Več zavarujem, več privarčujem.

triglav

www.triglav.si

Mreža zaslonov digitalni panoji iPegaz

Pegaz International d.o.o. Ljubljana
 Aljevska 10, 1000 Ljubljana
 Telefonski: 01 514 07 00
 Telefaks: 01 514 07 14
 e-pošta: pegazprodaja@iol.net
www.pegaz.si

etiketeta

TISKARNA, D. D.
Industrijska ulica 6, 4226 Žiri, Slovenija

Ponosni na dosežene cilje stopamo novim izzivom naproti.

ELEKTRONSKE REŠITVE

SMARTDRIVE™

Za hidrostatični pogon, ki opravlja natančno tisto, kar zahtevate...

KOMBI PALICA

ARMATURNI PLOŠČA

- smer
- vožnja/brzota
- način dela/hitrost avtočaja
- parkirna zavora
- krmiljenje valčaja
- senzor spodrsavanja

KOMBIK E SD Premier

PROTEZORSKI VENTIL

ZAVORN VENTIL

- zadrževalna šaka

TANDEM ČEPALKA z SA krmiljenjem

- krmiljenje hitrosti
- preobčutljiv povratni zvočni signal
- zadrževalna hitrost
- krmiljenje avtočaja

MOTOR

PROTEZORSKI VENTIL

ZADRŽAVALO HITROSTI

SPIZEMNI NAJLJE HITROSTI

**ELEKTRONSKE REŠITVE KRMILJENJA
HIDROSTATIČNEGA PRENOSA IN
SISTEMA PROTI SPODRSAVANJU**

